

Szépirodalmi Figyelő

Irodalmi, kritikai, szemlélő folyóirat

HATÁRÁTLÉPÉS

2014
5

Darvasi László prózája | Aczél Géza, Csontos Márta,
Jónás Tamás versei | Beszélgetés Korpa Tamással
a SZIFONline-ról | Kritikák Szűts Zoltán, Fodor
Péter és Lapis József, Békés Márton, Lajtai L. László,
Miskolczi Ambrus, M. Kiss Sándor könyveiről

Szépirodalmi Figyelő

Irodalmi, kritikai, szemlélő folyóirat

Szerkesztők:

Pápay György (*főszerkesztő*), Vass Norbert, Vincze Ferenc, Zsávolya Zoltán

Főmunkatársak:

Buda Attila, Csillag István, Zahari István, Zsolnai György

Szerkesztőségi titkár:

Demus Zsófia

A szerkesztőség címe:

Postacím: 1462 Budapest, Pf.: 629.

Tel./fax: (1) 321-4757 • E-mail: szif@racio.hu

www.szepirodalmifigyelo.hu

Fedélterv: P. Szathmáry István

Nyomdai előkészítés: Layout Factory Grafikai Stúdió

Megjelenik minden második hónap 15-én

Előfizetési díj: 3000 Ft

A Szépirodalmi Figyelő által feldolgozott folyóiratok:

2000, Alföld, Ambroozia, Apokrif, Bárka, Beszélő, Confessio, Credo,
Duna-part, Dunatükör, Élet és Irodalom, Életünk, Eső, Ex Symposion,
Ezredvég, Forrás, Helikon (Kolozsvár), Hévíz, Híd, Hitel, Holmi, Irodalmi Jelen,
Irodalmi Szemle, Jelenkor, Kalligram, Kortárs, Korunk, Látó, Liget,
Lyukasóra, Magyar Lettre Internationale, Magyar Műhely, Magyar Napló,
Mozgó Világ, Múlt és Jövő, Műhely, Műút, Napút, Opus, Ózon, Palócföld,
Pannonhalmi Szemle, Pannon Tükör, Parnasszus, Partium, PoLiSz,
Prae, Sikoly, Somogy, Spanyolnátha, Székelyföld, Tekintet, Tempevölgy,
Tiszatáj, Új Dunatáj, Új Forrás, Üzenet, Vár, Várad, Vár Ucca Műhely,
Vigilia, A Vörös Postakocsi, Zempléni Múzsza

Lapunk előfizethető a szerkesztőségben,
terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág.

Előfizethető továbbá közvetlenül a postai kézbesítőknél,
az ország bármely postáján, a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban
és a Központi Hírlap Centrumnál

(Budapest, VIII. ker. Orczy tér 1., tel.: 06-1/477-6300; postacím: Bp., 1900).

További információ: 06-80/444-444; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

Nyomdai munkák: *mondAt Kft.*, www.mondat.hu, Lázy Kft. • Budapest

Kiadja a Szépirodalmi Figyelő Alapítvány

Felelős kiadó: a Szépirodalmi Figyelő Alapítvány elnöke

ISSN 1585-3829

TARTALOM

■ SZEMLE

Csontos Márta: <i>Lélekdublőr</i> (Magyar Napló, 2014/8.)	3
Varga Melinda: <i>Nyugalom</i> (Várad, 2014/8.)	4
Evellei Kata: <i>Vonzáskörzet</i> (Zempléni Múzsza, 2014/2.)	5
Jónás Tamás: <i>Ébresztő</i> (Liget, 2014/7.)	6
Darvasi László: <i>Livius Prokub bal füle</i> (Jelenkor, 2014/7-8.)	7
Aczél Géza: <i>(szino)líra. akkoriban</i> (Magyar Lettre Internationale, 2014/2.)	12
Jámborné Balog Tünde: <i>Parasztszoltár</i> (Hitel, 2014/8.)	13
Gaal Antal: <i>Látogatóban</i> (Vár, 2014/2.)	19

■ HATÁRÁTLÉPÉS

Danyi Gábor: „Körbe nyitott ablakok”	21
Papp Máté: <i>Vércsik és vízjel</i>	39
Seres Nikoletta: <i>Elmozdulások</i>	48

■ KÖZÜGY

„A megosztás arányérzéke az, ami izgat”. Beszélgetés Korpa Tamással	57
---	----

■ KRITIKA

Képes Gábor: <i>Nyomtatott világháló</i> (Szűts Zoltán: <i>A világháló metaforái</i>)	62
Pethő Anita: <i>A test és a város</i> (Fodor Péter – Lapis József [szerk.]: <i>Otthonos idegenség</i>)	66
Pápay György: <i>Luddita hívallás</i> (Békés Márton: <i>Az utolsó felkelés</i>)	71
Hönich Henrik: <i>A jelen történetei: a múlt nemzetiesítése a tankönyvekben</i> (Lajtai L. László: „Magyar nemzet vagyok”)	76
Lajtai Mátyás: „[...] ha jó, közelebb van Istenhez” (Miskolczi Ambrus: <i>A múlt megszelídítése</i>)	81
Harlov Melinda: <i>Rendszerváltásról fiatalosan</i> (M. Kiss Sándor [szerk.]: <i>Rendszerváltás 1989</i>)	86

■ BIBLIOGRÁFIA

2014. július–augusztus (Zahari István)	91
Számunk szerzői	112

Lapszámunk borítóján P. Szathmáry István grafikája látható.

Lapunk megjelenését támogatták:

Nemzeti Kulturális Alap

dunafin

Dunafin Kft.

aLap Kft.

Csontos Márta

LÉLEKDUBLŐR

„Das ist Unheimlich” (Sigmund Freud)

Lépcsősort emel a hasonmás keze,
a nehéz bakancsokhoz ütemet kopog a bot.
Ünnepi gúnyában jön hozzám a Homokember,
s Hoffmannal együtt dúdolnak katonadalokat,
csatarendbe állított hadsereget vezet Coppelius,
s a sereghajtó Coppola karján ül az éteri szépségű
Olimpia, kinek nincs vérmérséklete, nincs pulzusa,
arcára pingáltak hervadás-gátló szirmokat.
Kár azt hinnem, hogy csak a felmagzott képzelet
vadhajtásai írnak elmémbe rémtörténeteket.
Nincs már élet a szemgödrökben, nincs semmi
kiszámítható, két véglet rései közé szorítanak
éber őrszemek, s közben tovább szélesedik
alattam a szakadék. Madár-imagóm kettős falnak
ütközik, s nincs már kirendelt angyalom, ki mellettem
gázol féltőn a homályban. Csak egy óriás, fekete
árnyék karol szabadesésben.

Magyar Napló, 2014/8.

■ Csontos Márta 1951-ben született Győrben. Verset ír.

Varga Melinda

NYUGALOM

Többgigas fájl ma a nyugalom, csak kibontani nem tudom.
 Programot töltenék le a csöndhöz, ne legyen végre a szív

zajos alvajáró,

aki leborogatja a borospoharakat, régi könyveket a polcról,
 majd jól odavágja magát a padlóhoz.

Mint dió bele, mit rég kívánunk, olyan felidézni az ízed,

Édes.

Csak az idő kesernyés és kemény, beletörik az ember foga,
 hiába harapná ketté,

vagy csak ez is látomás, hosszúeste borral, hogy elűzzük a
 magány démonait,

a valóságot az álmoktól olykor nem sok választja el.

Csak a fákon a rügyek bontanak tavaszt,

a gondolatban sűrű pelyhek, fagyos utcák, állomás.

A test álma még tart, mély kékség tartja bilincsben.

Illatos fájl a nyugalom, csak kibontani nem tudom

belőle az ölelést, mi kondenzcsíkot húzna az égre,

puhák lennének a színek, nem karcolná vörösré bőröd a dér.

Várad, 2014/8.

Evellei Kata

VONZÁSKÖRZET

Még el sem kezdődött, már vége volt.

Álltál a kapu sárga négyszögében,

óvodás kezektől vigyázva körberajzolt

angyalfigura, akinek senki nem tudja

elképzelni, milyen lehet az arca,

mert ha odanyúl, üres térbe érnek az ujjai.

A fény hiánya voltál, amely magába nyeli

a mozgó testeket. Mondjam, kérdezted,

nyelveden a kellő tapintat fojtó, édes íze.

Az egyes szám második személy

veszélytelen terep. Ha beléje botlunk,

rögtön azt hisszük, szerelemről van szó.

Hiába burkolóztam a saját beszédembe,

fáztam. Hüllő vagyok. Kezem, vérem hideg.

Az táplált, amit előbb-utóbb elfelejtettél,

és egyéb cél híján fölös hővé alakult át.

Hallgatóztam. Kilestelek, amikor nem tudtad,

fölszedtem, amit eldobtál mint fölösleget,

gombostűre tűztem, és elgyönyörködtem

a körvonalakban. A szemem fölsértette,

ha láttalak, mégsem mertem elfordulni,

háttha már nem leszel ott, mire visszanézek,

ahogy eltűntél

akkor este a kapu négyszögéből.

Helyükre kerültek a téged üldöző szavak,

ahogy a sárga fény lassan kitöltötte a helyed,

elmosta a retinámba égett sziluettet, végigcsordult

bennem, feketévé szilárdult, és

szétrepesztette a porózus hüllőcsontokat.

Zempléni Múzsza, 2014/2.

Jónás Tamás

ÉBRESZTŐ*(Dedukció)*

A test is csupa hézag. Több úr, mint állomás.
 A lélek is megizzad. De mért is volna más?
 Emlékek, felejtések. Szakaszok, végesek.
 A biztos tévedés lett. Később még tévesebb.
 Akárhogyan merengek, nem emlékszem, mi volt,
 amikor én még gyermek, s fekete telihold,
 temető, utca, körszél. A hely bizonytalan.
 Talán visszaköszöntél. Akkor. Ma biztosan.
 Egészen egyszerűen: úgy ébredtem ma fel,
 mint vizes fa a tűzben, s szülői neveden
 szólítottalak kábán: anyu! A konyha zeng.
 Harmincévnyi hátrány. Odakint, idebent.
 Ajtó és ablak zárva. Huzatra nincs esély.
 Földre zuhantak tárgyak. S hozzád zuhantam én.

Liget, 2014/7.

Darvasi László

LIVIVS PROKUB BAL FÜLE*Kleist-átirat*

Azon a napon, amikor Kohl fafaragó és Menger kovácsmester összeve-
 rekedtek a hetivásáron, a Herceg igazán elgondolkodott. Ahogy szokta,
 ilyenkor beharapta az alsó ajkát, és az ujjaival dobolt széke karfáján.
 Néha beleivott a borába, majd a kézfejét a szája elé emelve böffentett.
 A két garázdát hosszú tusakodás után tudták szétválasztani a poroszlók.
 Az egyik törvényember még a csuklóját is megsértette. Mindenesetre
 a Herceg, miután a semmirekellők az uradalmi fogdában kialudtak az
 őrzöngésüket, maga elé kérte őket. Még mindig tele voltak sebekkel,
 ruhájuk megtépve lógott, szálnalmas látványt nyújtottak. A garázdák
 kábán pislogtak a véres ábrázatukból, láthatóan a legrosszabbra voltak
 fölkészülve. Csakhogy az intéző legnagyobb meglepetésére a Herceg
 nem fenyegette meg őket. Nem kaptak botütést, és zárkába sem kellett
 vonulniuk, ahogyan az nemcsak logikus, de igazságos eljárás is lett vol-
 na, és még anyagi büntetést se róttak ki rájuk. Az intéző legnagyobb
 meglepetésére valamennyi pénz is ütötte a markukat, a Herceg szemé-
 lyesen adta markukba a tömött bőrzacskokat, mondván, becsülik meg
 a garasokat, a gyógykezelésükre kapják. Azok meg továbbra is gyana-
 kodva pislogtak, és sehogyan sem értették a dolgot. Hogyan is értették
 volna. És ahogy a fafaragó elvigyorodott, vér szaladt az állára, a vigyor
 fölszakította száján a friss varratózást.

Hiába gondolkodott el a Herceg, néhány nap múlva a tejes előtt
 kapott össze két tiszteletre méltó asszonyoság. A perlekedés szokásos
 odamondogatásnak indult, élesre köszörült asszonyi nyelvvel, heves
 mutogatással, a tomporok dühödt, ám semmiképpen sem ügyetlen rázá-
 sával, minekutána a szavakat cselekmény követte, vagyis az asszonyok
 csúnyán megtépték egymást, ráadásul a civakodásba bekapcsolódtak
 szemtanúk is, úgymint a papné, az egyik tanácsos felesége, két kicsiny
 gyermek édesanyja, illetve Bergerné, aki hosszas könyörgés és rábeszélés
 után a napokban költözött vissza az urához, a borissza kádárhoz,
 továbbá egy vénasszony is, aki meglepő fürgeséggel ugrált a többiek kö-
 zött, és a meggyfabotjával mindig arra sújtott, aki éppen eléje került.

Mire a közeli csapszékből összefutottak a férfiak, már tucatnyi asszony kiabált és lökdösődött a kereskedés előtt, ahol Holzer tej- és túrókereskedő a kezét tördelve könyörgött a békességért. Az is milyen figyelemre méltó, hogy alig egy hét múlva ez a Holzer szólalkozott össze egy kováccsal, és törte be annak a koponyáját egy fedeles fémkriglivel, majd pedig éppen ez a kovács, fején az alaposan átvérzett kötéssel, kötött bele egy lócsiszárba, aki pedig nem is idevalósi volt, és igazán nem érthette, hogy egy elveszett fülhöz neki mi a fene köze van.

A vita tárgya rendre egyetlen személy volt. Pontosabban csaknem minden esetben ő volt a veszekedés kiindulópontja, az ő neve, az ő, ha lehet így mondani, és miért is ne lehetne, munkássága.

Ez az ember költő volt, a neve Livius Prokub. Grünewaldi lakos, itt született, itt nevelkedett, nem betelepült volt. Kellemes modorú, sokat és élvezettel mesélő férfi, akinek viszont hiányzott az egyik füle. Méghozzá a bal füle. Livius Prokub sokat mesélt erről az elveszett bal füléről. És bizony nem mindig ugyanazt a történetet kanyarította szép, mélyzengésű hangján. Ha éppen nem húzott fejfédőt, és a haját is olyképpen fésülte, be lehetett látni a rózsaszínű, kacskaringós üregbe, ami egyáltalán nem keltett visszataszító látványt. Mintha egyenesen a költő agyába, a rímek, a költői képek, a hasonlatok birodalmába lehetett volna pillantani. Volt ott persze néhány keresetlen szőrszál, pattanás, zsiradék és némi homály is. Ez nem tagadható.

Az az igazság, hogy a gyerekek olykor vették a bátorságot, és megkérték Livius Prokubot, hadd nézzenek bele a fülébe. Ő nevetve engedett az efféle tolakodásnak.

Ilyenkor arról mesélt a kicsiknek, hogy azzal a füllel ő csodás patakok csobogását, mesebeli erdők zúgását és boszorkányok keltette viharokat hall. És csaták moraját is hallja, melyekben hősök és árulók születnek.

Ezen csonka fül története több változatban keringett Grünewald-ban, s hogy így alakult, az természetesen Livius Prokub kitartó és igazán magával ragadó poétai tevékenységének a következménye is volt. A fület érintő egyik változatban szó volt arról, hogy a charlottenburgiak elleni úgynevezett virslicsatában hagyta oda a fülét, így mentve meg magát a Herceget, akit ezért busás életjáradékkal honorálta a bátorságát.

Az éles nyelvű asszony nép inkább egy főlstarvazott férj dicstelen bosszújának történetét részesítette előnyben, aki, miután bódító po-

rokkal elkábította a költőt, megcsonkította, majd a levágott fület egy rózsarajzos, lipcsei díszdobozkában a feleség párnájára helyezte, aki lefekvéshez készülődve megpillantotta, s a fedelet fölpattintva természetesen, főképpen a szív alakú, a cimpába tűzött ékszerrel megismerte úgy a testrészt, mint annak a gazdáját, hosszú percekig sikoltott, hogy aztán a téboly hangtalan némaságába zárkózva tengesse boldogtalan, már csak a halált váró életét. Azonban az is jogos kérdés volt, hogy akkor már miért a füle lett a költőnek eltávolítva, nem pedig egyéb, a hűtlenségben sokkal inkább mérvadó szerepet vállaló testtagja, és erre éppúgy akadtak érvek és ellenérvek, melyek ütköztetése aztán ugyancsak ellenségeskedést szült.

Akadt olyan grünewaldi, akinek arról volt tudomása, hogy a költőnek ez a csonka füle hallja a múltat. Hallja annak üzenetét és tanulságát. Mások a jövőt emlegették. Mert a jövő is üzen, szólít és figyelmeztet. E hibás fülbe kiált az angyal, ebbe súg intelmet az isten, de még az ördög is ebbe fröcsög gonosz kívánságokat.

Akárki akármit mondhatott, incidens incidenst követett. Az emberek valahogy mindig késztetést éreztek arra nézvést, hogy a Livius Prokub egyébként sehol sem található, tehát a hiánya által jelenlévő füle miatt összekapjanak. Sebek, sérülések, ficamok és sérülések keletkeztek e hiány miatt.

A Herceg végül magához szólította a költőt, s a legjobb szándékkal igyekezett a lelkére beszélni. Mint mondta, nemigen érti, hogy egy elkótyavetyélt fül miként tud ekkora izgalmat, ilyen szenvedélyt és féktelenséget gerjeszteni, de hát ő, és a herceg elmosolyodott, gyógyíthatatlanul gyakorlatias elme, és ennek a kérdésnek a megválaszolása már a költészet főnnhatósága alá tartozik. Ő készséggel belátja. Igen, folytatta a Herceg, tudja, hogy a dolgok egy bizonyos része a valóságból van, és semmiképpen sem érez hajlandóságot, hogy feszegetse önnön létezésének határait. Az élet másik része azonban titok, megfoghatatlanság, álom, látomás, láz. Örület. Nyilván ezek összessége valamiképpen a költészet.

Tudja-e Livius Prokub úr, hogy a kovács úgy megverte azt a szerencsétlen lócsiszárt, hogy az már örök életre sántítani fog, ráadásul, mert a verekezésben leszakadt az egyik heréje, nemhogy a nemzőképessége, de a férfiasága is veszélybe került?!

A költő tudta. Megvonta a vállát, majd kijelentette, hogy éhes. Aznap még nem volt módja étkezni, és nagyot sóhajtott.

A herceg eltűnődött, beharapta az alsó ajkát. Dobolt az ujjával. Megkérdezte, elkölti-e vele a költő az éppen esedékes ebédet. Fácán lesz, lyoni módra, fehérborban áztatva. És lesz sült dió, áfonyamártással, pálinkás pudinggal. S mert a poéta bólintott, a herceg már intett is a szolgálknak.

Ebéd közben árulta el, előtte a szájkendővel megtörölte a szája sarkát, hogy lenne egy ajánlata.

A költő szelíden bámult, letette a kést és a villát, éspedig?

Működik Brandenburgban egy kiváló orvosdoktor, bizonyos Helz, aki mindenféle sebészi eljárásokban avatott. Varrt vissza elvesztett végtagokat, ujjakat, orrot, az egyik betege, aki lábát kapta vissza, azóta szökdel. Ő, a herceg el tudná intézni, hogy a költőnek új füle legyen.

Viszont nem a régi, jegyezte meg fanyarul a költő.

Nyilván nem, bólintott a herceg, az minden valószínűség szerint egy másik ember füle lenne.

Annak az embernek nem hiányozna az a fül?, kérdezte a költő.

Meg lehetne oldani, gondolkodott a herceg, hogy egyáltalán ne hiányozzon.

Érti, mondta a költő, és újabb hússzeletet emelt a tányérjára. Megtörölte a száját. Kortyolt némi bort, öblögetett. Nehéz osztrák bor volt, valami kései Merlot.

Más fülével ékeskedni nem ildomos, mondta aztán.

Nem bizony, tűnődött a Herceg, viszont, tette hozzá halkán, ő lassan arra az elgondolásra jutott, hogy a saját fületlenségünkkel sem.

Minek kérkedni azzal, ami nincsen?!

A költő gondolkodott, azt akarja Herceg úr, hogy találjam meg az elveszett fülem?

Jaj, dehogy is! Isten ments attól, nevetett a Herceg. Aztán intett a szolgálknak.

Az ítélet szerint a költő a Herceg életére tört. Nem is volt tárgyalás. Illetve volt, csak olyan kutyaftutában tartották meg, még vizet se vittek a terembe. A költőt halálra ítélték. Az ítéletet végrehajtották, a dolog nyilvános volt, kiabálni, énekelni, beszélni, sugdolózni nem lehetett.

Néhány órával az esemény után a Herceg magához intette az intézőt. Megkérte, kuporodjon le mellé az arabmintás szőnyegre. Az intéző úgy is tett. Puha volt a szőnyeg, jólesett az ülepének. A Herceg csizmájának még vérszaga volt. Az úr tűnődött kicsit, majd simogatni kezdte az intéző haját. Nem volt olyan dűsszövésű, mint a költőnek, de

haj volt, és egy látó, halló emberi fejhez tartozott. Az ablak párkányán gerle járkált, most megállt, pislogott befelé, billegett a feje.

Úgy van ez, fiam, szólt a Herceg, ha nyugtalankodik a szem, a fül vagy a száj, egyszerűen a fejet kell eltávolítani.

Akkor megnyugszik minden, ami kicsinységekkel foglalkozik, és ahogy simogatta az intéző fejét, eltűnődött, és beharapta az alsó ajkát.

Jelenkor, 2014/7-8.

Aczél Géza

(SZINO)LÍRA*torzósztár**akkoriban*

lesed a politika háborgó tengerét teljes apátiában öreg vagy már megannyi törmeléke tolungat fejedben a sok kis rugalmatlan összehasonlításnak sokáig fölfelé nyitottan tekergetted nyakad mivel remények nélkül nem érdemes élni s nem sejtetted a túl-ig rendszerek örökre bevérzik majd egyszerű emberi vágyakozásod mert hát egykor ott tántorgott egy kor idegen fegyverek olajos bűzében a hosszú vörös asztalok mögött egyre jobban kiborult illegitimitása s ha nem is ücsörgött már minden ablakban egy szása az erőszak garantáltan tervbe vett utódlása teremte bőven a buggyant hatalmi mámort úgyhogy kisebb-nagyobb felelőtlenséggel többnyire végig poroszkáltuk fél életünk s csak lelkünk mélyén vártuk a menüt melyből a föléledt éhes ember a szabadság mámoros ízeiből válogathat majd lassacskán telítődött ez a cinikusan létbe vetett újabb bűzös katlan nem tudod kikerülni s csalódottan egy hamis csavarral kezdesz vissza felé felhevülni hisz akkoriban legalább fiatal voltál a nő olyan volt mint az oltár és még közel sem fájt ennyire a lábad így aztán biccentve minden demagógiának biová válsz de a zöldek nélkül

Magyar Lettre Internationale, 2014/2.

Aczél Géza 1947-ben született Ajakon. Verset ír. József Attila- és Babérkoszorú-díjas.

Jámborné Balog Tünde

PARASZTZSOLTÁR

Szomszédasszony talpig feketében ül az utcai szobában, háttal az ablaknak, homlokába húzott kendője árnyékot vet amúgy is sötét arcára. A szeme alatti árkok lefolynak ráncos bőrén, két horpadt orcáján, vonallá szorult száján, csontos állán, le a most is szabályosan megkötött kendő csomójáig. Szomszédasszony kálvinista, az volt huszadízíglén minden felmenője, mégis, ahogy felnéz rám sírástól vöröslő szemmel, olyan, mint a częstochowai Fekete Mária, gyermek helyett azonban egy láthatatlan korpuszt karol magához, azt ringatja rég meddő ölen. Rám néz, de nem lát, hangokat hall, de nem az enyémet, nyomorultak nyomorultja vagyok, ismételteti ura utolsó szavait.

Szomszédasszony nyolcvannyolc éves. Már nem emlékszik, mióta nem nő, nem is feleség; jaj, anya, mama, kapaszkodnak asztrálujuk ruhájába, szívét markolják, fonnyadt húsába vájnak, csontját repeszti, pedig Szomszéd már nincs itt. Hétrét görbedt testét elvették tőle, politúros, rézveretes, tölgyfakoporsóba zárták. *Tebenned bíztunk elejítől fogva*, énekelte ravatala fölött a fiatal tiszteletes szigorú arcú feleségével, hosszú fekete palástban, megpecsételve a megmáshíthatatlant.

Szép szertartás volt, elején-végén zsoltárral, közepén a Miatyánkkal, imádkozzunk együtt, kérte a fiatal pap, ám a gyülekezet néma maradt, működnek még a régi beidegződések, vagy csak elfelejtették ezt is, mint annyi mást a diktatúra két emberöltője alatt? *Legyen meg a te akaratod*, mondom halkan, az eszem azonban Szomszéd körül jár. Ugyan mit csinálhattak szegénnyel, hogy elfért abban a koporsóban? Hogyan tudták kiegyenesíteni megnyomorodott testét, amit *hetvenhétféle csúszköszvény-fájdalom-kelevény* zsugorított, gyötört halálra?

Elhúzó madárraj a kilencvenedik zsoltár dallama, ölmos decemberi égen száll, *légyetek porrá, kik porból lettetek*. Az ódon szöveg könnyörtelen. Keménységétől hideg futkos a hátamon, hegyes tűk szurkálják szemhéjamat, az öröklét szele fúj a ravatal felett. Szomszédasszony magába roskadtan áll, egyedül van a sokaságban, hiába támogatja kétfelől fia és menyje, hiába veszi körül a népes rokonság. Otthon üres ház várja, üres ágy, üres gang, az üres udvaron nem botorkál Szomszéd derékszögbe hajlott derékkal kukoricát vetni a káráló baromfinak, moslékot adni a disznónak, nem hozza be az ólból a langymeleg tojásokat, és nem

néz be soha többet dünnögve a gazdátlan istállóba, valahányszor elmegy előtte, hó Csillag, hó Betyár, nem villan rá többet a szénfekete nóniuszok szeme fehérje az alomszagú félhomályból, nem hallgatja süket fülével egy másik világból hangzó horkanásukat és dobrokolásukat a padlaton.

A ló volt a mindőne. Jobban szerette a lovakat, mint az életit, mondta Szomszédasszony. Nem volt féltékeny rájuk, együtt sírt az urával, mikor be kellett adni őket a kolhozba az apósa halála után. A föld, a ház, a jószág, minden az öregé volt, és az istennek se akarta aláírni az eleje tolt lapot. Jöttek hozzá hajnalban, délben, éjszaka is felzörgették. Lépjön be, bátyám, kezdték szép szóval az elején, a végén meg már bűdös paraszt, itt rohadsz el, ha nem lépsz be, üvöltötték, és a falnál álltatták reggelig, hogy földagadt a lába, mint a vízkórosoké, de nem és nem, a földet soha, mondta, pedig a felesége is kérte. Kemény asszony volt, csakhogy belátta: ezek ellen nem tőhetünk sömmit.

Kiműlni hagyod őket oly hirtelen, mint az álom, mely elműlik, énekel a pap meg a papné, az erős Istent szólítva, aki az embereket meg hagyja halni. Lám, Szomszéd apját is hagyta. Engedte fölmenni a padlásra az istránggal a pofon után, amit egy tejfeles száju senkiházitól kapott. Úgy jött haza támolyogva, mint a holdkóros, halottfehér arcán csillagot formázva virított vörösen annak az öt ujjnak a nyoma.

Micsoda fájdalom volt, micsoda szégyen! Mégis mindenki eljött a temetésre, megtelt a ravatalozó előtti tér, és együtt mondta a tömeg a Miatyánkot, pedig az ÁVH-sok végig ott ácsorogtak a temetőkapunál.

A mondott szót elragadja a szél, zengi a zsoltár. Erről ne kérdezze az uramat, erről nem beszél még velem se, figyelmeztetett Szomszédasszony, mikor az apósáról faggattam, és bár szívesen mesélt az életükről, róla csak suttogott, és annyit mondott, Szomszéd soha nem heverte ki ezt a csapást, pedig sok bajt mértek az együtt töltött évtizedek alatt, közülük azonban ez volt a legnagyobb.

Sokat kérdezgettem őket, mert egyedül ők éltek a Vizes utca régi lakói közül, ismerték nagyanyámékat – srégen szemben laktak velük – és a többieket is: a város védelmében elesett fiatal hadnagyot és szép, barna özvegyét, a magtalan, tüdőbajos fiatalasszonyt a sarkon, a rendőrökkel trafikáló Hájast, az orosz katonákkal hetegő Cafka Marist és a bognárékat, akik úgy szerették egymást, mint a galambok, hanem mikor a fiaik elmentek ötvenhatban, vége szakadt a turbékolásnak; hátat kellett fordítani egymásnak, mert sírva fakadtak, ha a másik arcába néztek.

Legelevenebben a háborúra emlékeztek. Szomszédasszony a rettegésre és a bujkálásra – hetekig rejtőzött éjszaka a szalmakazal alatti gödörben a hűgával –, Szomszéd meg a katonaságra, ami bevonuláskor a férfiak nagy kalandjának ígérkezett, azonban maga volt a pokol. Tulajdonképpen nem sebesült meg, csak horzsolták az aknaszilánkok, de a derekába és a térdébe alattomosan bekúszott az ukrán tél hidege, aztán lappangva várta, míg eljön az idő, amikor a rozoga, öreg test már nem tud védekezni. Akkor csapott le rá, amikor az hitte, vége: elmúltak a lázálmok, nem kísértették tovább a háború és fogság rémképei.

A háborúnak sose lesz vége, látja, az én uram is ott fázott ki, azóta is benne van a csontjaiba. Soká nem érezte, most jön ki rajta, nézze, alig tud járni szögény, hiába kenöm azokkal a drága kenőcsökkel minden éjszaka, panaszkolta Szomszédasszony, ha néha átmentem hozzá tojásért, bár magamtól is észrevettem, hogy az udvaron vagy a kotárkában motoszkáló Szomszéd mind hajlottabban, mind nehezebben jár. Szomszédasszony elég jól bírta magát, ki-kijött délutánonként az utcára gyomlálni az árkot, megöntözni a járda mellé ültetett sárga violákat, beszédbe elegyedni a szomszédokkal, meghallgatni kinek kije született, házasodott vagy halt meg, Szomszéd azonban mind gyakrabban kényszerült ledőlni nap közben is, a zöldre festett konyhakredenc párkányán szaporodtak az orvosságos üvegek és a kenőcsös tégelyek.

És mint a zöld füvecske a mezőben... reggel virágzik, estve elhervad, éneklük a tiszteletesék, és bár hivatásuknál fogva sokkal gyakrabban találkozunk a halállal, mint híveik, ketten együtt sincsenek annyi idők, mint amennyi évet Szomszédék egymással leéltek. Hosszú út van előttük, nem látják a végét, a temetőből hazaérve megölelik egymást, honnan is tudnák, mekkora a Szomszédasszonyra szakadó magány súlya. Soha többet nem ébreszti föl senki a kihűlt kettős ágyban, megint kínozza a reuma, segíts, kend be a térdömet. S ha eszébe jut, valaha círógatással, simogatással költötték, nem fájdalmas nyöszörgéssel, úgy érzi, megszakad a szíve.

Ül előttem töppedten, mint télen a fán maradt füge, nincsen se könynye, se szava. *Reggel virágzik, estve elhervad.* Reggel még egyenes volt Szomszéd dereka, erős a lába, és a vállára egyetlen mozdulattal hajította föl a teli zsákokat, de felkapta őt is, úgy vitte végig a gangon. Fiam lösz! kiáltotta világga, és felbolydult az udvar, nyírítotték a lovak, bőgtek a tehenek, kukorékoltak a kakasok, a galambok egyetlen nagy hussanással repültek föl a háztetőről, és bukfenceztek a virágba borult cseresznyefa fölött.

Lám, ott a szemközti falon is a hatvanöt esztendeje készült, fakult fotográfián – kézzel színezte ki a Börcsök fényképész segédje – milyen magabiztosan feszít ünneplőjében. Boldog és büszke vőlegény, bajusza sem tudja eltakarni széles mosolyát. Nem látni rajta, hogy megjárta a háború és hadifogság gyeheennáját a Pripjaty-mocsarak semmibe vezető dorongútjaitól Marseille-ig, a tengerig. Társai a szeme láttára százával vesztek bele az ingoványba, a lovak kapálózva dagasztották a posványt, de hamar megadták magukat, rémült nyelésük egyszerre ért véget a segítségért rimázkodó, emberi hangokkal. Az iszap gyorsan kisimult fölöttük, csupán a szétpattanó légbuborékok jöttek föl a mélyből néhány másodpercig, elszálló lelkek utolsó üzenetei. Nem volt segítség. Aki egy lépésnyire letért a kitapogatott útról, maga is odaveszett. Egyébként sem lehetett megállni. Hajtották őket nyári hőségben, nyirkos őszben, téli fagyban, pergőtűzben, lovasrohamban, lángoló falvak, becsapódó lövegek és partizánok orvul röpködő golyói közt, napi negyven kilométereket lovagolva, pusztá földön, fa tetején, közepin, mög alatta hálva, jeges folyón általúsztatva, csontig ható fagyban, eszeveszett hófúvásban visszavonulva, végül nyitott vagonokban – immár lovak nélkül – keresztül Európán a Földközi-tengerig. Micsoda utazás volt! Vad szél tépázta, jégeső verte őket, és a franciák kövei. Sorfalat álltak a hidakon, állomásokon, gaz verte földeken, amerre baljós csattogással vonszolódott velük a vonat, és akit eltaláltak, nem esett össze, olyan szorosan álltak, hogy az élők megtartották a holtakat. Betört koponyájukból vér és velő szivárgott, fejük a kerekek kattogásának ütemére nyaklott előre-hátra, jobbra-balra. Mint madárijesztőké a viharban. Azok is vótunk. Madárijesztők. Lovon tankok ellen, ketten egy puskával, annak is befagyott a zárjárja, húzta el száját Szomszéd.

Elkel éltünknek minden ékessége, elmúlik, mint az árnyék és az álom, hullámoz a zsoldár, akár a tenger.

Szomszédasszony hosszú, fehér ruhában áll az esküvői képen. Szeme sír, mert az apja nem érte meg a menyegzőjét, szája azonban nevet: vőlegénye betartotta ígéretét. Szomszédasszony huszonkét éves – tizenhat múlt, amikor eljegyezték egymást –, frissen ondolált haján lebben a fátyol, és nem látszik, mennyire didereg a malacért cserélt esküvői selyemben. Csikorgó hidegben, decemberben esküdtek, deres falak visszhangozták a nagytiszteletű úr szavait, hogy *egymást szeressétek*, és a kilehelt pára fehérén gomolygott a szája előtt, az ótemplom fából ácsolt csillárjáról zúzmarakoszorú hullatta rájuk pelyheket, mintha bent is havazott volna, de Szomszéd nem akart tavaszig várni. Visszajön és elve-

szí, bár a pokol minden ördöge útját állja is, ígérte búcsúzáskor, ám azok a gonosz fajok ugyancsak iparkodtak. Német, ruszki, angol, amerikai, francia egyenruhába bújva terelték keletre, kergették nyugatra, üzték a szélrózsa minden irányába az éhez, fagyott kezű-lábú magyar katonát, frontról frontra, táborból táborba, csak hazafelé nem, ahová mindennél jobban kíváncszott, és ha valahonnét sarjúszena-vagy istállószagot hozott a szél, elfutották szemét a könnyek. Állt a szögesdrót kerítésnél, mögötte barakkok, előtte a Földközi-tengerről felszálló, füstként gomolygó fekete köd, bensőjét hegyes karmokkal mardosta az éhség, foga alatt csikorgott a homok, a Szaharából fújta át a féktelen déli szél, vöröset köptek tőle, mint a tüdőbajosok.

Fényképe nem volt róla, ha azonban behunyta a szemét, látta maga előtt menyasszonyát, a Paradicsom utcai lányt. Magas volt, majdnem akkora, mint ő, maga hajtotta a lovakat, miután apjával az a baleset történt, a vasvilla is a kezére állt, de kedvesnek, nevetősnek, feleségnek valónak találta. Nem húzódozott, állta a csókot, és vissza is adta, hanem mikor a blúza alá akart nyúlni, akkorát csapott a kezére, hogy még haza felé menet is sajgott a helye.

Sirokkós éjszakákon került az álom. Ilyenkor az apja lovaira gondolt, hó Csillag, hó Betyár, tenyerén érezte a bőrük alatt végigfutó ideges rángást, ahogy megveregette lapockájukat, mielőtt fölszerszámozta őket, és ha üres gyomrába beleállt a fájás, a vasárnapi húsleves emlékét kortyolgatta meg a frissen sült kenyér illatát. Betöltötte a házat, miután az anyja kivette a kemencéből. A békének kenyérszaga van, mondta a fogságból hazaérve. Alig volt jártányi ereje, negyvennyolc kilót nyomott a kocsiszínben álló mázsán. Vagy két hétig nappal is heverészett a konyhában levő dikón, és evett, evett, evett, mindegy, mit főz édesanyám, csak sok lögyön, fogoly nem válogat.

...ottan meghalunk és földre leesünk, csapott fel a zsoldár, majd elhalt a dallam, a lelkész áldást mondott, azután a gyászhuszárok – már nem a régi, ezüstszínű fekete egyenruhában, hanem cipzáras orkándzsekiben feszítve – taligára tették a koporsót, és végigtolták a temető kanyargós útjain, azután leeresztették a gödörbe, vissza a földbe, amiből teremtetett, és amiért Szomszéd nagyapja, dédapja, megannyi névtelen őse gürcölt négyzögölt négyzögölhöz, láncot lánchoz ragasztva, míg összejött az a huszonöt hold, amiért kulákot csináltak az apjából, és kiforgatták mindenéből. Ellepték a házat, mint a sáskák, kifosztották a kamrát, vitték a fél zsák lisztet, a zsírt bődönöstül, a húsvétra hagyott sonkát, a darab szalonnát is lekasztották a rúdról, és névvel,

címmel ellátva kitették az egészet egy főtéri kirakatba, ott penészedett hónapokig, megszegyenítve minden nyomorúság okozóját, a népnéző zsírosparasztot.

Negyven évvel később Szomszéd kapott néhány darab papírost kárpótlásul ennyi meg annyi aranykorona értékben, földet szerzett rajtuk, majdnem annyit, amennyit az apjától elvettek. Persze nem a sajátjukat. Azt a jó város alatti fekete földet elvitte más, aki közelebb ült a tűzhöz – annak a nyikhajnak a fia, aki valamikor azt a pofont adta –, de az övé sem volt rossz, csak kijebb esett. Amikor elkészültek az iratok, egy nyárvégi napon kiment megnézni. Szép nagy tábla volt. Sokat kellett bicikliznie odáig, megfájdult a térdje is, mégis körbегyalogolta, ám a határjárást majdnem négykézláb fejezte be. Egy rögit szorongatott, úgy feküdt a mezsgye füvén, míg kifújta magát, és lábában felengetett a görcs. Szép föld, jó föld, örülni köllött vóna, mégse érztem semmit, mondta otthon a Szomszédasszonynak, ugyan tögyél vizes ruhát a lábomra.

A marék földet másnap kivitte a temetőbe, és szétszórta az apja sírján.

Nem való az már magának, csóválta fejét a fia, mikor meghallotta, hogy Szomszéd bele akar vágni a gazdálkodásba a tizenöt hektáron. Nem volt elég az a negyven év a téeszben? Miért nem pihen egy kicsit? Se gépe, se állata, se ereje, a két kezével akarja művelni? Ha meg mással csináltatja, a gatyája is rámege, nemhogy haszna lenne belőle. Majd tik segítőtok fiam, válaszolt Szomszéd, úgyis a tiétök lösz nemsokára. Na, arra aztán várhat apám. Nem azért tanultam annyit. Eszembe sincs a földet túrni.

...minden egy helyre megy; földből lett, hasonlóképen vissza is tér a földbe. Ámen, fejezte be búcsúztatóját a Prédikátor szavaival a fiatal tiszteletes, majd lehajolt, hogy göröngyöt vessen a gödörbe. A papné volt a következő, majd a fiú és a meny, utánuk jöttek a többiek. Aszályos volt a nyár, és az ősz sem hozta meg az esőt. A száraz, kemény hantok dübörögve zuhogtak a koporsóra, mintha köveket dobáltak volna. Szomszédasszony maradt utolsónak. Sokáig állt ott, két tenyere között tartotta, melengette a fagyos rögit, majd szétmorzsolta, és mint lisztet a kelő kenyérre, széttárt ujjai közt szitálta Szomszéd koporsójára.

Hitel, 2014/8.

■ Jámborné Balog Tünde 1938-ban született Hódmezővásárhelyen. Prózát ír.

Gaál Antal

LÁTOGATÓBAN

A táj, ami a miénk is lehetne.
És miért nem az? Hisz itt vagyunk,
kanyargós földúton, a dombok között.
A fák mögött már eltűnt az aszfaltcsík
az otthagyt autóval, s a szép ívű
kanyarral a völgyben, Szentgrót felé.
Minden szürke és minden barna
a naptalan, novemberi égbolt alatt.
Halott fű fekszik a sárban a lépteink
nyomán. A fák köhögve húzódnak vissza,
magukba fordulva – néhány még
kabátban bólint a szigorú, téli csöndre.
A szomszéd oldalban irigyen pislog
felénk egy pince, az út végén
szerény magaslat, messze kilátással.
Se nyár, se fény, se színek-illatok,
mégis valami végtelen megbékélés
közelít. Várjuk, hogy megérkezzen.

Vár, 2014/2.

■ Gaál Antal 1948-ban született Szőlősgyörökön. Verset ír.

A határok arra valók, hogy átlépjük őket. Ha elfogadjuk ezt a tételmondatot, máris egy olyan hívószóval leszünk gazdagabbak, amely a legkülönbözőbb, egymáshoz lazán kapcsolódó témaköröket képes közös játékba hozni. Hiszen határátlépésről nemcsak fizikai értelemben beszélhetünk, hanem például politikai vagy műfaji értelemben is, ahogy jelen lapszámunk tanulmányai is teszik – közel sem kimerítve az asszociációs lehetőségek széles tárházát. Kritikarovatunkban ugyancsak olyan munkák szerepelnek, amelyek esetében felfedezhető a határátlépés gesztusa, ráadásul, mint az Közügy rovatunkból is kiderül, maga a Szépirodalmi Figyelő is túl van egy fontos határátlépésen. Persze a határok nemcsak elválasztanak, hanem lehatárolnak, közössé is tesznek egy adott térreumot, szervesítve mindazt, ami csupán esetlegesen érintkezik – ahogy az reményeink szerint e lapokon is történik.

Danyi Gábor

„KÖRBE NYITOTT ABLAKOK”

A magyar szamizdat késői megjelenésének okairól

A nem hivatalos, cenzúrázatlan anyagok előállítása és terjesztése, amit a szovjet blokk ellenkultúrájának emblematikus jelenségeként *szamizdat*, illetve *tamizdat* néven tartanak számon, története során számos határátlépést/határsértést követett el. A szamizdatok kultúrájának jellegzetesen transzgresszív gyakorlatai,¹ melyek a pártállam monopolizált információs csatornáin kívül pozicionálták magukat, abban a nehezen kontrollálható szürke zónában működtek, ahol a legalitás és az illegalitás, a privát és a nyilvános fogalmi közötti éles különbségtétel jócskán elhomályosult. Bár etimológiája révén² a szamizdat és a tamizdat fogalma a földrajzi, politikai és ideológiai megosztottságot is magában foglalta, olyan transznacionális műveleteket takart, amelyek segítségével az országhatárokrá való tekintet nélkül vált lehetővé a cenzúramentes információcsere. Ehhez óhatatlanul hozzátartozott az információhordozók mediális alakváltásainak sorozata, hiszen a szocialista országokból konspiratív módon (kéz- vagy gépiratban, mikrofilmen, kazettán stb.) kijuttatott anyagok nagy része különböző intézményekhez, emigrációs műhelyekhez került, ahonnan gyakran rádióadások és tamizdat-kiadások révén jutott vissza az anyaországba.

A szamizdat és a tamizdat jelensége éppen e sorozatos határátlépések miatt látszik alkalmasnak arra, hogy hozzájáruljon a hidegháború politikai logikájából következő történeti narratíva lebontásához. Bármennyire is látványos a nagyhatalmak ideológiai megosztottsága, az a Közép- és Kelet-Európa történetét a jaltai egyezménytől a szovjet

1 Vö. KONRÁD György, *Út a föld alól a kiállítóterembe = Szamizdat. Alternatív kultúrák Kelet- és Közép-Európában 1956–1989*, Stencil – Európai Kulturális Alapítvány, Budapest, 2004, 11.

2 A független, cenzúrázatlan „önkiadások” gyakorlatára utaló szamizdat fogalma a hagyomány szerint Nyikolaj Glazkov nyelvi leleménye, aki gépiratos verseskötetét az állami könyvkiadók elnevezését parodizáló „szamszebjazdat” jelzettel látta el. (Vö. JULIUS TELESIN, *Inside „Samizdat”*, Encounter 1973/2., 25.) Ennek mintájára született meg később az emigráns kiadványokra vonatkozó tamizdat fogalma, amely az anyaország és általában a vasfüggöny határain túli „ottani kiadást” jelöli. A fogalmakhoz lásd PETER STEINER, *Introduction. On Samizdat, Tamizdat, Magnitizdat, and Other Strange Words That Are Difficult to Pronounce*, Poetics Today 2008/4., 613–620.

blokk összeomlásáig elbeszélő narratíva, amely a vasfüggöny átjárhatatlanságán, a szocialista országok elszigeteltségén és zártágán alapul, egyre inkább fenntarthatatlannak bizonyul az újabb megközelítések fényében. A transznacionális gazdasági és kulturális kapcsolatokra irányuló egyre nagyobb figyelem³ egyik fókuszpontját azok a technikák jelentik, amelyek lehetővé tették a vasfüggönyön keresztül történő cenzúramentes információcserét és a nem hivatalos anyagok áramlását.⁴

A szamizdat és tamizdat anyagok körforgása Magyarországon csak az 1970-es évek második felétől indult virágzásnak. Kiterjedtségét – a közeg produktivitását és hatókörét, az anyagok példányszámát és olvasóközönységét – tekintve a magyar szamizdat jócskán elmaradt az egyaránt jelentős szamizdatkultúrával rendelkező Szovjetunió, Csehszlovákia és Lengyelország mögött, de előrébb járt azokhoz az országokhoz képest, amelyek – mint például Románia⁵ és Bulgária⁶ – a független sajtó helyett az ellenállás más formáit részesítették előnyben. A Szovjetunióban és Csehszlovákiában már az 1960-as években széles körben elterjedt technikává vált a nem hivatalos anyagok másolása és terjesztése, míg Lengyelországban később, az 1970-es évek második felében kezdődött a papír forradalma, amely a mély gazdasági-politikai válság talaján mind kiterjedésében, mind technikájában, mind hatásait tekintve egyedülálló utat járt be.

A lengyel szamizdatnak a szovjet és cseh példához viszonyított megkésettségét – vagyis azt a tényt, hogy a hatvanas években a lengyel szamizdat nem indult virágzásnak – Paweł Sowiński, a lengyel földalatti sajtó másfél évtizedes történetét a résztvevők szempontjából elbeszélő monográfia szerzője alapvetően két okkal magyarázza: egyrészt az enyhébb cenzúrával, másrészt az emigrációs irodalomhoz való könnyebb hozzáféréssel és a Nyugattal való szorosabb kapcsolatokkal.⁷ Sowiński érvei a magyar szamizdat késői megjelenésével kapcsolatban is mérlegelhetők.⁸ Az alábbiakban olyan keretek között teszek erre

3 Lásd például a Regio 2008/3. számának összeállítását.

4 Vö. *Samizdat, Tamizdat, and Beyond. Transnational Media During and After Socialism*, szerk. Friederike Kind-Kovács – Jessie Labov, Berghahn, New York – Oxford, 2013.

5 Richard Wagner, *Miért nem volt Romániában szamizdat?*, Magyar Lettre Internationale 2000. ősz, 72–73.

6 Alena LUTZKANOVÁ-VASSILEVA, *Spoken Revolutions. Discursive Resistance in Bulgarian Late Communist Culture*, Poetics Today 2009/1., 133–151.

7 Paweł SOWIŃSKI, *Zakazana księżka. Uczestnicy drugiego obiegu 1977–1989*, Instytut Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, 2011, 78.

8 A magyar szamizdat késői megjelenéséért gazdasági, társadalmi és kulturális tényezők egyaránt „felelőssé tehetők”. Tágabb értelemben a szamizdat elterjedésének gátat szabott a kádári konszolidáció stratégiája, amely az életszínvonal látványos emelésével táplálta

kísérletet, amelyek a magyar szamizdat és tamizdat történetét kétarcú folyamatként láttatják. Ugyanis míg a Nyugattal ápoltszoros kapcsolatokban rejlő lehetőségek – a magyar nyilvánosság jellegzetes struktúrája mellett – hosszú ideig késleltették a szamizdat kultúrájának hazai kialakulását (I), addig az 1970-es évek közepétől a szamizdat anyagok áramlását ugyanezen tényezők egyre erőteljesebben motiválták (II).

I. A magyar szamizdat megkésettségének okairól

A Szabad Európa Rádió Kutatóintézetének egy 1972-ben keletkezett háttérjelentése meggyőzően mutatja be, miként igyekezett a szocialista országok apparátusa minimálisra csökkenteni azoknak a külső tényezőknek a hatását, amelyek a szocialista tömegmédiát fenyegették: egyaránt nagy figyelmet fordítottak a nyugati sajtótermékek, a külföldi rádióadások és a nyugati turisztikai kapcsolatok ellenőrzésére.⁹

A nyugati sajtótermékek hozzáférhetőségét valamennyi szocialista országban szigorúan korlátozták, valamint nagy hangsúly fektettek

a társadalom apolitikus közömbösségét. (Ugyanakkor a kádári konszolidáció gazdasági alapjainak összeomlása nem eredményezett a lengyelországi válsághoz hasonló krízishelyzetet, amely a növekvő társadalmi elégedetlenséggel párhuzamosan kapcsolatot teremthetett volna a különböző társadalmi csoportok között, és jelentősen szélesíthette volna a szamizdat olvasótáborát.) A Szabad Európa Rádió Kutatóintézetének a magyarországi máskéntgondolkodókról 1978-ban született jelentése a marxizmus reneszánszát hozó Lukács-iskola és a marxizmussal szakító *Marx a negyedik évtizedben* című szamizdatgyűjtemény szerzői közötti generációs különbségre utal, mondván, hogy az újabb nemzedék azért is üthet meg kritikusabb hangot, mert nem rendelkezik az ’56 utáni terror emlékével, valamint nem élvezi kiváltságokat, hanem egzisztenciális gondokkal küzd (Peter MORAVETS, *Criticism and Dissent in Hungary*, RAD Background Report/185 [Hungary], 1978. augusztus 23., 5., HU OSA 300-40-1 Box 253 [Ellenzék, Emberi jogok, Rendszerkritikusok SR 1977–1982]; Records of the Radio Free Europe / Radio Liberty Research Institute [Fonds 300], Hungarian Unit [Subfonds 40], Subject Files [Series 1], Open Society Archives at Central European University, Budapest; vö. még CSIZMADIA Ervin, *A magyar demokratikus ellenzék [1968–1988]. Monográfia*, T-Twins, Budapest, 1995, 29). Az olvasók idegenkedése a szamizdat jellegzetes fizikai tulajdonságának számító szegényes tipográfiától (PAPP Tibor, *Műzsával vagy műzsa nélkül? Irodalom számítógépen*, Balassi, Budapest, 1992, 74) vagy a szamizdatkészítésnek az esetleges hatalmi represszióból következő kockázatai ugyancsak magyarázhatják a földalatti könyvkiadás csekély elterjedését Magyarországon (HARASZTI Miklós, *Az egytized százalékos teru*, Magyar Füzetek 2. [Mit ér a kéziratos irodalom ha – magyar?], 1978, 18).

9 *The Monopoly of Information in Eastern Europe*, 1972. december, 13–18., HU OSA 300-40-1 Box 169 [Cenzúra 1951–1984]; *Up-dating of „Monopoly of Information” Study*, 1974. augusztus 1., HU OSA 300-40-1 Box 169 [Cenzúra 1951–1984]; Records of the Radio Free Europe / Radio Liberty Research Institute (Fonds 300), Hungarian Unit (Subfonds 40), Subject Files (Series 1).

a beérkező kiadványok értékelésére és megszürésére.¹⁰ Magyarországon annak érdekében vezették be a postacenzúrát 1951 júliusában, hogy ellenőrizzék „a Nyugattal levelező magyar állampolgárok belső postaforgalmát”.¹¹ 1967-ben a Szabad Európa Rádió egyik információforrása szerint a hatóságok az alábbi elvek mentén gyakoroltak ellenőrzést:

A külföldről érkező nyomtatványok, újságok, képeslapok közül csak a kézbesítő hivatalokban lévő jegyzékben felsoroltakat – kommunista pártlapok, divatlapok, tudományos folyóiratok stb. – kézbesítik ki. A listán nem szereplőket az előírás szerint meg kell semmisíteni, azaz elégetés végett az ellenőrző tisztviselőnek átadni. Külön jegyzéke van azoknak a hatóságoknak és intézeteknek, személyeknek, akiknek nyugati külföldi nyomtatványok, könyvek, folyóiratok kézbesíthetők. Emigránsok által szerkesztett, illetve írt magyar nyelvű lapok, röpiratok, könyvek és nem kommunista irányzatú idegen nyelvű nyomtatványok és könyvek „a [postai] szállításból kivétel nélkül ki vannak zárva”.¹²

A szocialista országok nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy a rádióhullámok terjedésének közegéül szolgáló levegőben is felvegyék a harcot az „imperialista hatalmakkal” (elsősorban a Szabad Európa Rádió, az Amerika Hangja és a BBC adásai fejtettek ki „hatékony propaganda-tevékenységet” a Magyar Népköztársaság ellen). Az 1970-es évek elején Bulgária és Csehszlovákia az összes külföldi adó hullámaikat zavarta, míg Lengyelország csak a Szabad Európa Rádió adását. Magyarország és Románia ez idő tájt a rádióadások zavarásának rendkívül költséges művelete helyett már más stratégiát alkalmazott: igyekezett propagandisztikus eszközökkel hitelteleníteni a nyugati rádióadókat abból a célból, hogy a helyi lakosságot „immúnissá tegye a fertőző nyugati propagandával szemben”.¹³

10 Ehhez lásd CSEH Gergő Bendegúz, *Külpolitikai propaganda, belső tájékoztatás a Kádár-rendszer első éveiben*, Társadalmi Szemle 1997/6., 90–91 (kötetben: *Zárt, bizalmas, számozott. Tájékoztatás és cenzúra 1956–1963*, szerk. CSEH Gergő Bendegúz – KALMÁR Melinda – PÓR Edit, Osiris, Budapest, 1999, 367).

11 *Belföldi postacenzúra Magyarországon*, Hungária 1951. augusztus 31.

12 *Censorship in Hungary* (RFE/RL Information Items No. 1670/67), 1967. szeptember 5., 2.; HÜ OSA 300-40-2 Box 7 [Culture: Censorship 1967-1989]; Records of RFE/RL Research Institut (Fonds 300), Hungarian Unit (Subfonds 40), Subject Files in English (Series 2).

13 Vö. BORBÁNDI Gyula, *Magyarok az Angol Kertben. A Szabad Európa Rádió története*, Európa, Budapest, 1996, 150–155, 329–330.

Az államhatalom számára komoly kihívást jelentett a Kelet és a Nyugat közötti, elsősorban turizmus formájában történő érintkezés. A „szocialista testvérországokba” irányuló turizmus a – kiváltságnak számító – nyugati utazásokat helyettesítette, s ennek megfelelően a nyugatra történő határátlépések száma eltörpült a keleti országok közötti turisztikai kapcsolatokhoz képest.¹⁴ A hatvanas évek második felére a Magyar Népköztársaság kilépett az ’56-os forradalom utáni nemzetközi elszigeteltségből, jelentősen bővültek a kapitalista országokkal való kapcsolatai, ez pedig arra ösztönözte az államhatalmat, hogy minden lehetséges fronton intézkedéseket foganatosítson az „imperialisták fellázító politikája ellen”.¹⁵

Csehszlovákiához és a tőlünk keletebbre eső szocialista országokhoz képest Magyarország mindezek ellenére jóval akadálymentesebb kapcsolatot tarthatott fenn a nyugati világgal. Az ország helyzete élesebb megvilágításba kerül, ha azt a Szovjetunió elszigeteltségéhez és nyugati kapcsolatainak áttételességéhez viszonyítjuk. Jerzy Giedroyc, a párizsi lengyel Kultura folyóirat életrehívója és az Instytut Literacki vezetője egy interjúban arról számolt be, hogy a moszkvai és leningrádi orosz értelmiségiek egy része abból a célból tanult lengyelül, hogy a Szabad Európa Rádió lengyel adásait hallgassa:

Az orosz nyelvű állomásokat zavarták, azonban a lengyel Szabad Európát elég jól lehetett fogni. Amikor a Szabad Európa részleteket sugárzott az Archipelag Gulagból[,] Oroszországban megállt az élet. Megszűnt a munka, magnóra rögzítették, fordították stb. Egész komoly feketepiac alakult ki.¹⁶

Másrészt a Szovjetunióban a történelmi folytonosságát megőrző cenzúrarendszer működését intézményes formában garantálták, és – a kelet-közép-európai országokkal szemben – a politikai tabuk rendszere

14 1972-ben például 1 366 000 külföldre utazó magyar állampolgárból csak 200 000 fő, azaz kevesebb mint 15% vette célba a Nyugatot (*Up-dating of „Monopoly of Information” Study*, 2.). Az egyéni utazással kapcsolatos szabadságfokának értelmezéséhez lásd KORNAI János, *Az egyéni szabadság és a szocialista gazdaság reformja* = ÜÖ., *Központosítás és piaci reform*, Kalligram, Pozsony, 2013, 423–446.

15 *Az MSZMP KB Politikai Bizottságának határozata az imperialisták fellázító politikája elleni harc néhány kérdéséről* (1966. április 26.), MOL M-KS 288. f. 5/393. 6. e. [géppel írt tisztázat]. Kötetben: *Zárt, bizalmas, számozott II. Irodalom-, sajtó-, és tájékoztatáspolitikák, 1962–1979*, szerk. CSEH Gergő Bendegúz – KRAHULCSÁN Zsolt – MÜLLER Rolf – PÓR Edit, Osiris, Budapest, 2004, 534–546.

16 Jerzy GIEDROYC, *A szó – az egyetlen kiút*, Kultura és Közösség 1991/3., 65.

még a részleges reformok időszakában is „szilárd és szinte érintetlen maradt”.¹⁷ Míg a Szovjetunióban a szigorú cenzúra, az információhoz való hozzáférés bonyolult áttételei és az ezzel járó elszigeteltség erőteljesen motiválták a kommunikáció és a véleménycsere alternatív csatornáinak kiépítését, addig a Magyar Népköztársaságban az enyhébb cenzúra és a Nyugattal való közvetlenebb kapcsolat a szamizdat gyakorlatát nem tette tömeges méretekben szükségessé.

1. Az információs csatornák és a nyugati kiadványokhoz való hozzáférés

A szocialista országok elzártságának enyhítése terén a külföldi rádiók – mindenekelőtt a Szabad Európa és a Szabadság Rádió – szerepét nehezen lehetne túlbecsülni. Eugeniusz Smolar, aki 1975-től a BBC lengyel részlegének munkatársaként dolgozott, e tevékenységet három szempontból tartotta jelentősnek. A rádiók egyrészt tudósították a célországot az annak saját társadalmán belüli fejleményekről, másrészt beszámoltak azokról a fontos eseményekről, amelyek a szovjet blokk többi országában történtek, harmadrészt a nyugati világ híreiről is tájékoztattak.¹⁸ Emellett a magyar értelmiség más hazai hírforrásokra is támaszkodhatott a szocialista tömegtájékoztatás csatornáin túl. A Magyar Távirati Iroda hetente két-három alkalommal bizalmas, de szélesebb körben terjeszthető anyagként közölte a külföldi sajtóhírek kivonatait,¹⁹ amelyek két-háromezer példánya könyvtárakba is eljutott, így az azokhoz hozzáférők köre jelentősen kibővült.²⁰

A Nyugattal való szellemi kapcsolattartásban nagy szerepet játszott a CIA könyvterjesztési programja, melyet John Matthews „a Nyugat titkos szellemi Marsall-tervének” nevezett.²¹ A Free Europe Committee (FEC) és a Radio Liberty Committee (RLC) által irányított titkos

17 CSIZMADIA, I. m., 96. Vö. KÖNCZÖL Csaba, *A cenzúra aranykora 1917–1985*, Kritika 1989/12., 38–41.

18 Idézi Friederike KIND-KOVÁCS, *Radio Free Europe and Radio Liberty as the „Echo Chamber” of Tamizdat = Samizdat, Tamizdat, and Beyond*, 79.

19 Vö. CSEH, *Külpolitikai propaganda...*, 91–92.

20 Schöpflin György szerint akár százezer olvasó is hozzáférhetett ehhez az anyaghoz: George SCHÖPFLIN, *Opposition and Para-Opposition: Critical Currents in Hungary, 1968–78 = Opposition in Eastern Europe*, szerk. Rudolf L. TÖKÉS, Johns Hopkins University Press, Baltimore–London, 1979, 148.

21 John P. C. MATTHEWS, *A Nyugat titkos szellemi Marshall-terve*, ford. Bod Katalin, Magyar Szemle 2007. december, 38–56; Uő., *A Nyugat titkos szellemi Marshall-terve II.*, ford. Bod Katalin, Magyar Szemle 2008. február, 41–52.

program során a Varsói Szerződés hat országába – Lengyelországba, Csehszlovákiába, Romániába, Bulgáriába, a Szovjetunióba és Magyarországra – a becslések szerint mintegy tízmillió kiadványt juttattak el 1956 és 1991 között.²² A könyvek, folyóiratok és más kiadványok címtettjei vezető értelmiségiek, könyvtárak, kutatóintézetek, kulturális szervezetek, egyetemek és iskolák voltak. A magyar értelmiség számára a könyvterjesztési program a szabad világgal való kapcsolattartás egyik legfőbb formájává vált.²³ 1967-ben a FEC alá tartozó Press and Special Projects Division (PSPD) 73 412, 1969-ben 56 405 könyvet juttatott el Magyarországra.²⁴

A könyvterjesztésnek több eredményesen működő csatornája is volt. Kézenfekvő volt a postai úton történő kézbesítés, kihasználva azt, hogy – a SZER egyik hírforrása szerint – Magyarországon „1957 [után] a nyugati országokkal való levélposta forgalom olyan méreteket öltött, hogy [az] alapos és általános ellenőrzés lehetősége teljesen kizárt” volt.²⁵ A postai úton történő terjesztés egyik legsikeresebb módjának az ajándékkönyvprogram bizonyult, amelynek keretében a címzettek egy előzetes lista alapján tudtak maguknak kiadványokat „rendelni”. Bár a küldemények közül korántsem mindegyik ért célba, a beruházás hatékonyságát jelzi, hogy 1960-ban tizenhét könyvismertetés jelent meg a szerencsésen kézbesített kiadványokról olyan hivatalos folyóiratokban, mint a Kortárs, a Helikon, a Nagyvilág, a Valóság vagy a Vigilia.²⁶ A PSPD bevett gyakorlata volt az emigrációs folyóiratok – például az Új Látóhatár, a Mérleg, a Magyar Híradó, a Magyar Műhely, az Irodalmi Újság stb. – számainak néhány száz példányban történő felvásárlása, melyeknek egy részét postai úton, másik részét személyközi kapcsolatok segítségével kézbesítették a magyar olvasókhöz.²⁷

Az európai nagyvárosok könyvterjesztési pontjain keresztül több mint 21 000 könyv- és folyóiratpéldány jutott el a magyar olvasókhöz; a könyvterjesztés misszióját emigráns magyar értelmiségiek vállalták magukra.²⁸ Az avantgárd íróként induló, 1973-ban Párizsba emigrált Ajtony Árpád visszaemlékezése szerint:

22 Mark KRAMER, *Book Distribution Program as Political Warfare = Alfred A. REISCH, Hot Books in the Cold War. The CIA-Funded Secret Western Book Distribution Program Behind the Iron Curtain*, Central European University, Budapest – New York, 2013, x–xi.

23 REISCH, I. m., 76.

24 Uő., 81–82.

25 *Censorship in Hungary*, 1.

26 REISCH, I. m., 75–76.

27 Uő., 90–94.

28 Bécsben Klamár Gyula, a Magyar Híradó főszerkesztője, Rómában és a Vatikánban

[...] minden európai nagyvárosban volt egy hely, ahol a magyar turisták ingyen könyveket kaphattak. Felhívtak egy telefonszámot, elmentek egy lakásra, s kiválaszthattak a könyvespolcra három magyar nyelvű és három idegen nyelvű, gyakran igen kitűnő könyvet. Természetesen nem kellett elismervényt adniuk. A telefonszám szájról szájra terjedt, főleg értelmiségiek, tudósok, művészek között.²⁹

A Nyugatra látogató magyar értelmiségi könyvéhségét tükrözik Spiró György szavai:

Ami pénzünk csak volt, abból könyvet vettünk: Párizsban Ahmatovát és Salamovot, Londonban Cvetajevát, Mandelstamot, Vojnovicsot, Csukovszkáját, Abram Tercet, Miłoszt, Hlaskót és ilyeneket. Későn világosítottak fel, hogy a Szent Pál-székesegyház melletti kicsi boltban kelet-európai útlevelekre ingyen adnak könyveket. Odaloholtunk és kétségbeestünk, látván, mennyi mindent vettünk meg drága pénzért, és mennyi mindent nem tudunk hazavinni.³⁰

A hazavitel abból a szempontból sem volt zökkenőmentes, hogy a hatóságok kriminalizálták a külföldi könyvek behozatalát. A hazatérő olvasók így a vámvizsgálat és az elkobzás veszélyével néztek szembe, különösen a már ismert ellenzéki értelmiségiek, akikre nagyobb figyelmet fordítottak.³¹

Az emigráns folyóiratok némelyike konfliktusmentes, békülékeny hangnemre törekedett az anyaország viszonyában. A párizsi Magyar Műhely – George C. Minden, a CIA könyvterjesztési programjának egyik kulcsfigurája által írt jelentés szerint – aggályosan került minden, a magyar rezsimre vonatkozó politikai megjegyzést és kritikát. Ennek is köszönhető, hogy 1969 májusától a Kultúra Könyvterjesztő

Trizna Zsuzsanna és Szabó Ferenc atya, Párizsban Márton László író, diplomata, majd Sipos Gyula kritikus, Münchenben Molnár József nyomdász és könyvkiadó, Londonban Czigány Lóránt irodalomtörténész, majd Sárközi Mátyás író, kritikus, New Yorkban a Butler Library könyvtárosaként dolgozó magyar származású Löwy György és Papp Alajos (REISCH, I. m., 270.).

29 Ajtony Árpád e-mailje [mentve: 2005.03.29], Bényi Csilla kutatási anyaga, Szétfolyóirat – levelezés, Artpool.

30 SPIRÓ György, *Hetvenkilenc augusztusa* = Uő., *Kémjelentés*, Magvető, Budapest, 2011, 39.

31 SZÖNYEI Tamás, *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990*, II., Noran, Budapest, 2012, 854–855.

Vállalaton keresztül hivatalosan is előfizethettek a folyóiratra a magyar olvasók.³² Az emigráns lap és az anyaországi hivatalos könyvterjesztő szerv viszonya azonban nem volt felhőtlen: amellet, hogy a Kultúra „mindenféle ürügyet felhasznált, hogy az előfizetésre jelentkezőket eltérítse szándékuktól”, és olyan gazdasági feltételeket szabott, amelyek következtében a folyóirat terjesztése a Magyar Műhely számára százszázalékos ráfizetéssel valósult meg, sok példánynak – főleg vidéken – nyoma veszett a terjesztés során.³³

A Nyugathoz fűződő kapcsolatokat vizsgálva nem szabad lebecsülni a megengedőbb közléspolitikát folytató hazai kulturális intézményeket sem. A SZER-nél a magyarországi irodalom aktuális helyzetéről 1966 szeptemberében készült háttérjelentés szerint „a nyugati irodalom hatása tovább erősödött a már évekkel ezelőtt kialakult lehetőségek alapján, különböző médiumok segítségével”. Ennek alátámasztásául a Nagyvilág című folyóirat szolgált, amely – miután „tiszta” a »nyugati polgári irodalom« és a »szocialista kultúra« viszonyát – „kimunkálta azokat az érveket, amelyek alapján lehetséges [a] Nyugat irodalmi termésének – természetesen [...] megfelelő válogatás alapján történő – [bemutatása]”. A Nagyvilág közlési stratégiája, valamint a könyvkiadásban tapasztalható kedvező jelek alapján a jelentés megalapította, hogy „körbe nyitott ablakokon» keresztül [...] áramlik be Magyarországra [a] külföld szellemi termése”.³⁴ Egy későbbi, angol nyelvű háttér tanulmány a „Nyugatra nyíló ablakok” stratégiáját a liberalizálódó kádári kultúrpolitika szerves elemeként láttatta, amely egyben fokmérője a kulturális életben történt változásoknak.³⁵

2. A „nemlétező” cenzúra és a publikációs lehetőségek

A Kenedi János szerkesztésében 1977-ben „megjelent” *Profil* című gépiratos antológiában, melynek célja – az azt megelőző évtized hivatalos publikálásra szánt, de kéziratban maradt írásából merítve – az

32 REISCH, I. m., 93.

33 PAPP, I. m., 84–85.

34 *Irodalmi helyzetkép 1966. január–július*, 1966. szeptember (No. 309), 10–11., HU OSA 300–40–1 Box 566 [Irodalom 1965–1966]; Records of the Radio Free Europe/Radio Liberty Research Institute (Fonds 300), Hungarian Unit (Subfonds 40), Subject Files (Series 1).

35 *Hungary's Windows to the West*, 1970. október 28., HU OSA 300–8–3–13584; Records of Radio Free Europe / Radio Liberty Research Institute (Fonds 300), Publications Department (Subfonds 8), Background Reports (Series 3).

értelmiség lehetőségeinek és a nyilvánosság terének szélesítése volt,³⁶ az olvasó szkeptikus hangvételű megállapítással találkozhatott a magyar második nyilvánosság kialakulásának lehetőségeit illetően:

Nincs személyre kiszabott szilencium, aminő 1956 után volt; nincs „fekete lista”, mint Lengyelországban vagy Csehszlovákiában; nincs olyan mindenfajta érintkezést kizáró távolság a hivatalos szervek és a másként gondolkodó értelmiségiek között, mint a Szovjetunióban. Tehát az úgynevezett „második nyilvánosság” létrejöttének nálunk nincsenek meg a külső kényszerítő feltételei.³⁷

A fenti megállapítás, amely a szamizdatok magyarországi elterjedésének gátjaként a cenzúra technikáinak sajátosságait, valamint az értelmiség és a hatalom viszonyát említi, értelmezésre szorul.

A szocialista országokbeli értelmiségi pozíciók kérdését vizsgálva szembevetünk a magyar értelmiség hatalomhoz való sajátos viszonya. Szemben a lengyel, a csehszlovák és a szovjet ellenzékkel, amely kívülről próbált meg nyomást gyakorolni a rendszerre, a magyar ellenzék pozícióját Schöpflin György a „para-opposition” fogalmával írja le, amely nem kérdőjelezte meg nyíltan a rendszer ideológiai bázisát, hanem elfogadta egy félautonóm politikai szerep – a rendszer által engedélyezett – mozgásterét.³⁸ Schöpflin úgy látja, hogy ezek között a kerek között a magyar értelmiség összehasonlíthatatlanul szabadabban fejezhette ki magát, mint az említett országok ellenzéke.³⁹

A magyar cenzúra sajátosságait Kenedi János abban látta, hogy bár intézményes formájában „nem létezik”, megragadható a publikáció formális keretei között működő *informális mechanizmusok rendszere*-ként. A burkolt és éles határokkal nem rendelkező cenzúra lényegét alkotó informális mechanizmusok, amelyek segítségével a publikációs kérdések szerkesztőségi szobákban, konzultációs listák alapján történő

36 KENEDI JÁNOS, *A magyar demokratikus ellenzék válsága*, ABC Független Kiadó, 1984, 31.

37 *Profil – és ami „nem illik bele”. A hazai kéziratok irodalom két legújabb gyűjteményes kötete*, szerk. SZABADOS József, Weekend Magazine 1978. április 8., 6., HU OSA 300-40-1 Box 253 [Ellenzék: Szamizdat 1978–1983], Records of RFE/RL Research Institut (fonds 300), Hungarian Unit (subfonds 40), Subject files (series 1). [Az idézett szövegrész nem szerepel az OSZK állományában lévő kötetben: *Profil. Válogatás 34 szerző nyilvánosságra szánt, de meg nem jelent írásából*, szerk. KENEDI JÁNOS, Budapest, 1977. szeptember.]

38 SCHÖPFLIN, *Opposition and Para-Opposition*, 142.

39 *Censorship and Political Communication in Eastern Europe. A Collection of Documents*, szerk. GEORGE SCHÖPFLIN, St. Martin's Press, New York, 1983, 142.

hosszadalmas egyeztetések során dőltek el,⁴⁰ egyrészt fenntartották a szabad publikálás látszatát, másrészt megakadályozták bizonyos témák nyilvánosságra kerülését.⁴¹ A kifinomultan működő rendszer logikája szerint „a megjelent jó művek igazol[t]ák az egész szisztémát, az elutasított jó műveknek viszont [nem volt] precedens értékük, s így nem nyújthat[t]ak következtetési lehetőséget a szisztéma ellen”. A következtetlenséget szerves elemévé integráló rendszerben még a rendszeresen visszautasított szerzők is újra meg újra nekilendültek a publikálás rögzös útjának, ami gátat vetett a hivatalos nyilvánosságon kívül eső kéziratok irodalom terjedésének.

A hivatalos nyilvánosság információs szintjeinek rétegzettsége ugyancsak a kéziratok irodalom kialakulásának esélyeit csökkentette. A problematikus, ezért a szocialista tömegmédián keresztül hozzáférhetetlen művek megjelentetésére a hatvanas évek végétől több, korlátozott hozzáférést biztosító, állami kézben lévő információs csatorna is rendelkezésre állt.⁴² A Kossuth Kiadó „zárt kiadású” könyvsorozata, amelyben elsősorban nyugati és emigráns szerzők (Brzeziński, Solzsenyicin, Cohn-Bendit, Teller Ede stb.) művei jelentek meg, a pártelit tájékozódását szolgálta. A hatvanas évek második felére a kiválasztottak köre kibővült, és a növekvő példányszámok „a zárt könyvterjesztés iránt megmutatkozott érdeklődést” tükrözték. A jóval lazább terjesztésű, korlátozott kollegiális kört megcélzó, „belső használatra szánt” kiadványok közé elsősorban a hazai társadalomtudományi műhelyek elemzései és tanulmányai tartoztak, amelyek jelentős feszültségevezető szerepet tölthettek be.⁴³ Végül a „kézirat gyanánt” megjelenő művek abból a szempontból már hivatalos publikációnak számítottak, hogy a szerző honoráriumot és tiszteletpéldányokat is kapott. Emellett a kiadással járó hivatalos státusz a mű ellenzéki mítoszát is lerombolta.⁴⁴ 1971-ben, évekig tartó huzavona után ebben a formában jelent meg a *Szembeállítás* című regény is, amelynek szerzője, Lengyel József azt a

40 Vö. *Egy főkolompós délelőtti. Haraszi Miklós bemutatja Kenedi Jánost*, AB Kiadó, [Budapest], [1982], 5.

41 *Profil – és ami „nem illik bele”*, 5. A *Profil* demonstratív módon vitte színre a tabuk rendszerének állandó és kiismerhetetlenül változó elemeit. Tabunak számítottak bizonyos témák (a Szovjetunió sérthetatlensége, a homoszexualitás, a prostitúció), bizonyos egyének (például a hivatalos álláspontot képviselők), és bizonyos megközelítések vagy – társadalomtudományi elemzések következtetéseit esetében – a túlzott általánosítások (MORAVETS, I. m., 4.).

42 Ezekhez lásd *Zárt, bizalmas, számozott*, I., 369–370; CSEH Gergő Bendegúz, *Tájékoztató és külpolitikai propaganda 1963 után = Zárt, bizalmas, számozott*, II., 483–484.

43 *Profil – és ami „nem illik bele”*, 6.

44 *Zárt, bizalmas, számozott*, I., 369–370.

szándékot tulajdonította a kiadás illetékeseinek, hogy e rugalmas intézkedéssel – kifogva a szelet a kézirat terjesztés vitorlájából – a többi ország szamizdat-sikereit kívánják ellensúlyozni.⁴⁵

A kéziratban maradó és a megjelent művek aránya műfajonként jelentős eltéréseket mutatott. A rendkívül vegyes tartalmi összeállítást kínáló *Profil* erről így nyilatkozott: „szépirodalomban, esztétikában biztos, hogy nem az értékesebb hányad maradt kiadatlan, de az is biztos: filozófiában, szociológiában fordított az arány”.⁴⁶ Nem meglepő tehát, hogy a magyar szamizdat történetének kezdetei részben a társadalomkutatások műhelyeiből kikerülő szamizdatirodalomhoz köthetők, amelynek exkluzív, reprezentatív és szakmai jellegű kiadványai szellemtörténeti értelemben a marxizmus válságát és az ideológia univerzumának felbomlását tükrözték.⁴⁷

Az, hogy a szamizdatirodalom a hatvanas években nem kapott lábra Magyarországon, a rendszer konszolidációjával és ezzel párhuzamosan a kulturális fórumok pluralizálódásával, a cenzúra és a közléspolitikai megengedőbbé válásával is szorosan összefüggött.⁴⁸ A hatvanas évek második felére az irodalom autonómiája valamelyest érvényesülni kezdett.⁴⁹ Az MSZMP Kulturális Elméleti Munkaközösségének *Az irodalom és a művészetek hivatása társadalmunkban* című, 1966-ban publikált tanulmánya⁵⁰ az „ideológiai tolerancia apróbb jeleit mutat[t]a”,

45 Lengyel József *noteszeiből 1955–1975*, szerk. MAJOR OTTÓ, Magvető, Budapest, 1989, 406.

46 *Profil. Válogatás 34 szerző nyilvánosságára szánt, de meg nem jelent írásából*, VI. Ezt a megállapítást tükrözte a *Profil*-ban szereplő anyagok aránya is, hiszen míg a szépirodalom, valamint a publicisztika és az esszé egyaránt 76 kéziratlapot tett ki, addig a filozófiai és esztétikai anyagok ennek több mint két és félszeresére rúgtak, és a legtekintélyesebb szeletet képviselő szociológiai tanulmányok 455 kéziratlapon szerepeltek (*Profil – és ami „nem illik bele”*, 11).

47 Interjú Demszky Gáborral a szabad sajtó büneiről [kéz- és gépirat], HU OSA 302-1-5 Box 7 [Hírmondó ?]; Personal Papers of Gábor Demszky (Fonds 302), Samizdat Publications (Subfonds 1), Manuscripts (Series 5).

48 Vö. AGÁRDI Péter, *Közelítések a Kádár-korszak művelődéspolitikájának történetéhez* = Uő., *Művelődéstörténeti szöveggyűjtemény. Válogatás a magyar művelődés 1945 és 1990 közötti történetének dokumentumaiból*, II., PTE Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézete, Pécs, 2000, 716–719; STANDEISKY Éva, *Bomlás. A hatalom és a kulturális elit = A „hatvanas évek” Magyarországon. Tanulmányok*, szerk. RAINER M. János, 1956-os Intézet, Budapest, 2004, 272–317. Képzőművészeti szempontból ezt a folyamatot lásd KOVALOVSKY Mária, *„Jég és aszály közt játszi évszak”. A hatvanas évek = A második nyilvánosság. XX. századi magyar művészet*, szerk. HANS KNOLL, Enciklopédia, Budapest, 2002, 173–176, 189–190.

49 SCHULZ Katalin, *Irányítókrol és irányítottakról. Irodalom és hatalom a hatvanas években = Hatalom és kultúra. Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Jyväskylä, 2001. augusztus 6–10.) előadásai*, II., szerk. JANKOVICS József – NYERGES Judit, Nemzetközi Magyarstudományi Társaság, Budapest, 2004, 1128–1134.

50 *Az irodalom és a művészetek hivatása társadalmunkban* [Az MSZMP Kulturális Elméleti Munkaközösségének tanulmánya], Társadalmi Szemle 1966/7–8., 29–58.

hiszen „a marxi szemlélettel ellentétes nézetekkel szemben sokkal megértőbb, szinte engedékeny [...] álláspontot foglal[t] el”. A SZER háttérintézetének jelentése ezt biztató jelnek vélte arra nézvést, hogy „a Kádár-rezsim liberalizálódó irodalompolitikájában nem merevednek meg a határok”.⁵¹ Az MSZMP munkaközösségének tanulmánya a társadalmi-gazdasági változások mögött jócskán elmaradt általános ideológiai helyzettel magyarázta, hogy miért nem kizárólag a legkövetlenebb „útitársak” műveinek nyitottak utat, hanem a nem szocialista, nem marxista-leninista alkotások számára is.⁵² Ennek megfelelően az Aczél György nevéhez kapcsolódó differenciáló kultúrpolitika jegyében, amely a tilt-tűr-támogat hármas elvrendszerére épült, az 1960-as évek irodalmi nyilvánossága többszölamú, habár a hivatalos értéskála szerint erőteljesen rétegzett térként határozható meg. A tiltás kategóriájába elsősorban az avantgárd szerzők és az irodalmilag másként gondolkodó csoportok tartoztak,⁵³ így a szamizdatirodalom másik kiindulópontjának a neoavantgárd kezdeményezések tekinthetők.⁵⁴

A „fekete listás” szerzők a kevés olvasóra számító szamizdatpublikációk mellett közlési felületként használhatták a nyugati emigrációs kiadványokat, a határon túli magyar műhelyek fórumait, de alkalmanként és esetlegesen hazai antológiákban, folyóiratokban is megjelenhetek. Az egyik első szamizdatként értékelt, underground talajon létrejött folyóirat-kezdeményezés, az 1972-ben útjára indult Szétfolyóirat⁵⁵ szerzői köre erre igen jó példával szolgál. A Szétfolyóiratban megjelent anyagok közül volt, amelyik a jugoszláviai kulturális szintén, underground kiadványokban tűnt fel,⁵⁶ míg más szövegek hivatalos

51 *Irodalmi helyzetkép*, 3–4.

52 *Az irodalom és a művészetek hivatása társadalmunkban*, 31.

53 TÁBOR ADÁM, *Hatvanas évek: a folytatás és a Kezdet. Egy irodalmi szabadságbarc kezdetének krónikája* = Uő., *A váratlan kultúra. Esszék a magyar neoavantgárd irodalomról és művészetéről*, Balassi, Budapest, 1997, 17–18.

54 HARASZTI, *Az egytized százalékos terv*, 18–19.

55 Erről bővebben lásd BÉNYI Csilla, *Egy underground lap a 70-es évekből: a Szétfolyóirat = Reflexió(k) vagy „mélyfúrások”? A kultúrakutatás változatai a „kulturális fordulat” után*, szerk. HAVASRÉTI József – SZIJÁRTÓ Zsolt, Gondolat – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest–Pécs, 2008, 187–201; DANYI GÁBOR, *Az ajándékozás művészete. A Szétfolyóirat terjesztési modellje a szamizdat jelenségének szemszögéből*, Irodalomtörténet 2014/1., 48–67.

56 Szentjóbó Tamás eredetileg a Szétfolyóiratban közölt *Anonym kiadványa* például a fiatal jugoszláviai magyar értelmiség erőit mozgósító „Mixed Up Underground vállalkozás” begyűjtött anyagai közé került, amelynek szerkesztői, Szombathy Bálint és Csernik Artilla beválogatták a jugoszláviai Kontaktor című underground művészeti folyóirat általuk szerkesztett, a megjelenés évére utaló 973-as jelzésű számába (SZOMBATHY Bálint, *Alternatív időszaki kiadványok Jugoszláviában a hetvenes években* = Uő., *Új idők, új művészet. Modernista törekvések Jugoszláviában századunk második felében*, Forum, Újvidék, 1991, 124–125).

antológiákban láttak napvilágot (a publikációs lehetőségek célzatos javítása ugyanis a hatalmi szándék szerint a különutas szerzőknek a hivatalos, ezért könnyebben ellenőrizhető nyilvánosság körébe történő integrációját segítette elő).⁵⁷ A Szétfolyóirat szerzői közül Erdély Miklós és Szentjóby Tamás elsősorban a párizsi Magyar Műhelyben és két vajdasági folyóiratban, az Új Symposionban⁵⁸ és a Hídban közölte írásait. Haraszi Miklós, aki a Szétfolyóiratban még versekkel jelentkezett, a Magvető Kiadó megrendelésére írott *Darabbér* című könyvét végül tamizdat formájában kényszerült megjelentetni,⁵⁹ de más írásait is előszeretettel közölte Nyugaton. „A mi független irodalmunk, amikor 1972-ben elindult, még írógépen másolt »szamizdat« és Nyugatra küldött, majd onnan visszacsempészett tamizdat volt” – írta jóval később Haraszi, utalva a két publikációs stratégia párhuzamos kezdeteire.⁶⁰

II. A szamizdat és tamizdat körforgása

A magyarországi szamizdatirodalom 1976-tól bekövetkező fellendüléséhez több tényező is hozzájárult. A sokakban hatalmas kiábrándulást keltő hatvanhatalmas csehszlovákiai inváziótól kezdve a magyar értelmiség marginalizálódása figyelhető meg. A relatív liberalizmus időszakának véget vető 1972–73-as visszarendeződés, amelynek során a hatalmi szervek több területen is felléptek az „elhajlókkal” szemben,⁶¹ számos értelmiségit rekesztett ki a hazai nyilvánosságból és kényszerített külföldre. 1975-ben a Szovjetunió és a Varsói Szerződés tagállamai is elfogadták az emberi jogi passzusokat is magában foglaló Helsinki Záróokmányt,⁶² amelynek szellemisége a legalizmus straté-

57 Hajas Tibornak a Szétfolyóirat Ajtony Árpád által szerkesztett számában közölt versei közül az *Alibi-feladványok* és a *Használd a bangomat* című versei a *Ne mondj el semmiről* (Szépirodalmi, Budapest, 1974), míg a *Mit kell tudni a kutyaidomításhoz?* az *Add tovább!* (szerk. CSAPLÁR Vilmos – KULIN Ferenc – RÓZSA Endre, Budapest, 1976) című antológiában jelentek meg hivatalosan.

58 Vö. BÁNYAI János, *Diszkontinuitás és verseszéd. Az Új Symposion homályos útja az avantgárdtól a neoavantgárd és posztmodern felé = Né/ma? Tanulmányok a magyar neoavantgárd köréből*, szerk. DERÉKY Pál – MÜLLNER András, Ráció, Budapest, 2004, 56.

59 Miklós HARASZI, *Stücklohn*, ford. SALLAY György, Rothbuch, Berlin, 1975.

60 HARASZI Miklós, *A civil kurázstól a civil társadalomig = Szamizdat*, 75.

61 Ennek leglátványosabb jelei az 1973-as „filozófus-per”, valamint *Darabbér* című könyvéért Haraszi Miklós, majd a Konrád-Szelényi szerzőpáros perbe fogása voltak.

62 Magyarország azonban azzal, hogy a szovjet blokk többi országához hasonlóan nem írta alá a Fakultatív Jegyzőkönyvet, nem tette lehetővé az emberi jogok nemzetközi ellenőrzését.

giája szempontjából döntő jelentőségű a magyar demokratikus ellenzék számára. 1976-ban Lengyelországban megalakult a Társadalmi Önvédelmi Bizottság (KOR), amely nagy lendületet adott a magyarok számára modellértékűvé váló lengyel ellenzéki mozgalomnak.⁶³ A lengyel ellenzék programja, amely a „radikális reformizmus” és az „új evolucionizmus” nevében a hivatalossal párhuzamos struktúrák kiépítését szorgalmazta, az önszerveződés szempontjából vált követendő példává. A lengyel máskéntgondolkodókkal 1977-től ápolt intenzív kapcsolatok az ellenzéki lét stratégiáinak, köztük a nyomtatás technikájának elsajátítását, valamint a cenzúrázatlan anyagok cseréjét is elősegítették. Az ellenzéki mozgalom fejlődésével párhuzamosan a gépiratos szamizdatirodalom egyre több példányban történő körforgását 1981-ben az intézményesedés követte. 1981 februárjában ifj. Rajk László Galamb utcai lakásán megnyílt a szamizdat-butik, decemberben megjelent az első nagy példányszámban sokszorosított folyóirat, a Beszélő első száma, és megkezdte működését a Demszky Gábor és Nagy Jenő alapította AB Független Kiadó.

A lengyel modell elsajátításán kívül a magyar szamizdatirodalom fellendülésében szerepet játszott az alternatív publikációs fórumok kínálta anyagokban rejlő potenciál is. A Rajk László lakásán kapható anyagok nemcsak a rejtett cenzúra szerkezetébe tartottak tükröt, de színre vitték az alternatív publikációs felületek sokféleségét is. Nem csupán friss/publikálatlan művek szamizdat kiadásait foglalták ugyanis magukban, hanem a cenzúra áldozatául esett írásokat is, amelyek egyaránt származhattak a hazai könyvkiadás, a határon túli és az emigrációs magyar műhelyek anyagából. A szamizdat-butikban többek között meg lehetett vásárolni Petri György *Magyarázatok M. számára* című, a Szépirodalmi Kiadónál megjelent, de hozzáférhetetlenné vált verseskötetének fénymásolt példányait,⁶⁴ Illyés Gyula *Szellem és erőszak* című, a Gyorsuló Idő sorozatban kiadott, de könyvadásforgalomba végül nem került írását,⁶⁵ Kerényi Grácia *Dalok könyve* című magánkiadású kötetét,⁶⁶ Danilo Kiš *Borisz Davidovics stremléke* című művét, amely az újjvidéki Fórum Könyvkiadónál jelent meg,⁶⁷ valamint a párizsi Magyar Műhely és a Magyar Füzetek kiadványait is.

63 Ezekhez lásd CSIZMADIA, I. m., 38–98.

64 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára [a továbbiakban: ÁBTTL] 2.7.1 NOIJ-BRFK-120/1982. szeptember 28. [A jelentésben áthúzva.]

65 ÁBTTL 2.7.1 NOIJ-BRFK-136/1982. október 25.

66 ÁBTTL 2.7.1 NOIJ-BRFK-120-194/4/1982. szeptember 30.

67 ÁBTTL 2.7.1 NOIJ-BRFK-89/1982. július 9.

Az 1970-es évek második felétől kezdve fokozatosan egyre sűrűbb szövésűvé vált az a háló, amely a magyar máskéntgondolkodókat egyrészt a szocialista országok értelmiségijeivel, másrészt a nyugati intézményekkel és emigrációs műhelyekkel kapcsolta össze. Ezt az összetett viszonyt világítja meg a *0,1%* című antológia, amelynek anyagát – bár a KOR megbízásából a lengyel szamizdat számára készült – Nyugaton is közölték.⁶⁸ 1980–81-ben a magyarországi szamizdatirodalom 60–70%-át a lengyelországi eseményekről tudósító, konspirációs úton érkező irodalom tette ki, s a következő néhány évet is a fordításirodalom dominanciája jellemezte.⁶⁹ Az emigrációs műhelyek (többek között az Irodalmi Újság, a Magyar Füzetek) és a hazai szamizdatkiadók (AB Független Kiadó, Magyar Október Kiadó) között rendszeressé vált az anyagok átvételével és újraközlésével nyomatékosított információcsere. A magyar szamizdat az újraközlések gyakorlatával nem csupán a korábban kiadott, de hozzáférhetetlenné vált műveket tette elérhetővé, hanem szervesen integrálódott a független kiadványok vasfüggönyön átívelő áramlásába is. Ennek részeként a magyarországi szamizdatkiadók az 1980-as évektől kezdve gyakran éltek azzal a módszerrel, hogy reprint vagy hasonmás kiadásban megjelentették a Nyugaton tamizdat kiadásban megjelent köteteket.⁷⁰ Az érem másik oldalaként a nyugati emigráció műhelyei rendszeresen közöltek cikkeket, szemelvényeket

68 Az összeállítás magyarul a Magyar Füzetek 2. számában jelent meg 1978-ban, franciául egy évvel később (*Opposition = 0,1%. Extraits du samizdat hongrois*, ford. Georges ARANYOSSY, de Seuil, Párizs, 1979). A lengyel nyelvű anyagot a hatóságok elkobozták, ezért az újból megszerzett magyar nyelvű anyagok és a francia fordítás alapján rekonstruált lengyel szám csak 1981-ben láthatott napvilágot a Krytyka című szamizdat folyóirat 9. számaként.

69 KENEDI, I. m., 47.

70 Vö. például Jászai Oszkár, *Marxizmus, vagy liberális szocializmus*, AB Független Kiadó, Budapest, 1983 [a Kende Péter szerkesztette Magyar Füzetek könyvei 6. (Estoup, Párizs, 1983) áttördelt utánnomása]; KEMÉNY István, *A gazdasági reformról*, „M.O.”, Budapest, 1984 [a Szabad Európa Rádióban 1984. augusztus végén sugárzott interjú lejegyzett anyaga]; Szász Béla, *Minden kényszer nélkül. Egy műper története, I–II.*, „M.O.”, Budapest, 1984 [az Újváry „Griff” Verlag, München, 1981 reprintje]; Jászai Oszkár, *Magyar kálvária, magyar föltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai*, „Magyar Október” Szabadsajtó, Budapest, 1984 [az Aurora Könyvek, München, 1969 reprintje]; HARASZTI Miklós, *Darabbér*, „Magyar Október” Szabadsajtó, Budapest, 1985 [a Magyar Füzetek könyvei 1., Párizs, 1980 reprintje]; HÖGYE Mihály, *Utolsó csatlós? Magyarország sorsa a második világáború végén*, Áramlat Független Kiadó, Budapest, 1985. [a Püski, New York, 1985 utánnomása]; SCHÖPFLIN Gyula, *Székiáltó*, AB Független Kiadó, Budapest, 1985 [az I.U.S., Párizs, 1983 hasonmás utánnomása]. Ugyancsak reprintként jelentek meg a Magyar Október Kiadó gondozásában a Magyar Füzetek egyes számai. Az 1983-ban induló AB Hírmondó című szamizdat-újság rendszeresen közölt mellékletként utánnomásokat, többek között az Irodalmi Újság anyagából. Vö. még *A magyarországi szamizdat bibliográfiája 1981–1989*, szerk. NAGY Csaba, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1990.

a Magyarországon keletkező szamizdatirodalomból. Ezzel párhuzamosan az 1970-es évektől a magyar avantgárd művészek nemzetközi kapcsolata is jelentősen kiszélesedtek a hálózatépítő stratégiáknak köszönhetően, miután a mail art megjelenése új lehetőségeket teremtett a művészeti kommunikáció és a kulturális cserefolyamatok terén.⁷¹

A szamizdatkészítő demokratikus ellenzék egyre tudatosabban élt a nyugati kapcsolatokban rejlő stratégiai lehetőségekkel. Demszky Gábor, az AB Független Kiadó vezetője 1982 tavaszának politikai légkörében megvalósíthatónak vélte, hogy kiadója munkáját – védnökséget is vállalva – nemzetközi szerkesztőbizottság segítse.⁷² A nyugati nyilvánosság már az 1970-es évek második felétől egy bizonyos fokig védelmet nyújtott az ellenzék tagjai számára. A szamizdatkészítő ellenzékiek igyekeztek azonnal tájékoztatni a nyugati hírügynökségeket az ellenük elkövetett rendőri fellépésekről, ezzel nyomást gyakorolva a magyar hatóságokra. Azzal, hogy a Szabad Európa Rádió a szamizdatról szóló rendszeres beszámolóinak köszönhetően megsokszorozta a szamizdat „olvasótáborát”, növelte a jelenség társadalmi súlyát.⁷³ A nyugati pénzügyi segítség és a konspiratív úton érkező nyomdagépek felbecsülhetetlen erőforrást jelentettek a szamizdatkiadók számára.

Sowiński érveit a magyar szamizdat helyzetére vonatkoztatva megállapítható, hogy a szamizdat kultúrájának jelenségei szoros összefüggést mutatnak a szamizdat hiányának időszakában tapasztalhatókkal. Ennek érzékeltetésére talán elegendő e helyütt két dolgot hangsúlyozni. Egyrészt a hivatalos apparátus feszültségvezető szerepet betöltő bizalmas kiadványainak információs köre és a szamizdat korlátozott nyilvánossága között megfigyelhető strukturális párhuzam a hazai nyilvánosság szerkezetében mutat rá a szamizdat megjelenését késleltető tényezőre.⁷⁴ Másrészt a szamizdatirodalom az 1970-es évek második felétől szervesen integrálódott a cenzúrázatlan anyagok vasfüggönyön keresztül történő áramlásába, így a szamizdat megjelenése, amely a nyugati kapcsolatok kiteljeseését is magával hozta, az egyre erőtel-

71 Vö. BEKE László, *Tűrni, tiltani, támogatni. A hetvenes évek avantgárdja = A második nyilvánosság*, 235. Erről bővebben lásd PERNECZKY Géza, *A háló. Alternatív művészeti áramlatok a folyóirat-kiadványaik tükrében 1968–1988*, Héttorony, Budapest, 1991.

72 A terv szerint olyan nyugati prominens szaktekintélyek felkérését tervezték, mint Heinrich Böll, Fejtő Ferenc, Méray Tibor és Schöpplin György (ÁBTL 2.7.1 III/III-90-106/6/1982. május 27.).

73 KENEDI, I. m., 34–35; „Ne legyünk senki helyett bátrak”. *Kerekasztal-beszélgetés Hodosán Rózával, Kasza Lászlóval és Kemény Istvánnal a SZER és a magyar szamizdat kapcsolatáról*, Beszélő 2004/5., 58–64.

74 Vö. a „hivatalos szamizdat” fogalmával.

jesebb nemzetközi kulturális cserefolyamatok kontinuitását erősítette meg. Összegzésként megállapítható, hogy míg a magyar szamizdat kései megjelenésének okai azokban a társadalmi feltételekben gyökereznek, amelyeket egyrészt a hazai nyilvánosság szerkezete és a cenzurális technikák sajátos jellegzetességei, másrészt pedig az ország „Nyugatra nyíló ablakai” és a nemzetközi kapcsolatai tettek lehetővé, addig az utóbbiak a szamizdat kultúrája számára – ami az anyagok jellegét, az azokkal kapcsolatos műveleteket, az alkalmazott stratégiákat és a követendő magatartásmintákat illeti – jelentős potenciált foglaltak magukban.

A fenti kérdések felmerülése a magyarországi szamizdatirodalom vizsgálatát az eddig hangsúlyosan alkalmazott politikatörténeti és emberi jogi perspektíva felől két másik kontextus felé tolja el. Az egyik azé a távolságtartó, de párhuzamokat is felvillantó viszonyé, amely a szamizdat kultúráját a hazai hivatalos nyilvánossághoz fűzte, míg a másik azoké a műveleteké, amelyek a szocialista Magyarország kulturális kapcsolatainak és cserefolyamatainak intenzitásához járultak hozzá.

Papp Máté

VÉRCSÍK ÉS VÍZJEL

Bereményi Géza magánlegendáriumáról

„Nekem megvan még az a cipőm,
ami átugorhat az időn,
az a tátozó, az az ócska, rossz cipőm.
És még képzeld, megvan a kalap,
ami majdnem orromig szalad,
nézd csak, itt tartom, az ágyneműk alatt.”

Cseh Tamás – Bereményi Géza:
Désiré mauzóleuma

Bereményi Gézát „műfaji határlépései” ellenére mindenekelőtt íróként tarthatjuk számon, akinek lírai alkata, vallomások attitűdje, egyéni történelemszemlélete és éles társadalomlátása leginkább forgatókönyveiben, novelláiban és dalszövegeiben érhető tetten; akinek jellegzetes, átutazóban lévő karakterei látszólag felelőtlenül, mégis valamifajta termékeny változás reményében lakják be az újabb és újabb műfaji albréteket. Ő pedig gondos házmesterként vagy főbélrőként tartja számon a nála megszálltakat: olykor más-más nevekkal látja el őket, de nyomon követi életük menetét, szabadon mozgatja őket térben és időben, különböző korszakokban és léthelyzetekben mutatja be őket, hogy aztán közössé avatott sorsuk az „örök jelenben” futhasson össze újra.

Mondhatnánk azt is, hogy az egész életmű egy titokzatos álmofejtéshez hasonlítható, melyben a múlt- és jövőbeli (!) események – egyfajta „megsejtett egyidejűségben” – a jelen pillanatában kapcsolódnak össze, ahol a történelmi távlatok és az egyéni életvilág, a kollektív tudattalanból előlépő mitikus ösképek, valamint a mindenkori mostban élő emberek köznapi léte olykor azonos formát ölt. „Korszakok átjáróházában élve, másoktól hallott fikciókat osztályozott. Másodlagos, már zavaros forrásokban kutató. Mert számára a lehetséges izgalmasabb, sőt igazabb volt magánál a letűnt valóságnál is. Vagyis nem. Nem a letűnt valóságnál. Mert a valóság örökben marad a lehetségesben” – olvashatjuk a Dobrovics Péter nevű alteregóról szóló, önreflexív kitéltelt a *Vadnai Bébi* című regényben,¹ amely egyszerre utal a *hivatásos ottmaradóként*

1 BEREMÉNYI Géza, *Vadnai Bébi*, Magvető, Budapest, 2013, 24.

apoztrofált irodalmi alak, illetve a magát „szenvedélykutatónak” tituláló író működésmódjára. A rögeszmeszerű témaválasztásokból kibomló (széttartó, ugyanakkor egy irányba haladó) művek tehát „az idők színeváltozásai” mentén hozzák közös nevezőre azokat a végsősoron párhuzamosan futó életrajzokat, melyek egy sajátos magánlegendárium részeként tartják állandó mozgásban a Bereményi-féle alakváltozatok szertelen rendszerét.

A lovagkor vége

Emblematikus példája a fentebb említett egyidejűségnek *A svéd király* című, 1969-es első novelláskötet címadó szövege, amelyben szintén egymásba fonódnak a régmúlt és a jelen idő eseményei: XII. Károly és Somogyi alakja összemósódnak látszik. „Szeretném, ha eszmecserénk kétoldalú lenne” – mondja az olvasó fiatalember könyvéből kilépve az uralkodó, majd a meglepett Somogyi hétköznapijai felől tájékozódik. Amaz hiába szabadkozik, hogy „adataim feleslegesek, hiszen egy más kor embere vagyok”, a hadvezér hajthatatlan: „Figyeljen rám. Míg ön ezt a könyvet olvassa, pályafutásunk közt kapcsolatok létesülnek, hadműveleteim sikere öntől is függ, viszonya Ágnessel az én viszonyom, dragonyosaim között ott harcol ön is, és együtt megyünk a közértbe reggeliért”.

A történelmi személy és a magánember viszonya kapcsán a köznapias cselekvés lehetőségei, a tudatos életalakítás problémái merülnek fel. Jelen esetben a mindent késve kapó, mindig várakozó ember döntésre, választásra képes lényé ébredszik a példamutató múlt segítségével. Ugyancsak az elbeszélte múlt és a leképezett jelen azonossága mutatkozik meg a karsú pályakezdő könyv *Levelet Zs. asszonynak* című úti- és élménybeszámolójában, amely az egyén zártságát a történelmi idő kitágított, végtelennek tűnő nyitottságában oldja fel egy lengyelországi utazás és egy magyarországi gőzfürdőzés megtisztító felelevenítése által: „minden egyszerre, ugyanakkor zajlik, mondhatnám úgy is: csak jelen idő létezik, a mostba emelkedett hajdan, a történelmi kérdések ezért maradnak válasz nélkül, és nyernek választ ugyanakkor. Mert e kérdések nem igazi kérdések itt, hanem úgy természetesekek, mint a lélegzetvétel ebből a nehéz levegőből.”

De nemcsak a magyar történelmi kiemelkedő alakjai jelennek meg úton-útfélen a novellákban, hanem a hatvanas-hetvenes évek ködlövájai, csellengő hősei is, akik a megálló idő gyermekeiként az egzisztenciális

kiszolgáltatottságba születtek bele, „a történelem szélárnyékában” nőttek fel, és hamis társadalomtudatba nevelődve egy hazug politikai rendszerbe vettek. Az 1970-ben megfogant és azóta is újjászülető Cseh–Bereményi-dalok az ő életükről szólnak, naplószerű gyorsjegyzetelésre szolgálnak, a jelenkorról adnak „időjárás-jelentéseket”. A dalok lírai hőse, illetve előadója a lovagkor végét járó nemzedék egyszemélyes megtestesítőjeként áll a színpadon, folyamatosan változó (ironikus, gúnyos, nosztalgikus stb.) viszonyban a mozdulatlanságba fagyott történelmi-társadalmi helyzettel és téli álmat alvó kortársaival. Csengey Dénes „... és mi most itt vagyunk” című munkájában megállapítja, hogy a szóban forgó szétszédő nemzedék nagy részének alapvető közösségélménye nem lehetett más, mint önmaga nemléte, az a fajta tudathasadásos lét-állapot, amelyben „csak a hiány az, ami mindegyre gazdagabb”.²

Désiré történelemkönyve

Ezt a személyes és egy egész generációra kiterjesztett hiányérzetet igyekeznek betölteni azok az írói gesztusok, amelyek a legenda mitizáló motívumainak, valamint a történelem nagy alakjainak felfedezésével próbálják revidálni az időbe szorított nemzedék társadalmi tablóját. A lépten-nyomon megidézett, látszólag „auravesztett” időszak fiataljai pótcselkvések egymásutánjába bonyolódnak. Sokan közülük – a szocializmusban, illetve a kádári konszolidáció éveitől összeszűkülő cselekvési tér miatt – a kívülmaradásban megtestesülő nonkonformista lázadást választják menekülési útvonalként, és felelőtlen, gyerek-létszerű életmódba kezdenek, hogy aztán elkallódjanak vagy végső megoldásként betagozódjanak. *A feltűrt gallér* című (az azonos elnevezésű, válogatott írásokat tartalmazó novelláskötet 1994-ben jelent meg) rövidpróza bomlasztó bandája az előbbi lehetőséget kívánja véghezvinni: vezérük, Pierre a deviancia mintapéldányává válik, magán kívül azonban nem képes másokat is megváltani, csak utánpótlásra ösztönzi követőit. Kevésbé feltűnő, ám annál produktívabb, mondhatni passzív ellenállást sugall a *Petőfi*-novella kereső hőssé váló lézengő ifjúja, aki úgy kezdi hitegetni magát a meglelt előkép példázatával, ahogy a *Műdalban*³ szereplő, élénk fantáziájú kisfiú ámtja kishúgát babonás képzeivel: „a kertünkben törökök vannak, a kapunknál németek, a

2 CSERGEY DÉNES, „... és mi most itt vagyunk”, Magvető, Budapest, 1983.

3 A *Műdal* című Cseh Tamás-dal szövegében is hajdani betyárok lépdelnek a Tejútton a lepusztult ipari táj fölött.

padláson Csaba királyfi, a pincében Petőfi Sándor bujkál”. Azon már meg sem lepődünk, hogy a faluközösség emlékezetének központi alakja, a kincset őrző végvölgyi kisasszony BMW-n érkezik Piros Pünkösöd ünnepére, s hogy a kútból vizesvödört felcsévélő kis elbeszélő a hírhedt betyárt, Rózsa Sándort húzza föl a kávéra a régvolt idők mélységes fenekéről.

Ebből a szempontból a második Cseh Tamás-album (*Antoine és Désiré*) legfontosabb dala a *Désiré történelemkönyve*, amely sorra vonultatja fel a magyar történelem arcképcsarnokának egymásra montírozott képkockáit: „Te vagy a vitéz legény, pajtás, Tyukodi! / Bercsényi, Bezerédi, Bottyán, Thököly! / Ulászló, Hunyadi, / galambom Apafi, / Bem József, Damjanich, / Koppány és Dugonics, / bársony tafota, / tedd ide-oda! / Ez ám legény!” Érdekes módon ennek a lajstromnak válnak részeivé a hetvenes–nyolcvanas évek hazai underground kultúrájának kiemelkedő egyéniségei, többek között Gémes János – alias Dixi⁴ – és Baksa-Soós János, a legendás Kex zenekar frontembere is, akik álneven vagy anélkül idéződnek meg. Utóbbi a napszámosként induló, később a magyarországi agrárszocializmus egyik vezetőjeként elhíresült Szántó Jánossal együtt tűnik fel a *Filmdal* című szerzeményben: „három szabálya van a halálnak, / a bakra elsőnek – piros szekér – / s a fű alatt hej, / balgaság, vakhit van ott is, / a fű alatt, / és végül hej-hej-hej-hej, he-e-hej, / Baksa János odavan, / Szántó János odavan.” Dixi már latens módon jelenik meg a vagabund, esetlenné tűnő, de csodatevő képességgel megáldott Désiré vissza-visszatérő alakjában; furcsa figurája az *Antoine és Désiré* lemezen, illetve a *Jóslat* című műsorban kapott nagyobb hangsúlyt (egyébként az előbbi hanganyag borítóján is ő látható barátjával, Méhes Lóránt „Zuzu” underground festőművésszel és a dalszerzőkkel együtt).

A két bohócszerű alak, Antoine és Désiré a szerzők alteregójaként bukkan fel a dalokban, de életképeikben felismerhető a Dixiben megtestesülő bolond bölcsesség, bölcs bolondság is, illetve az a szabadságkereső hajlam, amely a pótcselekvések ellenére kiszakítja magát a megsemmisítő mindennapi valóság ócska vidékéből, és lemossa az arcra száradt álarcokat. Baksára is vonatkoztatható ez a harlekin-szerep, hiszen ő is valamiképpen a bohócsipkájú igazmondó alakját jelentette környezete számára. Antoine és Désiré persze a dalokban élnek, történetük mégsem tekinthető a pusztá képzelet játékának:

4 Dixi a *Vadnai Bébiben* egyébként Doxa néven jelenik meg, a Désiré pedig mellékesen Kosztolányi álneve volt.

A történet arról szól, hogy Antoine és Désiré elhagyja egy napon azt a nyomorult várost, amelyben addig éltek. Végigmennek a mocskos utcákon, ki a határba, a parcellázott kultúrtájba, s onnan fel egy magas hegyre. Végül a hegy is elfogy alóluk, de ők csak egyre felfelé tartanak, át a sugárfertőzött felhőkön, át a légszomjas sztratoszférán, a földi rakétatámaszpontok egy szempillantás alatt bemérik őket, fajsúlyukból és tömegükből a szakértők megállapítják, hogy ellenséges galaxisból érkezett UFO-k tűntek fel a képernyőn, az elhárító ütegek mind feléjük fordulnak – ami nagy baj, mert szabad szemmel viszont jól látható, hogy *nem érte támadás az emberi civilizációt, csak Antoine és Désiré sétatírával a levegőben* –, amikor az össz-tűz előtti pillanatban egyszer csak azt kérdi a melázó Désiré: „– Antoine, elhoztuk mi a szárnyainkat?” – Mire Antoine mímelt ijedelemmel, talán kacsinva is egyet: „Nem! Úristen, itt baj lesz! Nagyon magasan vagyunk.” – E pillanatban zuhanni kezdenek, visszafelé a légzészavaros szférákon, a sugárfertőzött felhőkön át, de még mielőtt a földre vágódva agyonzúznák magukat, tíz centivel a talajszint fölött megállnak a levegőben. *Mert még maradt két dal.*⁵

Lee Iova dobog

Az Antoine–Désiré párossal analóg szerzői személyiségeket Vízinek és Ecsédinek hívják, akik a *Frontátvonulás*, illetve a *Nyugati pályaudvar* című, monodrámának is mondható dalestek főszereplőiként a szimbo-likus jelenlét helyett inkább a köznapi létezés megtestesítőjeként válnak Bereményi körforgásban lévő karakterológiájának központi figuráivá. Az előbbi – egyébként javarészt prózai, dalbetétekkel megszakított – műsor látomásos zárójelenetében a két elvágyódó barát egy képzeletbeli vonattal töri át a Keleti pályaudvar üveghomlokzatát:

Emberek özönlöttek köré és szaladtak mellette a Kossuth Lajos utca irányában. A rázkódástól a Ferencesek templomában egy harang kimozdult a helyéből, és kondult egyet. Az árvízi hajós pedig, Wesselényi Miklós – aki egy domborművön éppen egy fuldokló-nak nyújtja az evezőjét –, ő is utánanézett a vonatnak. Az addigra pedig már a Felszabadulás téren át a Március 15. térre érkezett.

5 CSENGEY, I. m., 160–161. Kiemelések az eredetiben.

Petőfi csak intett nekik. A vonat megy tovább: Vörösmarty tér, József nádor tér, a két nagy magyar csak lengette, lobogtatta bronzköpenyét. A vonatnak irány a Roosevelttér, ahol a Magyar Tudományos Akadémia felső ablakain kihajolt Széchenyi és Arany János, és integettek ők is a vonatnak és az utasoknak is. Ekkor már a Lánchíd nyögött a lokomotív kerekei alatt, amint haladt át Buda felé...⁶

Vagyis jelképesen ők is kapcsolatba lépnek azokkal a – szoborszerű állapotukból kimozdított – kulturális ikonokkal, akik megannyi Cseh–Bereményi-dal ihletői voltak.⁷

A *Műcsarnok* és az *Utóirat* című lemezek őrzik a legtöbb ilyen megelenedett, többnyire irodalmi arcképet: *Arthur Rimbaud elutazik, Dal a ravaszdi Shakespeare Williamról, József Attila, F. M. Dosztojevszkij és az ördög, Janus Pannonius, Balassi, Csokonai Vitéz második éneke, Thomas Mann-nak* stb. Tehát nem csupán a magyar nép nagyjai tűnnek fel, hanem az európai kultúra képviselői is, azokról a legendává növesztett alakokról nem is beszélve, akik közül Lee van Cleef, a híres westernszínész félfiktiiv története szolgálhat legfőbb tanulságul. „Hátat a falnak és megdöglenni! / Lee van Cleef tudta ezt remekül. / Barleycorn, Charlie, Hombre és Dick, / nézd, ahogy a sarkon áll egyedül. / Várják, Lee mikor érkezik. / »Hallod-e Dick, ugye Lee lova dobog?! / Hej, hej, hej, csak Lee lehet!»” – kérdezik egymástól reménykedve a magukra maradt bajtársak, akik képtelenek elfogadni, hogy csodált vezetőjük fényképszerűen állt. A hozzá kötődő hőstetteket és az értük hozott áldozatokat emlegetik, tovább éltetve a legendát, ezzel értelmet adva saját céltalan életüknek. Ez a mozzanat mintha Bereményi műveinek is kulcsfontosságú eleme lenne. Hiszen az írói mechanizmusként használt legendaképzés és átmitizálás a mindenkori identitáskeresés, illetve egy nemzedéki életérzés személyes foglalataként különös áttételekkel mutatja fel mindazokat a magánszférához kötődő, de kollektivizált – sőt bizonyos pontokon univerzalizált – tapasztalatokat, melyek a különböző, időről időre előkerülő karakterekbe sűrítve örökítődnak meg. „[...] nem abban a reményben sétáltatom meg így a szereplőket a műfajok között, hogy aki majd követ engem egyik műfajból a másikba, az föl fogja ismerni, és ez plusz örömet okoz a számára” – mondja a szerző

6 BEREMÉNYI Géza, *Frontátvonulás*, <http://lazarus.elte.hu/~guszlev/dal/front.htm>.

7 A citált részben felbukkanó Széchenyi István sorsvázlata a *Gróf Széchenyi István pisztolyát porozza* című dalban jelenik meg, míg „a legnagyobb magyar” életéről Bereményi filmet is forgatott *Hídember* címmel.

a vele készült 1996-os életműinterjúban.⁸ De hát a szenvedélykutató író szenvedélyes kutatói hogy ne lelnék örömeiket egy-egy váratlan, titkos összefüggéseket feltáró felfedezésben?

Jézus újságot olvas

A lemezeket hallgatva, a könyveket olvasva, a filmeket vagy a színházi rendezéseket nézve szemléletesen mutatkoznak meg a műfajok közti átmenetek, ezzel párhuzamosan pedig kialakulhat a befogadóban egy olyan asszociatív reflex is, amely egy pillanat alatt képes felfejteni a szerző világ elsősorban talán nem nyilvánvaló, formaváltó azonosságait. Megállapíthatjuk továbbá, hogy az egyes műfajok kereteit is szétfeszítik azok a formabontó stílusbravúrok, amelyek szintetizálják az elvileg különmű szövegek sajátosságait.

Itt elsősorban a *Levél nővéremnek* című – Cseh Tamás és Másik János által előadott – dalciklust említhetjük meg. Eleve nem megszokott dolog levélformát adni egy alapvetően különálló szerzeményekre épülő anyagnak, de hogy az így kialakított koncepció ennyire szerves módon idomuljon az egyébként magukban is értelmezhető darabokhoz, egyedülálló a magyar dalkultúrában. (Talán a Hobo Blues Band *Vadászat* című conceptlemeze bír hasonlóan egységes dramaturgiával.) Emellett ez a forma magában hordozza Bereményi azon elképzelését is, amely egyfajta novellisztikus narrációt kölcsönöz a dalstruktúrának, fellazítva, illetve kiszélesítve a szűkös határok közt mozgó könnyűzenei számok szerkezetét. De ez csak az egyik oldala a műfaji matricababajátéknak.

Az 1977-es *Levél nővéremnek* hangsúlyozottan ösképszerű alapszituációja⁹ például benne van a két évvel később kiadott *Legendárium* című regény egyik fejezetében (*Irénn levele*). De az *Eldorádó* forgatókönyvét is összehasonlíthatjuk az ugyanazon témát feldolgozó színmű (*Az arany ára*) szövegkönyvével, melynek során érdekes következtetéseket

8 MESTER Ildikó, *Bereményi Géza életmű-interjú*, Seneca, Budapest, 1996, 135.

9 „Itt egy öskép van. Két ember kiáll, azt állítva önmagukról, hogy ők egy személy. Tehát két ember, egy személyként, levelet ír a nővéreinek. A nővérről tudjuk, hogy a férfiember életében más nő, mint a többi. Megtestesíti a férfi női részét. A jobbik részét. Egy ideális nőszemély. Akihez nem nemileg közeledünk, akihez más szándékkal közeledünk, mint a többi nőhöz. Lelkünk női fele. Tehát a két ember, aki egy ember, személyesen megosztja a lelkének a jobbik felét. Ez öskép. Amiről nem tudunk, csak érezzük.” FODOR Sándor, *Cseh Tamás: interjúregény*, Graffiti, Budapest, 1994, 197.

vonhatunk le a történetvezetés és jelenetszervezés különbségeire, illetve a szereplőgárda átfedéseire nézve; jelen esetben az elbeszélte események kimenetele is módosul. Ami állandó, az ugyancsak egy öskép: a gondviselő atya profán megtestesítőjeként jelenlévő Nagypapa alakja, aki önön kezével veri meg az ördögöt, és a padló alatt rejtegetett aranyával visszavásárolja holt unokájának életét a Haláltól.

Szintén az *Eldorádó* önéletrajzi ihletésű, többretegű szinopszisát árnyalja a *Jézus újságot olvas* című – 2009-ben kiadott, új és válogatott novellákat összeollózó – könyv címadó elbeszélése: „Időnként rám nézett az újság fölött. Azt mondta, motorral jött Jászberényből, és hamarosan vissza kell térnie oda. Szemének hatására én felültem az ágyban, aztán a padlóra léptem. Odamentem a közelébe. Összecsapta, eltette az újságot. Felállt. Lenézett rám. Én egyre csak gyógyultam, erősödtem az ő erejének közelében, még az ágy támláját is elengedte a kezem. Neki most már mennie kell. Nagyanymnak azt üzeni, örül, hogy életben talált engem. Elment. A következő az volt, hogy mezítláb álltam a padlón, amikor a kendős asszony visszaérkezett. Magasan fölém jött, felkapott, az ágyba vitt. Azóta is élek” – emlékszik vissza a halálos betegségből fölépülő gyermek, ahogy az általa Jézussal azonosított, újságot olvasó alakkal néz szembe. A *Bereményi Géza röviden elmeséli hosszú életét* című szerzői esten hangzott el az a kitétel, miszerint ebben az írásban a diftériából kilábaló kisfiú felnőtt énje (maga az író) buzgón imádkozó, a betegeket gyógyító Jézust segítségül hívó Nagyanyjának „ad igazat” megmenekülését illetően – az idézett filmmel ellentétben, amely sokkal inkább a kérlelhetetlen Nagypát teszi megmentővé.

Ezen a ponton ér össze a valóság és a fikció, és ahogy az irodalom műfaji határterületei összemosódnak, úgy rajzolódnak ki a biográfiai vonatkozású irodalmi anyag körvonalai is. Közben pedig lassan átszivárog az életmű lapjain az a bizonyos *vércsík*, amely a személyes érintettség és megéltség jelölőjeként húzódik végig a szövegeken, s a rejtett, lapok közé préselt, általános vagy örök érvényű – bár konkrétan nem megfejtendő üzenetű – *vízjel* is átdereng a műveken. Éppen ezért a műfaji széttagoltság csak látszólagos, a Bereményi-féle „metaforma” mindig ugyanaz marad. És hogy mi ez az alakatlan alkotói attitűd? Talán valami olyasmi, amiről a szerző a *Levél nővéremnek II.* dalest ajánlójában ír: „Csak a forma a régi: két énekes egyetlen prózai hang nélkül levelet ír dalolva, amelyben az életéről számol be vidéken élő nővérenek. Elmondja, hogyan tölti napjait, miből is él, kikkel találkozik az utcán,

hogy milyen az idő, mennyibe kerül egy pár virsli, továbbá mi a helyzet a föld alatt és az égben. Szociális helyzetét sem leplezi, de a kedélyhullámzásait sem, miközben a várost járja, ahol rendkívül nagy a hőség. Valóságos ítéletidő van, akkora.”¹⁰

10 MESTER, I. m., 218.

Seres Nikolett

ELMOZDULÁSOK

Határtapasztalatok a Galambok röppenek föl és a Banatsko című regényekben

Melinda Nadj Abonji *Galambok röppenek föl* és Esther Kinsky *Banatsko* című regényeinek olvasása során a határ különböző tapasztalatai térképezhetők fel. Vizsgálódásaim kiindulópontját e szövegek első személyű narrátorai, továbbá ennek az ön-narratív beszédmódnak az elemzése jelentik – elsősorban arra fókuszálva, milyen határátlépési gyakorlatokat fedezhetünk fel. A hasonló elbeszélői technikákat két irányból közelítem meg, egyrészt az emlékezet felől, amely időbeli, másrészt az utazás szempontjából, amely térbeli határátlépés. Mindemellett a két regény a saját és az idegen kérdéskörét is tematizálja: az elbeszélők mozgása e két kategória között a kint és a bent, a múlt és a jelen változó tapasztalatait eredményezi.

A *Galambok röppenek föl* című regény a narrátor-főszereplő, Kocsis Ildikó emlékeinek szövedéke: a Kocsis család története, melyet két helyszín és több idősíki váltakozásában ismerhetünk meg. Svájc és a Vajdaság, 1993 és az 1980-as évek között ingázva a történet folyamatos térbeli és időbeli mozgásban tárul fel előttünk. Az emlékek nem kronologikusan követik egymást, hanem asszociatív módon rendeződnek: helyek, személyek vagy szavak köré.

A narrátor pozícióját a történethez fűződő személyes viszonya, az érintettség határozza meg, ami „döntő módon hat arra, mit észlelünk és arra is, hogyan emlékezünk”.¹ Habár a „személyes történelem”² elbeszélése (a gyermekkor, az emigráló család kiszolgáltatottsága, a beilleszkedés nehézségei) retrospektív nézőpontból történik, az emlékezet működésének sajátos módját tapasztalhatjuk. A regény kezdetén az első személyű elbeszélő jelen időben meséli el, hogyan hajtanak be a vajdasági kisvárosba, hogyan gurulnak végig a poros úton és érkeznek meg a nagymama házához. Arra, hogy ez nem az „éppen most”

története, hanem visszaemlékezés, a narrátor közbeékelte megjegyzései („És nem sejtettük annak idején, hogy néhány évvel később fölborogatják majd a sírköveket” [11]) vagy az igeidő változásai figyelmeztetnek („Egy szokatlanul hideg márciusi napon, olyan hideg volt, hogy azt lehetett hinni, még nincs vége a télnek, tejet habosítok. Látom a kezemet” [78]). Dorrit Cohn szerint ez a fajta jelenidejűség metaforikus: „Az »evokatív« jelen – amint én nevezem ezt az első személyű kontextusban megjelenő narratív jelen időt – annak ellenére, hogy logikailag egy múltbeli élményre vonatkozik, a két idősíkit látszólag egybeolvasztja, az elbeszélés pillanatában szó szerint »evokálja« (felidézve, megjelenítve) az elbeszélt pillanatot.”³ Az emlékek időbeli távolságát megszünteti a felidéző emlékezet, így az események közvetlen módon jelennek meg. Hammer Erika tanulmányában úgy fogalmaz, hogy a „regény elbeszélője egy gyerek perspektíváján keresztül mutatja be az eseményeket. Ez a kislány az én-elbeszélő”,⁴ én azonban az elbeszélő visszatekintő pozícióját a múlt és a jelen összemosása ellenére is rögzíthetőnek gondolom, éppen a fent említett szövegrészek miatt, amelyek mindig felhívják a figyelmet arra, hogy emlékekkel van dolgunk.

Az első személyű narrátor tudását és képességét a történet elmondására két tényező is behatárolja. Az egyik ilyen képzeletbeli határvonalat az emlékezet rései jelentik: az elfelejtett az, amiről az elbeszélő már nem tud beszámolni. Az elbizonytalanodó megszólalások – „elfelejtettem” (66), „már nem emlékszem” (110) – mutatják, hogy a történetnek vannak olyan elemei, amelyek már nincsenek a birtokában. A visszaemlékezés során viszont előfordul, hogy az elbeszélő kitölti ezeket az üres helyeket:⁵ „Miről is mesélt Janka azon az augusztusi napon 1984-ben? Biztosan az iskoláról [...]. Alighanem a terveiről beszélt” (65–66).

„Az ön-narráció számára a gyermekkor és a halál jelentik a legnyilvánvalóbb korlátozást”,⁶ a narrátor csak saját életéről, a személyesen átélt élményekről tud mesélni. Az elbeszélői szólamot nem szakítják

3 Dorrit COHN, *Áttetsző tudatok. A tudatfolyamatok ábrázolásának narratív módozatai a szépirodalomban*, ford. Gács Anna – Gócsál Ákos – CSERESNYÉS Dóra = *Az irodalom elméletei*, II., szerk. THOMKA Beáta, Jelenkor, Pécs, 1996, 171.

4 HAMMER Erika, *Individuumnak lenni, akinek története van. Identitásnarratívák Melinda Nadj Abonji Galambok röppenek föl című regényében*, Filológiai Közöny 2014/1., 35.

5 Az emlékezet mint az emlékek olvasása jelenik meg ebben az elbeszélőmódban: az emlék mint szöveg és az emlékező mint olvasó viszonya. Vö. Wolfgang ISER, *Az olvasás aktuása. Az esztétikai hatás elmélete*, ford. HÁRS Endre = *Testes könyv*, I., szerk. Kiss Attila Atilla – Kovács Sándor s.k. – ODORICS Ferenc, Ictus – JATE Irodalomelmélet csoport, Szeged, 1996, 241–264.

6 COHN, I. m., 106.

1 GYÁNI Gábor, *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*, Napvilág, Budapest, 2000, 131.

2 Melinda NADJ ABONJI, *Galambok röppenek föl*, ford. BLASCHTIK Éva, Magvető, Budapest, 2012, 150. A továbbiakban az oldalszámot e kiadás alapján az idézetek után zárójelben tüntetem fel.

meg szereplői szólamok, hanem jelzés nélkül épülnek be a visszaemlékező narrátori hangba, vagyis a Kocsis család tagjainak megszólalásai nem jelennek meg közvetlenül: Ildikó hangján beszélnek, és ebben a közvetítettségben ismerjük meg őket. E zárt szövegvilágban azonban van egy másik hang, a nagymamái. Ő az, aki elmondja az apa és a nagypapa történetét, mivel az elbeszélőnek erről *nem lehet* emléke. Az „elhallgatott történet” (62) elmesélése közben a nagymama válik elbeszélővé, és ez a hang végig múlt időben marad. Hammer Erika szerint a család traumatikus élményei a gyermeki tekintet által fejezhetők ki a regényben,⁷ ezzel azonban figyelmen kívül hagyja azt, hogy Ildikó számára ezeknek az eseményeknek az elbeszélhetetlensége a megélés hiányából és az elhallgatás tényéből fakad, nem pedig a traumatikus tapasztalatból. A szöveg terének megnyitásával és a nagymama belépésével a narrációba – azaz egy másik hang jelenléte által – válik mégis elbeszélhetővé az apa és a nagypapa története.

Az emlékekbe merülés, az evokatív elbeszélési technika és a szövegteret uraló narrátori hang révén nyilvánul meg a saját történet elbeszélésének intimitása. A *Galambok röppennek föl* jellegzetessége, hogy ebbe a meghitt viszonyba az olvasót is bevonja. Például a nagymama alakját szinte misztikussá növeszti, aki így metaforikusan az otthon, a hazát, a szülőföldet jelenti; megnevezése mint „mamika” nem csupán megmutatja a szoros kötődést, hanem közel is hozza azt, az olvasó számára is megélhetővé és átérezhetővé teszi. A *Juli* című fejezetben a nagymama temetése ezért válhat traumatikus eseménnyé nemcsak az elbeszélő, de az olvasó számára is. Az ezt követő részekben mamika alakja már nem idézhető fel hitelesen, ezért a narrátor másfajta beszédmódot kezd működtetni: megszólítja őt, dialógusszerű helyzetet teremt. „*Svájcb*a, mondta nekünk maga néha, apa és anya elmentek Svájcba, egy jobb világba. És tudja, hogyan képzeltem el ezt a jobb világot?” (154)

„Az emlékezet mint szintér”⁸ elgondolásból kiindulva a *Galambok röppennek föl* egy belső utazástörténetnek tekinthető – időben és térben, oda és vissza, folyamatos változásban. Az események szintjén azonban a Kocsis család az „egyirányú utazás-modell”⁹ képviseli. „Az emigráns, bár helyet vált, [...] mégsem utazik”,¹⁰ és erre a visszatérés

7 HAMMER, I. m., 35.

8 FARAGÓ Kornélia, *Térirányok, távolságok. Térdinamizmus a regényben*, Fórum, Újvidék, 2001, 49.

9 FARAGÓ Kornélia, *Kultúrák és narratívák. Az idegenség alakzatai*, Fórum, Újvidék, 2005, 20.

10 Uo.

nem feltételező létmódra a narrátor maga is reflektál: „nem utazó vagyok, hanem olyasvalaki, aki elmegy és nem tudja, hogy visszajön-e még, [...] mindig visszatérés nélküli elutazásra készültem, amikor a Vajdaságba utaztunk, és sokáig ez volt az egyetlen úti cél, ahová utaztam” (123–124).

Az elbeszélő számára az otthon elhagyása kétszeresen jelentkező tapasztalat. Ildikót és a testvérét, Borit a nagymama nevelte, amíg a szülők Svájcban megteremtették a gyerekek kiutazásának feltételeit. Az elszakadás az otthontól, a határátlépés, a megérkezés egy másik világba a narrátor meghatározó traumatikus élménye; ennek a megválasztásnak a kifejeződése, hogy az emlékek homályossá válnak, emiatt a történetet kétszer meséli el. Az indulást a Vajdaságból nem tudja tisztán visszaidézni: „Talán nem is Móric, hanem Nándor bácsi vitt el minket, lehet, hogy így volt, [...] nagyon valószínű, hogy Nándor vitt minket, mert semmi nem jut eszembe, hogy miért pont azon a napon beszélt volna Móric bácsi olyan sokat” (187). Az új otthonba érkezés emlékképeit pedig egyáltalán nem képes megragadni: „Megpróbálok visszaemlékezni, mamika, milyen volt ez a megérkezés” (240), de „akárhányszor próbálok visszaemlékezni [...] nem sikerül, megszakad az emlék” (241). Az elbeszélhetőség problematikus voltát a regényben ismét a nagymama jelenléte oldja fel: az elszakadás történetét Ildikó neki meséli el, és ezekben a szövegrészekben nem jelenik meg az evokatív jelen idő, amely más emlékek esetében jellemző az elbeszélői technikájára, hanem – a nagymama beszédmódját ismételve – végig múlt időben és párbeszédszerű helyzetben építi fel az eseményeket. A traumatikus tapasztalatok feldolgozására tett kísérlet az elbeszélés által a szülőktől való eltávolodás jeleként is értelmezhető, mivel az ő megoldásuk ezekkel kapcsolatban az elhallgatás. Az első esetben tehát földrajzi, akár térképen is megjelölhető távolságra kerültek a szülőföldtől, a második esetben viszont nem térbeli változásról van szó. A regény végén a család kiszolgáltatott helyzete és a beilleszkedés nehézségei (lehetetlensége) miatt Ildikó úgy dönt, hogy elköltözik szüleitől; habár ez helyváltoztatást is jelent, hangsúlyosan egy belső, érzelmi elmozdulás, amit az elbeszélő megfogalmazása is mutat: „el akarok tűnni ebből a derékba tört életből” (258).

„[...] ahol határok vannak, ott más hangok, testek, világok is léteznek, a túloldalon”¹¹ – ennek (f)elismerése mindkét regényben a szövegter megnyitását eredményezi. Egy másik látásmód befogadása a nar-

11 Iain CHAMBERS, *Kivándorlás, kultúra, identitás*, Helikon 2002/4., 438.

rációba a *Galambok röppennek föl*ben, a nagymama belépése az elbeszélésbe hatással van Ildikó nézőpontjára, és beszédmódját is alakítja. A *Banatskó*ban a más hangok meghallása szintén jelentős tapasztalat, és miközben a két narrátor különböző pontból – az előbbi az emlékezet, az utóbbi az utazás perspektívájából – tekint a világra, mégis hasonló elbeszélői technikát alkalmaznak, és ha kell, belátják saját határaikat.¹²

Esther Kinsky regénye rövid, állóképszerű fejezetekből épül fel. A narrátori hang, a nézőpont és a rögzítés szándéka köti össze ezeket, valamint – ahogy a cím is mutatja – a Bánát vagy a Bánság. Az elbeszélő Angliából költözött Battonyára, egy kis dél-alföldi, határ menti faluba – innen kiindulva és ide folyton visszatérve tesz utazásokat a bánáti területeken, Romániába és Szerbiába.

Az elbeszélő a táj megörökítését végzi: „A távolban facsoport állt, a láthatár szélén egy épület, sűrű és lapos, életlen képek, a föld görbületére rajzolva.”¹³ Az ilyen leírások, jellemzések nagy hangsúlyt kapnak a szövegben, és ezekbe szövődnek bele a narrátornak a világban elfoglalt helyzetével, illetve az ehhez való viszonyával kapcsolatos reflexiói. Az általa megjelenített világra a mozdulatlanúság jellemző, amit erősít, hogy az embereket sokszor a tér elemeiként, „a táj életének tartozéka[i]ként” (47) kezeli: „A lakótömbök között kopár nyárfák álltak. Az erkélyen gyerekek kiabáltak egymásnak, egy férfi és egy nő komoly beszélgetésbe mélyedt az egyik kapuban. A férfi gondterhelten vizslatta a földet. Fekete kalapot viselt, fekete öltönyt. [...] Csendélet a téli városban” (98). A *Galambok röppennek föl* narrátori technikájához hasonlóan az első személyű elbeszélő itt sem ad hangot a szereplőknek, de ott ezt az emlékezet és a történet felidézésének meghittsége magyarázza. A *Banatsko* esetében ennek a szövegteret uraló elbeszélői hangnak az okát egyrészt abban látom, hogy a mozgásban lévő, szemlélődő tekintet számára a szereplők is a látvány részévé válnak, másrészt a fényképszerű rögzítés legtöbbször kiszorítja a beszédet.

A *Banatskó*ban is megfigyelhető, hogy vannak olyan helyzetek, amikor a narrátori hang nem bizonyul elegendőnek. A regény három olyan fejezetet tartalmaz – *Az üzem*, *A halászlé* és *A szerelem* –, amikor az elbeszélő szöveg teljesen háttérbe vonul, és átengedi a szöveg terét egy másik hangnak. Ezekben a részekben az adott szereplő maga

mondhatja el a történetét, így e szövegek egy szintre kerülnek a narrátoréval, ők is elbeszélővé válnak. Mindhárom esetben az előző fejezet végén megjelenő alakról van szó. A *Turnu* című rész záró soraiban a narrátor egy lépcsőházban bolyong, amikor egy férfi megszólítja: „Gyere be, mondta” (80), ám ez az invitálás *Az üzem* című fejezetet olvasva fordítottan tűnik. A narrátor átlépi az ajtó küszöbét, de ezzel együtt a szereplő is belép a szöveg terébe. A férfi nemcsak magáról, a saját történetéről, hanem egy egész közösség tapasztalatáról, helyzetéről számol be, amit az is mutat, hogy egy-két megjegyzéstől eltekintve végig többes számban beszél. A *halászlé* című részben egy női hang szólal meg, és egy személyes tragédiát, az édesapja elvesztését mondja el. A számos *Battonya* című fejezet közül az utolsóban pedig a tangóharmonikás szólítja meg a narrátort: „Ülj le, mondta, még el akarok mesélni neked egy történetet” (223). Ezek azok a szövegrészek, amikor az elbeszélő az úton-lét során egy-egy pillanatra megáll, és ilyenkor – felfüggesztve a szemlélődést – hallgatóvá változik.

A két regény közötti alapvető különbséget abban látom, ahogyan az elbeszélők a helyekhez viszonyulnak. Ez a kint és a bent, a távolság és a közelség ellentétében ragadható meg. A *Banatskó*ban egy külső, kívülálló nézőpontot képvisel a narrátor, akinek létmódja az utazás, ez pedig – mivel az „utazás mozgékonytá”¹⁴ – egy folyamatosan változó perspektívát von maga után, amely képes ebben a változékonyságban megragadni és állandóként megörökíteni a látványt. Ezzel szemben a *Galambok röppennek föl* elbeszélőjének helyzetét az érintettség határozza meg, és a visszatekintés csak egy irányból történhet. Az emlékekbe merülés egyrészt egy befelé forduló nézőpontot kíván meg, másrészt az elbeszélő események személyes átélésének köszönhetően a szöveg csak egy belső perspektívát képes működtetni. Ennek a közel-létnek az eredménye az odatartozás és a helyek általi önmeghatározás: „szükségét éreztem, hogy legyen egy hely, amely meghatároz” (168).

Mindkét regény fontos eleme a nyelvi idegenség tapasztalata, amely szövegszinten is megjelenő probléma. A beilleszkedés nehézségeinek igen erőteljes a nyelvi aspektusa. A *Galambok röppennek föl* az olvasó számára is megteremti azt az idegenségérzetet, amit egy másik nyelvvél való találkozás okoz. Blaschke Éva, a regény fordítója a magyar kiadás bemutatóján beszélt a fordítás nehézségeiről. Az eredeti, német nyelvű regényben a vajdasági fejezetekbe beépülő magyar szavak a fordítás so-

12 „[...] megismerjük önmagunk határait és ezzel együtt a párbeszéd lehetőségét is a különbségeken át”. *Uo.*, 456.

13 Esther Kinsky, *Banatsko*, ford. Bán Zoltán András, Scolar, Budapest, 2013, 49. A továbbiakban az oldalszámot e kiadás alapján az idézet után, zárójelben tüntetem fel.

14 FARAGÓ, *Kultúrák és narratívák*, 12.

rán beleolvadnak, belevesznek a szövegbe, és ezzel az olvasó számára a regény egy meghatározó aspektusa tűnik el. A fordító szavaival élve „meg kell menteni az idegenséget”, ami azért fontos, mert a regény központi tapasztalata ez, ami a fordítás során elveszne. Blaschtki metaforikusan „tükör-fordításnak” nevezi a *Galambok röppennek föl* magyar fordítását, mert a svájci fejezetekben hagyott meg német szavakat, így a regény tükörképét alkotta meg.¹⁵ (A *Galambok röppennek föl* történetében a nyelvi idegenség nyomasztó tapasztalatával leginkább a szülők szembesülnek, mivel csupán egyetlen szót tudtak németül, amikor kiköltöztek Svájcba, és az ott töltött évek alatt sem voltak képesek hibátlanul elsajátítani a nyelvet: „kellemetlen folyton izzadni, amikor németül beszélünk, és alighanem azért izzadunk annyira, mert tudjuk, hogy hibásan beszélünk, bármennyire igyekszünk is” [133].)

A *Banatsko* szintén láthatóvá teszi szövegszinten ezt a jelenséget, de itt sokkal hangsúlyosabbak a narrátor reflexiói. A következő idézet mindkét aspektust megjeleníti: „*Mákvirág*, gondoltam, és *pipacs*, a mákvirág megszűnt létezni, mint *Mohnblume*: mert idegenben a szavakhoz alkalmazkodtam, bennük foglaltam helyet” (198). Az elbeszélő számára ez az egyik eleme, feltétele az otthonosságérzet megteremtésének.

Ahogy az eddigiekből is sejthető, mindkét regény explicit módon is tematizálja a határ tapasztalatát. A *Galambok röppennek föl*ben az elbeszélő egy számára jelentős emlékre reflektál, amikor útban Svájcba vonattal átlépik a határt: „később folyton eszembe fog jutni a határról alkotott első, naiv elképzelésem [...] és nyitva marad a kérdés, hogy a határ miért pusztán csak egy sokrétegű, tárgyilagos fenyegetés” (239). Ez a fenyegetésként felfogott negatív kép összefügg az elbeszélő élményeivel: a határátlépéssel járó elszakadás traumájával.

A *Banatsko* narrátorának utazása mindig határátlépést is jelent. A határ közelsége indítja be az „itt-és-ott” (76) megértésének szándékát, ennek jelentőségét próbálja megfejtetni. A szemlélődő elbeszélőből ez kíváncsiságot, érdeklődést vált ki, a határ számára nem fenyegető, hanem rejtélyes: „Az emberek szívesen mesélnek történeteket a határról, amelyek inkább egy mesebeli állatról szólnak, amely ott szunnyad kint, [...] egy roppant hosszú ideje élettelen kigyó, mely azonban sorokat dönthet el” (58–59).

A két regény között fennáll egy másik lényeges különbség is, amely szorosan összefügg azzal, amit a kint és a bent ellentétének neveztem.

15 A *Galambok röppennek föl* bemutatója az Írók Boltjában (2012. április 2.): <http://www.youtube.com/watch?v=iI6JqjEQ68>.

A *Galambok röppennek föl* elbeszélője az otthonosságtól az idegenségérzetig, míg a *Banatsko* narrátora egy ezzel ellentétes irányú elmozdulással az idegenségtől az otthonosságérzetig jut el az elbeszélés folyamán – a továbbiakban ezt a változást vizsgálom.

A *Galambok röppennek föl*ben Kocsis Ildikó számára a gyermekkorhoz, a Vajdasághoz és a nagymamához kötődik az otthon, a „saját világ” (156) képzelete. A kilépés ebből a közegből, a Svájcba költözés törést okoz ebben a viszonyban: „most, amikor maga elment a vonattal, olyan volt, mintha az egész addigi világom elment volna tőlem [...] – mindent, amit csak addig szerettem, elveszítettem a maga elutazásával” (244). Később a hazalátogatások során az otthonosságérzetet még meg tudja teremteni a nagymama jelenléte, valamint az, hogy minden változatlan és ezáltal ismerős maradt. Mindezek ellenére az első vajdasági utazástól kezdve érzékelhető, hogy a Kocsis család már nem tartozik ide teljesen, amit például az amerikai autó is jelez, valamint az, hogy miközben behajtanak a városba, az elbeszélő megjegyzi: „mintha tévéznénk, csak ahelyett, hogy csatornát váltanánk, továbbmegyünk” (8). Az elkülönülést mutatja a testvérek „titkos nyelve” (28, 93) is, amely attól függően változik, hogy éppen hol vannak: a Vajdaságban a német, Svájcban pedig a magyar nyelv. Habár vannak jelei az elszakadásnak, az 1980-as években a hazalátogatások során mindig megteremtődik az otthonos légkör. A végleges elszakadást a szülőföldtől a nagymama halála jelenti.

A svájci kisváros, az új otthon mint „idegen világ” (240) jelenik meg, ahol „még nincs emberi sorsunk” (77), így a beilleszkedés szinte lehetetlennek látszik. Emiatt a regény végén az elbeszélő kilép a család életéből, de nemcsak onnan, hanem az emlékek közül is, mert amikor megfogalmazódik benne a gondolat, hogy mindent maga mögött hagy, akkor – a regény folyamán először – előretekint: „látom a jövőmet magam előtt, a képzeletbeli kávézaccban, egy apró lakást a városban, egy rozszant zöld házban” (256). A regényben fontos az apa viszonya a történelemhez, akinek a múlt határozza meg egész karakterét. A narrátor esetében ezt a viszonyt – amely az apához hasonló – az emlékekből konstruált szöveg zártsága mutatja. A regény az emlékek elbeszélésének, az emlékezésnek a megszakításával ér véget; ezzel az elmozdulással a befelé forduló, rögzített nézőpont feladása történik meg.¹⁶ Az utolsó fejezetben már nem az emlékek között járunk, hanem ennek az elképzelt jövőképeknek a megvalósulását láthatjuk, és ezt már nem Kocsis

16 Vö. BÁNYAI Éva, *Térképek, névtérképek, határidentitások*, Korunk, Kolozsvár, 2011, 30.

Ildikó, hanem Frau Kotschi beszéli el. A névváltoztatás által a narrátor nemcsak a szülőktől, az otthontól kerül messzire, hanem az olvasótól is eltávolodik. Az elszakadás egyben nyitás egy másik világra: a kilépés és az idegenség tapasztalata által tudja majd újra megalkotni a saját világot.

A *Banatsko* elbeszélője idegenként érkezik meg Battonyára, és számára is idegen minden: a táj, az emberek, a nyelv és ezek tükrében saját maga is ismeretlenként jelenik meg („itt a síkság nyári fényében nem ismertem fel az árnyékomat” [24]). Ahogy halad előre az elbeszélés és telik az idő, a narrátor ezekhez való viszonya is megváltozik. Az „oda-nem-tartozás” (103) tapasztalatát a hely megismerése váltja fel, és amikor már ismerősként üdvözlí a tájat, megfogalmazódik benne a saját hely iránti vágy: „Szóltam Antalnak, hogy építsen nekem kerítést, a púpos testvérpár oldalán, a sárgabarackfám és a ringlófájuk között [...] akartam meghúzni határvonalamat” (122). A határvonalak kijelölése, a kint és a bent elválasztása otthont teremtő gesztus. Ahogy Faragó Kornélia fogalmaz, „az otthon belső terei kizárólag más, »idegen« belső terek, illetőleg a külső viszonylatában ruházódnak fel a bensőségesség jelentéseivel”,¹⁷ tehát az otthonosság és az idegenség feltételezik egymást, egyik sem képzelhető el a másik nélkül.

A regény zárata – amikor az elbeszélő mint a történet hallgatója jelenik meg – mutatja legérzékletesebben a narrátor otthonra találását. Az elbeszélt történet vége egyben az utazás végét is jelenti: az elbeszélő megállapodik, és már nem távolról szemléli az eseményeket, hanem maga is közel kerül hozzájuk, a részesükké válik.

A *Galambok röppennek föl* és a *Banatsko* az otthonosság és az idegenség kérdéseit járja körül, mindkét regény középpontjában ezek problematizálása áll. A két különböző narrátori pozíciót figyelembe véve jutottunk el a regények összehasonlítása során a bent és a kint, a közel és a távol ellentétpárok megtapasztalásáig. A saját és az idegen elbeszélhetőségének ezek alapján való elgondolása térbeliesíti a narrátori mozgásokat, aminek következtében különböző irányok váltak láthatóvá. A *Galambok röppennek föl*ben bentről kifelé történő elmozdulás, a *Banatsko*ban pedig kintről befelé történő elmozdulás figyelhető meg, és ha ezek mentén összeolvassuk a két regényt, akkor egy körkörös alakzatot kapunk: a *Banatsko* a történet végére a *Galambok röppennek föl* kezdeti állapotához jut el, és viszont.

KÖZÜGY

„A MEGOSZTÁS ARÁNYÉRZÉKE AZ, AMI IZGAT”

Beszélgetés Korpa Tamással

2014. október 1-jével elindult a Szépirodalmi Figyelő online testvérlapja, a SZIFONline, ami több szempontból is egyfajta határátlépésnek tekinthető a lap életében. Egyfelől mediális értelemben, ami nem csupán a hordozót, hanem a működésmódot tekintve is markáns különbségeket eredményez: az internetes „változat” az anyalaptól elkülönülő szerkesztőséggel, rovatstruktúrával, megjelenési gyakorisággal – napi frissüléssel –, illetve tartalommal rendelkezik. Másfelől alapvető különbséget jelent az is, hogy míg a Szépirodalmi Figyelő szemléző folyóirat, addig a SZIFONline meghatározó pillére az első közlésű szépirodalom. A Szépirodalmi Figyelő Alapítvány és a Fiatal Írók Szövetsége együttműködése révén indult portál autonóm irodalmi-kulturális fórum, így a vele kapcsolatban felmerülő kérdések talán nem tekinthetők pusztán szerkesztőségi belügynek. A SZIFONline mögött álló koncepcióról és az indulás körülményeiről – drukkolással vegyes kíváncsisággal – Korpa Tamás felelős szerkesztőt kérdeztük.

– 2013/6. számunkban körkérdéssel fordultunk a hazai online irodalmi folyóiratok szerkesztőihöz, amelyben többek között azt tudakoltuk, milyennek látják a nyomtatott és az elektronikus irodalmi orgánumok viszonyát. Azt a metaforikát a legtöbben elutasították, hogy valamiféle „csata” lenne a két szféra között, az azonban nyilvánvaló, hogy az új médiumok térhódítása és az olvasói szokások változása következtében – jobb esetben termékeny – feszültség jelentkezik a hagyományos és az újabb formátum között. Te hogy látod ezt a kérdést, milyen ma az online és az „offline” folyóiratok viszonya, mennyiben versenytársai ezek egymásnak?

– Félek, közhelyek mentén, kérdések között fogok mozogni ebben a beszélgetésben. Kérdés, a tavalyi ankét óta mennyit évült – konkrét értelemben majdhogynem egy évet – maga a kérdés. Kitapogathatók-e,

kipuhatolhatók-e új oldalai? Pár évvel ezelőtt Borbély Szilárd egy terjedelmes esszéjében a játéktér demokratizálódásáról írt az online felületek – portálok, blogszféra, versoldalak – nagy figyelmet keltő jelenlétével kapcsolatban. Ezzel részben egyetérttek. A hozzáférhetőség, a webkettes azonnali előhívhatóság – ha nem kódolt, nem előfizetéses az oldal, nem támadja meg vírus a szervezetét, nem vész nyoma a nem-gutenbergiánus geometriában –, egy felület gyors reakcióideje, interaktivitása, a megosztás dinamikája, sőt kultúrája mind nyomós érvek. Ahogy ebből következően az otthon olvasás diszkrét bája is, ami szerencsés esetben nem feltétlenül kerüli ki a könyvtárig vagy folyóirat-tárig tartó zárandoklat útját.

Persze a kérdésed sokkal összetettebb jelenségre vonatkozik, ami egyúttal olvasásszociológiai, mediális, sőt technomediális probléma. És ezeknek a problémáknak a viszonya nem problémamentes. Mondhatni versenytársai egymásnak. De van olyan is, amikor termékeny élettársi viszonyra lehetünk figyelmesek egy print lap és saját portálja között: Bárkaonline, Műút portál, Tiszatáj Online.

– *Körkérdésünk további hangsúlyos eleme volt, hogy miként értékelhető az online szépirodalmi folyóiratok megjelenése: egyszerű platformváltásként vagy „paradigmaváltásként”? Nyilvánvaló, hogy egy, az interneten megjelenő folyóirat már csak a gyakori frissülés miatt is eltérő szerkesztői hozzáállást igényel, de vajon más koncepciójú szövegeket is? Milyen olvasói, esetleg milyen szerzői igényekre kell tekintettel lennie egy online lapnak?*

– Lebontunk, megosztunk. Lényeges: a megosztás mennyire tud beletrafálni a közegbe. A közeg mediális közérzete hogyan reagál minderre. Egyáltalán mit jelent a közeg és a közegellenállás ebben az értelemben? Ha egy print havilap szerkesztői rutinjával egy print szám anyagát kezdeném feltenni egy portálra napi frissítéssel, az minek számítana? Számtalan kritériumnak megfelelne, amit egy működő online felülettel szemben támasztunk. Sőt hosszabb tanulmányok közlésével már-már kuriózumot hozna létre a portálszférában. Pierre Ménard a *Don Quijote* szerzője. Vagy mégsem? Életképesek még az olyan felületek, amelyek magukat online folyóiratként definiálják, és esetükben csak a platform változik? Csak a hordozó, a körítés pedig nem? Jegyezzük meg: az ilyen lapok zászlóshajói voltak a változásnak. A változás szelét szállították vitorláikon. De csak a körítés és a hordozó dinamikus együttmozgása válthatja ki a paradigmaváltás effektusát. Ez a pa-

radigmaváltás pedig optimális esetben nem a szövegromlást, a népszerű tartalmak és rovatok könnyű kezű átvételét jelenti a koncentrált szövegek rovására, legalábbis meglátásom szerint. A körítés, a hordozás és az adagolás (megosztás) arányérzéke az, ami izgat, és ami összefüggésbe hozható az olvasói, szerzői és szerkesztői szerepekkel egyaránt. De hogy tényleg így van-e, nem tudhatjuk. Nincs kőbe vésve, papírra írva, kijelzőre töltve.

– *Szó esett a nyomtatott és az internetes folyóiratok „versenyéről”. A versengés azonban az online szférán belül is jelentkezik, az orgánnumok számának öröndetes gyarapodásával egyre erőteljesebben. Szerinted versenytársai-e egymásnak a hazai online irodalmi folyóiratok, és ha igen, elsősorban milyen értelemben?*

– Mindenképpen. Mediális újítások, egy-egy tematika és rovat behozatala: netnapló, helyszíni tudósítás, műhelyek, melyek bepillantást engednek egy szerző intimitásába vagy egy mű születésébe, az írás hétköznapijaiba. Mindezek eseményszerűvé teszik az olvasottakat. Azt a hatást állítják elő, mintha egy folytatásos regényben – vagy sorozatban – mozognánk. A színvonal itt is kulcskérdés. Nagy a küzdelem az újszerű tartalmakért és a tartalommegosztásért. A tartalmak virtuális terekből konkrét terekbe történő kihelyezéseért – lásd a Litera.hu út-törő rendezvényeit –, majd virtuális terekbe történő visszacsatornázásért. A „törtéző”, „történik”, „történés” szavak fontosak.

– *A nyomtatott Szépirodalmi Figyelőhöz képest az egyik legalapvetőbb különbséget a szépirodalmi első közlés jelenti. Milyen szerzői körben gondolkodsz, van-e természetes „hátszaga” ebben a tekintetben a portálnak?*

– A Szépirodalmi Figyelő az elmúlt években markáns „határátlépéseken” ment keresztül. Átlépett határokat, így a határok is érintették. Gondolok itt elsősorban az egyes számok tematikus fókuszaira: sci-fi és utópia, Kolozsvár, labdarúgás, vadászat. A tematika-választás és a „piaci rés” szerencsés helyzetbe hozásaira. A SZIF emellett megőrizte szépirodalmi szemlélő hagyományát: ezzel kéthavonta mércét teremt és tükröt tart a hazai folyóirat-kultúra irányába.

A SZIFONline szépirodalmi alkotások, első közlések közreadásával a műhely-jelleget, és ahogyan te fogalmaztál, a „hátszágot” szeretné erősíteni. Itt megint az adagolásnak, a megosztásnak lehet relevanciája. Egybeépíthető-e, egymást érintővé, érintetté tehető-e a beérkező

és felkérésre születő szövegek sokasága? Milyen tabló rajzolódik ki? Célunk lehet-e ez? Nem tereleőről és kapcsolódási pontok vadászatáról van szó – hogy a SZIF legutóbbi számára utaljak –, hanem a finom utalások örömeiről, amelyek adódnak. Különben is, ki tudna ellenállni Tőzsér Árpád naplóinak, Grendel Lajos elbeszélésének, Sirokai Máttyás versének, Lanczkor Gábor regényrészletének?

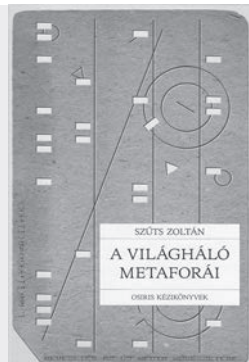
– *Milyen koncepció szerint alakult ki a rovatsruktúra, és mennyire tekinthető véglegesnek? Milyen SZIFONline-ra számítsunk hosszú távon, ha minden a terveid szerint alakul?*

– Dióhéjban néhány rovatról és innovatívnak vélt projektről számolnék be. A folyamatos, heti 5-7 tartalomfrissüléshez nyújt segítséget a Fiatal Írók Szövetségének négy műhelye – Bicskanyitogató (próza); Fiume (műfordítás); Kömény (költészet); Kritikustusa (kritika, esszé, tanulmány) –, illetve a FISZ Műhely rovat szerzői. Fontos szerepe van a portál életében a képzeletbeli forró drótnak, amit a helyszíni tudósítások közlése jelent: szándékaink szerint valamennyi, a Szépirodalmi Figyelőhöz és a Fiatal Írók Szövetségéhez kötődő könyv- és lapbemutató, diskurzus, esemény követhető lesz majd a SZIFONline-on. Emellett a kortárs kulturális szcéna széles rétegeinek szemlélésére, letapogatására is kihívást érzünk. Különös tekintettel az irodalom- és kultúratudományos szektorra: interjúsorozatot közlünk tudósokkal, egyetemi oktatókkal, friss könyveiket recenzáljuk, csaknem egyedülként a kulturális portálok közül.

Hamarosan elindul a „metakritika” alrovat: a SZIFONline-on közölt kritikák kritikája, a kommentár, a reflexió terepe. S a leginkább dédelgetett elképzelés: sajátos formában újraéleszteni az episztola hagyományát szépírók széles közreműködésével. De ez még a jövő zenéje. Pár évvel ezelőtt Porció Veronikával eljátszottunk azzal a gondolat-tal, hogy Kovács András Ferenc egyik personája – jelesül Lázár René Sándor – köré kortárs versnyelveket, kontextusokat hozunk létre. Olyan szerzőket sikerült megnyerni e halálosan komoly játékhoz, mint például Kukorelly Endre, Németh Zoltán, Demény Péter, Vörös István. Beleavatóztunk az alakuló hagyomány talán ebben a pillanatban is alakuló alakulatába. Egy gyűjtőnév, Lázár René Sándor forrásvidékére. Ha akarom, episztola ez is. Vajon Lázár kaphat még e-mailt? Ha igen, megnyitja vagy felbontja? Elképzelem, amint tallóz. Tölt. Szifonból.

– *Ha végezetül megengedsz egy személyesebb kérdést: neked mint gyakorló költőnek és a hazai irodalmi szervezeti élet szereplőjének mi jelenti a fő kihívást az online lapszerkesztésben?*

– Az előző kérdésre adott válaszban megfogalmazott tervek elegendő kihívást jelentenek.

Szűts Zoltán

A világháló metaforáiOsiris Kiadó
Budapest, 2013

Képes Gábor

NYOMTATOTT VILÁGHÁLÓ

A korszakkal kapcsolatos ismereteim finoman szólva is szerények, így sajnos nem tudom, jelent-e meg a nyomtatott könyvek sikerének titkát, e könyvek sajátosságait elemző kézirásos kötet a Gutenberg utáni másfél száz évben, és e kódex eljutott-e a derék szerzetesekhez, akik a kézirásos könyv művészetét tökélyre fejlesztették. Karikaturisztikus képnek és nyilván csak tréfás felvetésnek tűnik, de akaratlanul a KODEX-2000 szövegszerkesztő rendszer 1980-as évekbeli reklámja jut eszembe erről.

„A feladat ezer év alatt sem változott sokat” – kezdi a narrátor, miközben egy kolostor falai között, gyertyafénynél görnyedő szerzeteseket mutat a kamera. „Szerződések, levelezés, ajánlatok, számlák, szabályzatok...” – folytatja, miközben jellegzetes elektronikus csipogó hang töri meg az addig háttérzeneként szolgáló egyházi éneket. A kamera a meglepetten oldalra néző szerzetesről egy csuklyás alakra úszik, aki egy Robotron villanyírógépből és egy zöld-foszfor kijelzős terminálból álló konfiguráció előtt látható.

„Csak a tempó gyorsult fel kicsit” – mondja a narrátor isteni hangja, miközben az alak megszabadul csuklyás szerzetesi ruhájától, és kide-

rül, hogy egy kacér, piros ruhás hölgyet rejt a viselet. Egyszer csak érdeklődő szerzetesfejek veszik körül a célszámítógép vezérelte, automatikusan kopogó írógépet. „A fejlődéstől soha nem szabad elmaradni!” – üzeni végül a '80-as évek reklámfilmje, amely eme egyszerű jelenetben többszörös kísértésbe ejti a kézirásos kultúra letéteményeseit.

Azt tudjuk, hogy a nyomtatott könyv sokáig a kódexre igyekezett hasonlítani – nagy, fatáblás változata még az iniciálé kihagyott helyével is kézirásos társát utánozta –, és azt is tudjuk, hogy az, hogy a könyvnyomtatás megváltoztatta az irodalom teljes intézményrendszerét, a könyvről alkotott képünket és olvasási szokásainkat, évtizedes-évszázados folyamat volt. Miért ne írtak volna kézirásos könyvet a nyomtatásról?

Anakronizmusnak tűnhet nyomtatott könyvet kiadni az internetre optimalizált, sőt ideálisan már ott mint elvont hordozón formálódó új típusú, nemlineáris irodalomról. Arról az irodalomról, amelynek számára a számítógép már nem csupán szövegszerkesztő berendezés – egy editálási és mentési funkciókkal felturbózott írógép –, hanem amelynek immanens tulajdonsága, hogy kihasználja azokat a lehetőségeket, melyeket a számítógép és a számítógépek sokaságából álló hálózat rejt.

Szűts Zoltán teljesen lineárisan, a leghagyományosabb módon, de az Osiris-kézikönyvektől megszokott magas színvonalon vezet végig az internetes irodalom problémakörein, főbb jelenségein. Kézikönyvhöz méltóan jól felépített, adatolt, egy elképzelt bölcsész egyetemista olvasó számára könnyen befogadható, ugyanakkor több év kutatását, a szakirodalom bőséges ismeretét tükröző munka ez. Akár hiánypótlónak is mondható, és hasznos, hogy megszületett, mert annyira logikus és kielélt gondolatmenetet tartalmaz, hogy megéri végiglapozni, *ad absurdum* lineárisan is végigolvasni.

Persze éppen Szűts Zoltán tudja a legjobban, hogy nyomtatott könyveket is használunk többféle olvasási ösvény mentén, nemcsak a lábjegyzetek miatt, hanem azért is, mert általában egy teljes kézikönyv végigolvasására nincs szükségünk, csak a számunkra fontos részeket között vándorlunk.

Ettől még *A világháló metaforái* illetén kiadása anakronizmus. Nem tudom, a mai bölcsész egyetemisták – akik már digitális bennszülöttek – mennyire forgatnak kézikönyveket, de a téma hipertextes feldolgozás után kiált. Ezzel együtt is érthető a szó legnemesebb értelmében hagyománytisztelő gesztus, amit egy nyomtatott könyv kiadása jelent, és egyben még manapság is kanonizációs értékkel bír, hogy egy

neves kiadó nyomtatott formában jelenteti meg a munkát: ez kanonizáció nemcsak a szerző, de a téma számára is.

A téma pedig rendkívül fontos, hiszen magának az irodalmi alkotásnak és befogadásnak a folyamata van változóban. Az irodalom olvasását megváltoztatja a hipertext, tehát a linkelés lehetősége, a kombinatorikáról (a véletlen szerepéről abban, hogy a többféle lehetőség közül éppen mi tárul a szemünk elé), az olvasó és a szerző közötti közvetlen, szövegformáló interakcióról, valamint a többféle művészeti ág egybeolvadásáról (a szövegben fellelhető beágyazott videók, hanghatások és így tovább) nem is beszélve.

Csupán zanzásítani tudom azokat a jelenségeket, amelyeket Szűts Zoltán érint. Míg én a nekem jutó párezer leütésnyi szövegben csak csapongok, addig ő rendszerszerűen, irodalomelméleti kontextusban mutatja be a hipertextes irodalom változatait, előképekkel és leágazásaikkal együtt. Sőt könyve ennél többre is hivatott; ahogy alcíme is jelzi, „az új média művészetébe” kíván bevezetést nyújtani.

E küldetését a „világháló” szó magyarázatával kezdi. Alighanem nem én vagyok az egyetlen, aki manapság a „világhálót” már modorosnak érzi, egy meghatározott korszak (a '90-es évektől az ezredfordulóig tartó netes hőskor) kifejezésének. Szűts előszavában tisztázza, hogy az internet a fizikai eszköz, a test, amely más rendszerek mellett magában foglalja a World Wide Webet is, de egyébként a világhálónál tágabb fogalom, melybe az elektronikus levelezés vagy a fájlmegosztás is beletartozik. A világháló pedig „hiperlinkekkel és URL-ekkel összekapcsolt oldalak és fájlok (szövegek, képek, videók, hangok stb.) egysége, melyet böngészőnk segítségével jelenítünk meg”.

Az internetről mint csomagkapcsolt távközlési rendszerről, számítógépes hálózatról keveset tudunk meg a könyvből. Én az irodalomtudományi és esztétikai szempontok tagadhatatlan uralkodó volta ellenére nem tartottam volna aránytévésztné, ha erről még néhány oldalnyit olvashatunk. A világháló (World Wide Web) kapcsán Tim Berners-Lee és csapata, valamint néhány korábbi kiváló, megelőlegező elképzelés (Vannevar Bush Memex és Teodor Nelson Xanaduja) azért megjelenik Szűts művében. Ez fontos, mert a világháló elméleti és technológiai háttere arra is hat, hogy milyen „szövegek” alakulhatnak ki ezen a „hordozón”. A hordozó és a technika, azaz a tárgyi kultúra és az azt működtető logika közvetlen befolyása meghatározó. A művészeti produktumokat tekintve magyar és nemzetközi példákat egyaránt bemutató és röviden elemző kötetben irodalmi művek mellett nagyobb

egységeket is megismerhetünk, az online könyvtáraktól az online folyóiratokon át a tudás átalakulását jelző olyan online forrásokig, mint a Wikipédia.

A könyv részben történeti – kronologikus fejlődési – ívet mutat be, részben irodalomtudományos témák köré szerveződik. Szerencsés módon elemzésébe az új média vizuális művészete, a virtuális múzeumok és galériák, a valós térre vetített virtuális rétegek és a videojátékok is beépülnek, meglehetősen korszerű képet alkotva arról, miként változott az elmúlt cirka húsz évben a valóságérzékelésünk, és miként változtak meg befogadói attitűdjeink.

A magyar példák között közismerteket és kevésbé ismerteket egyaránt találunk. A számítógéppel generált költészet kapcsán – melynek alkotásai nem feltétlenül a világháléhoz kötöttek, akár létrejöhetnek a világháló kora előtt is, de ettől még rendkívül mélyen különböznek a lineáris szövegektől, sokszor mélyrehatóbban, mint a hagyományos szövegek szabályait utánózni próbáló, bár elvileg világhálón megjelenő egyes produktumok – a kötet Papp Tibort és mesterművét, a *Disztichon Alfút* említi. Ezzel szemben Papp más művei – például a hangverseket és vizuális impulzusokat is integráló *Hinta-palinta* –, valamint a számítógép irodalomra gyakorolt hatását elemző elméleti írásai¹ nem érték el szerzőnk ingerküszöbét. A hálózati könyvek, „gépeskönyvek” út-törő hazai kutatója és propagálója, Horváth Iván is kevés említést kap (*Gépeskönyv* című kötete nem is szerepel az irodalomjegyzékben).

Szűts Zoltán online művészetekről írt könyvét bevezetőnek szánta, s ennek teljes mértékben meg is felel. Fontos munka, melyet érdemes lenne bővíteni, akár más szerzők mint „kommentelők” által. Szűts művét elsősorban (művészet)szociológiai kutatásokkal lenne szükséges kiegészíteni; mindenekelőtt rendkívül érdekes lenne a mai online művészeti produktumok fogyasztói, felhasználói közösségeit is bemutatni a társadalomtudományok eszköztárával. Továbbá érdemes lenne a történeti anyagot is gazdagítani – a nyomtatott hipertextnek is tekinthető regényjátékoknak, köztük a Steve Jackson és Ian Livingstone nevével fémjelzett *Kaland, játék, kockázat* könyvsorozatnak például hatalmas kultusza volt, amely mintegy előkészítette az új média korát, de a regényjátékok, a számítógépes szöveges kalandjátékok és a hipertextes irodalmi művek összefüggései egyébként is megérnének egy további elemzést.

1 Egyebek mellett: PAPP Tibor, *Műzsával vagy műzsa nélkül? Irodalom számítógépen*, Balassi, Budapest, 1992.

Fodor Péter – Lapis József (szerk.)

Otthonos idegenség

Csokonai Kiadó
Debrecen, 2012

Pethő Anita

A TEST ÉS A VÁROS

Napjainkban már messze nem hat(hat) újdonságként, ha egy tanulmánykötetben a hagyományos irodalmi elemzések mellett többek között a digitális kultúra jelenségeiről szóló írások is helyet kapnak. Az irodalomtudományról a kultúratudományokra tevődött a hangsúly, noha világunk jelenségeit – ahogy lesz majd rá példa a következőkben – mintha mégis az irodalomértésből vett eszköztár segítségével lenne a legkézenfekvőbb feltérképezni. Ugyanakkor a kultúratudományok adta tágabb kontextus és az arra jellemző komplexitás nyilvánvalóan visszahat az irodalomértésre is, ez az oda-vissza folyamat pedig még mindig érdekes értelmezési szempont lehet egy olyan antológia esetében, mint az Alföld Stúdió *Otthonos idegenség* című kötete.

Már csak azért is, mivel a kötetben fiatal, pályájuk elején járó szerzők írásai találhatók, így még inkább felmerül az a kérdés, hogy ők mennyire reflektálnak ezekre a jelenségekre, saját tevékenységükre, az annak eszközeiben, illetve megítélésében bekövetkezett változásokra. Mint ahogy a kötet végén található rövid életrajzokból láthatjuk, a tanulmányok szerzői húszas éveik közepén járnak, és szorosan kötődnek a Debreceni Egyetem különféle műhelyeihez, jelentős hányaduk doktorandusz. Írásaikkal az Alföld folyóiraton túl jelen vannak többek között a Kalligram, a Tiszatáj, a Műút vagy éppen a Vörös Postakocsi hasábjain is. Ugyanakkor érdekes, hogy szinte egytől egyik kötődnek

a KULTer.hu online folyóirathoz, ami részben választ is adhat a fentebb megfogalmazott kérdések némelyikére, amennyiben jelzésértékűnek vesszük, hogy a fiatal kutatók az online felületet is otthonuknak érzik, függetlenül kutatási területüktől.

Kérdés mindeközben az is, hogy a kötet szerkesztőinek munkája hogyan reflektál a már említett folyamatokra. Azt hiszem, itt rejlik a könyv leginkább sebezhető pontja. Fodor Péter és Lapis József szerkesztők ugyanis szemmel láthatóan a tanulmányok témáinak időbeliségét szem előtt tartva alkottak sorrendet: a kötet elején egy Csáth Géza novelláiról szóló tanulmányt olvashatunk, innen közeledünk napjaink irodalmi szövegei felé, majd áttérünk más médiumok alkotásaira, hogy végül eljussunk a kiberfilológia jövőbeli problémáig. Ez a megoldás akarva-akaratlanul elválasztja, kvázi két külön térbe szorítja az olyan, témájában és retorikájában is klasszikus eszközökkel élő írásokat, mint például Korpa Tamás elemzése Szilágyi Domokos *Ez a nyár* című verséről („védtelen szimbólumokat / falnak boa constrictorok”), és azt a kutatói munkát, illetve annak e kötetben található termékeit, ami például egy sorozathős kalandjait követi nyomon a különböző transzmediális változásokon keresztül (Bujdosó Ágnes: *„Mennyire vagy Vágási Feri?”*). Megkockáztatom, utóbbiak hasznára és előbbieik kárára.

Úgy gondolom ugyanis, hogy éppen ezzel mutat rá a kötet arra, hogy az irodalomértés bizonyos formációi mellett mintha elrohant volna a világ. A kötet elején található tanulmányok fájó módon nem vesznek tudomást a fent említett változásokról; újabb és újabb nézőpontokat keresnek ugyan (tehát jól lekövetik az irodalomtörténet egyik alapmechanizmusát), ugyanakkor ez a keresés egy hermetikusan zárt térben, az irodalom lehető legszűkebb világán belül marad. Gondoljuk át, mennyiben jelent tudatos megkomponáltságot a vallomásos költészet Anne Sextonnál a vallomásosság eddig használt jelentésével szemben, mint ahogy Kiss Boglárka teszi („Feltörni az én fagyos tengerét”). Gondoljuk át, miként szolgálnak az önidegenség kifejezésének eszközeiként a nyelvi játékok vagy az ironia, ahogy azt Jován Katalin Orbán Ottó két versét elemző tanulmányában olvashatjuk (*Az én megképződésének kérdései Orbán Ottó két kötetében*). Jó, gondoljuk. De miért is? Úgy vélem, a kötet második felében szereplő írások fényében gyenge lábakon állna a válasz: mert ezt így szokták, az újabb és újabb nemzedékek mindig találnak újabb és újabb értelmezési szempontot, ami nem került a korábbi értelmezők látóterébe. A kötet nyitó szövege, Papp Sándor Csáth Géza néhány novellájáról szóló írása (*Pán halála*) is

éppen csak túllép ezen a közegen azzal, ahogyan a dekadenciát mint esztétikai kategóriát a századforduló festészetén keresztül közelíti meg. A kötet első felében található tanulmányok közül Barna Péter Kosztolányi útirajzairól szóló szövege (*Az utazás nyelvbe íródása*) tud csak olyat mutatni, amivel felveheti a tempót a kötet második felében található témákkal, legalábbis kérdésfeltevése révén: mi az, amivel a technomediális korszakban az írott szöveg még tud valami csak rá jellemzőt nyújtani?

Hangsúlyozom, nem a tanulmányok minőségével van problémám, hanem azzal, ahogyan ezek a szövegek így, egy csoportban – kvázi az elejére rendezve – a könyv egészét tekintve hatnak, pontosabban nem hatnak. Ugyanakkor fontos irodalomtörténeti tanulság, hogy egy korábbi, az Alföld Stúdió által megjelentetett antológiába, mondjuk a közel két évtizeddel ezelőtt kiadott *Újraértett hagyomány*ba minden gond nélkül betagozódhattak volna.

Ráadásul ez a probléma nem is annyira az audiovizuális kultúra jelenségeit vizsgáló szövegek, hanem az azokat megelőző írások fényében jelentkezik. Az *Otthonos idegenség* című kötet három legerősebbnek, legfajslúlyosabbnak tűnő darabjából kettő ugyanis irodalmi alkotáshoz kapcsolódik, de ezek komplexitásukban és problémafelvetésükben természetesen képesek illeszkedni aktuális diskurzusokhoz, elsősorban a test problematizálásához és a város poétikájához, a kettőt ráadásul összekapcsolva. Ureczky Eszter egy 1992-ben megjelent angol pastiche-t, Matthew Kneale *Sweet Thames* című regényét elemzi (*Beteg város*), miközben bemutatja, hogyan gondolkozott a viktoriánus Anglia a testről, a járványokról, a tisztaságról, az illemről, mindezt összekötve a modern nagyváros közegészségügyi ellátásának jellegzetességeivel. Így képes egy adott aspektusból leképezni a kor mentalitását, és egyben értelmezési utakat nyitni saját világunk megértéséhez is. Méltó párja ennek Balajthy Ágnes Térey János *Protokolljáról* írott tanulmánya („*Agyában Pest. A Blaha Lujza tér*”), amelynek esetében az elemzési stratégiát tekintve nem annyira a városszociológián, inkább Budapest megjelenésének irodalmi hagyományán van hangsúly, ebből a szempontból viszont ez az írás reflektál leginkább az irodalom történetiségére. Mindeközben Balajthy talán az egyetlen, aki határozottan reagál arra is, hol látja tanulmányának helyét a jelen diskurzusaiban, kapcsolódási pontokat keresve több más fiatal irodalmár hasonló tematikájú írásaival.

Máté Éva Gyöngy az *Ayo Technology* című videóklipről szóló elemzése (*Az utolsó fal*) ennek az erős triónak a harmadik eleme, amelyben szin-

tén megjelenik a város és a test viszonya, egy otthonos, a mindennapjainkban megszokott jelenség, a videóklip által, miközben a tanulmány szerzője képes egy olyan nézőpont felől közelíteni témájához, amelyben inkább az idegenség, pontosabban a szokványosnak hitt jelenség ismeretlenségére való rácsodálkozás válik hangsúlyossá. Részint ezért lehet ez a tanulmány könnyen az egész kötet értelmezésének (és nem kevésbé az annak címe által jelzett célkitűzésnek) az origójává; hasonló hatása csak Áfra János hiperhivatkozásokról szóló tanulmányának (*Képpé merevült szöveg*), illetve a fiktív karakter Vágási Ferencről (Bujdosó Ágnes) és a majdnem ugyanannyira fiktív karakter Charlie Sheenről (Szabó Orsolya: „*A hollywoodi Che Guevara*”) szóló írásoknak van.

Visszatérve azonban a három fajsúlyos tanulmánnyal kapcsolatos gondolatmenetre: a kötet szerkesztése látszólag egy másik hármast ajánl fel, amikor a test problematizálásáról van szó, Balajthy Ágnes és Ureczky Eszter tanulmányai közé helyezi ugyanis Lovas Anett Csilla *Szövegtestek, test-szövegek* című, Takács Zsuzsa, Borbély Szilárd és Mestyán Ádám verseit teológiai nézőpontból elemző írását. A beemelt aspektus ugyan valóban frissítően hat a vizsgált témára, de úgy gondolom, ez a tanulmány komplexitását, gazdaságát tekintve elmarad az azt megelőző és követő szövegektől.

Mint látható, időközben elértünk a kötet szűkebb értelemben vett irodalmi témájú írásainak határáig, és áttértünk az audiovizuális jelenségekre. A sort Liktör Eszter Alexandre Hardyról írott tanulmánya (*A mozgalmasság képei*) nyitja, amely viszont úgy hat itt, mintha a szerkesztők egyszerűen el akarták volna rejteni a kötet közepén. Nem véletlen ez az asszociáció, Liktör Eszter írása szerintem a kötet legkevésbé sikerült darabja. A téma (szinte) teljes ismeretlensége számomra még inkább jelzi annak az igénynek a hiányát, hogy a szerző megpróbálja megfogalmazni, miért tartja fontosnak erről a kérdéskörrel épp itt és most szólni, illetve magát a nyilvánvalóan meglévő, bár mint jeleztem, számomra például nem igazán ismert diskurzusokban pozicionálni (és e diskurzusokat valamiképp közelebb hozni a tanulmány olvasójához). Ugyancsak kevésbé jól sikerült véleményem szerint Öry Katinka filmelemzése Michael Radford *A velencei kalmár*-adaptációjáról (*Shylock csendje, Antonio magánya*); hosszú és részletes elemzést találhatunk ugyan a film bizonyos jeleneteiről, de végeredményben az írás nem képes túllépni egyfajta olvasónapló-jellegén.

Bár a témák és a megközelítések izgalmasnak tűnnek, a kötet vége felé található tanulmányokkal sem lehetünk teljesen elégedettek. Réti

Zsófia *Elfelejtett évtizedek* című írása a trauma és a nosztalgia viszonyáról, illetve ennek a viszonynak a Kádár-korszakra vetítéséről szól, ami megint csak egy rendkívül aktuális, illetve komplex téma, ugyanakkor úgy tűnik, mintha különös módon nem egy kutatási munka megkezdését, hanem egyfajta lezárását, összefoglalását jelentené ez az írás. Áfra János már említett tanulmányának pedig talán nem ártott volna valamivel konkrétabb példákat hoznia, hogy könnyebben találjuk meg a kapcsolódási pontokat a mindennapi internethasználat gyakorlata és az abból adódó elméleti felvetések között.

Itt azonban megint vissza kell térnem a tanulmányok egymásutániságának problémájára. Áfra tanulmánya ugyanis véleményem szerint meglehetősen pesszimista képet fest arról, hogy mi a szöveg sorsa a digitális kultúrában. Kíváncsi lennék arra, hogy miként módosítana, módosított volna ennek a kötetnek az összképén, ha ez az írás nem annak kvázi zárszavaként, hanem nyitányaként jelent volna meg. Ezzel a megoldással az elvégzett munka, a megírt szövegek és végeredményben akár az egész kötet hiábavalósága tételeződhet fel. Ha viszont Áfra tanulmánya alapozná meg a kötet egészét, akkor az utána következő szövegek éppenséggel pozitív ellenpéldaként szolgálhatnának. Úgy gondolom ugyanis, hogy bár abból a szemszögből, ahonnan ez a kritika vizsgálta a kötetet, annak hibái és gyengéi is felsejlettek, összességében nem lehet azt mondani, hogy a benne megmutatkozó, a szerzők által elvégzett munka hiábavaló lett volna.

Békés Márton

Az utolsó felkelés

Századvég Kiadó
Budapest, 2014

Pápay György

LUDDITA HITVALLÁS

„Ezért lett beteg a mi szívünk, ezekért homályosodtak meg a mi szemeink; a Sion hegyéért, hogy elpusztult; rókák futkosnak azon!”

Jeremiás siralmi 5,17–18.

„A toll legyőzi a Google-glasst, de ha mégsem, segítségére siet a kalapács.”

Békés Márton

A hazai társadalmi vonatkozású (szak)irodalom amúgy sem túlzottan kiterjedt piacáról feltűnően hiányoznak azok a könyvek, amelyek a szaktudományos munkák és a publicisztikai jellegű, konkrét politikai célokat szolgáló írások közti űrt hivatottak betölteni. A komolyabb tétellel bíró társadalmi kérdésekről folytatott viták vagy a pártpolitikai küzdőterén, vagy az akadémiai szféra zárt világában zajlanak, és ha esetenként van is átjárás a kettő között, az többnyire csupán a mai magyar értelmiség szerepzavaráról árulkodik. Békés Márton mind a *Kommen-tár* folyóirat főmunkatársaként, mind felkészült és jó tollú – ráadásul jó értelemben grafomán – szerzőként azon kevesek közé tartozik, akik ennek a szakadéknak az áthidalásán dolgoznak, az általuk képviselt értékek egyértelmű vállalásával, de sohasem parciális érdekek mentén. A fiatal történész-politológus legutóbbi kötete, *Az utolsó felkelés* ebben

a tekintetben jól illeszkedik eddigi munkásságához, máskülönben viszont – éppen e munkásság ismeretében – több okból is kifejezetten zavarbaejtőnek bizonyul.

Zavarbaejtő egyfelől amiatt, hogy nem (mindig) tudjuk, mennyire vegyük komolyan. A szerző egy interjúban maga is utal arra, hogy „az egész könyv egy nagy túlzás”,¹ s bár ez természetesen legitim stiláris-gondolati eszköz, nem feltétlenül kedvez magának az ügynek. A kötetet nyitó, annak hangvételét alapvetően meghatározó kiáltványtól (*Elutasítom*) kezdve ugyanis egyértelmű, miről olvashatunk bő kétszázötven oldalon keresztül: túltechnicizált és túlfinomult, kreativitás helyett passzív fogyasztásra ösztönző, a gépek és a képek rabságában élő, közösségimédia-függő civilizációnk „totális” kritikájáról. Amely kérdéskör pedzegetése teljességgel indokolt – nincs olvasó, akinek ne kellene oldalról oldalra magába néznie –, de ilyen tömörségben nehezen emészthető. Ebben a világban minden fekete vagy fehér – *a szürke árnyalatai* csak a dekadencia tünetei lehetnek... –, mindenki a jók vagy a rosszak táborába tartozik: zsarnoki okostelefonok, érintőképernyők, hideg, kegyetlen üveg-vasbeton épületek állnak szemben a helyét visszakövetelő természettel, az állat- és „embervilág” utcai gerilláival, a mind ritkább digitális Waldenek Thoreau-ival. Mindez talán parodisztikusan hangzik – nem véletlenül. Bár a Békés Márton által felrajzolt kép egyes elemei igen pontosak és találók, annak egésze már-már karikatúraszerűen túlzó. Amit gyaníthatnánk tudatos megoldásnak is, ha az önirónia akár legcsekélyebb nyomával találkozoznánk a kötetben. Ez utóbbi azonban feltűnően hiányzik *Az utolsó felkelés* lapjairól.

Szintén zavarbaejtő az a beszédmód, amely majdhogynem teljes egészében nélkülözi az érvelést. Teljesen nyilvánvaló, hogy a mentalitás- és életmódváltást, a „változtasd meg élted” típusú, akár sokszerű felismerést nem a szofisztikált erkölcsfilozófiai traktátusok, hanem az expresszív és magukkal ragadó hitvallások képesek kiváltani. Az olvasó mégis nehezen szokja meg – ha képes rá egyáltalán –, hogy a szerző mindvégig kinyilatkoztat, hogy minden állítás, idézet, adat csak arra szolgál, hogy közvetlenül demonstrálja a központi mondanivalót. Azt, amiről „Kizárólag a krízis nyelvén lehet és szabad nyilatkozni [...], minden más hazugság, önbecsapás és a növekvő bajok eltagadása volna” (222). Békés Márton valóban „a krízis nyelvén”, időnként prófétai hevülettel ostromozza az önfelszámoló technikai civilizációt ebben a terjedelmes

1 PLANKÓ Gergő, *A képzelet rókái kiharapják kezedből az Iphone-t*, 444.hu 2014. július 13., <http://444.hu/2014/07/13/bekes-marton-az-utolso-felkeles/>.

jeremiádban. S ehhez tényleg nem érvek kellenek elsősorban, hiszen a könyv leginkább egyfajta *érzületet* fejez ki. Ez magyarázza a hivatkozott források elsőre szembetűnő, különös heterogenitását is: az argumentáció – vagy inkább illusztráció – során azonos súllyal esnek latba a Baudrillard-tól vagy Viriliótól, a *Harcosok klubjából* vagy az underground hardcore- és punkbandáktól származó idézetek. Tudományos igényű szöveg esetében ez furcsán venné ki magát, itt azonban logikusnak tűnik, hiszen mind ugyanazt az érzést fogalmazza meg: a *rendszer* egésze recseg-ropog.

S ha már rendszernél, rendszerkritikánál tartunk: az is zavarbaejtő, milyen békésen megférnek egymás mellett a könyvben a '68-as eszmék akkori és mai propagálói, illetve azok hajthatatlan ellenzői. Egészen meglepő, milyen magától értetődően hivatkozik az angolszász típusú konzervatív gondolkodás hazai meghonosításában és artikulációjában – mostanáig? – érdekelt szerző a francia posztmodern filozófusok leginkább *bullshit*-gyanús szövegeire, de akár régivágású marxistákra is. Valahol persze ez a '68-as ökumené is érthető: a kötet lapjain kirajzolódó, az ökoszisztémát és egy korábbi kultúreszményt egyaránt fenyegető, az önmagát a haladás hamis illúziójába ringató technikai civilizációval szemben nem az olyan ideológiai címkék számítanak, mint „konzervatív” vagy „baloldali”. Egyedül az az érdekes, felismeri-e az ember ezen civilizáció „önfertőző” természetét, és hajlandó-e felszólalni ellene. „Elég volt a langyos vitákból, / Építsünk gátat a határozottságból” – vallja a Hold X True zenekarral a szerző (7), és valóban, aki kellően határozott kritikusa a jelenleg uralkodó világ(t)rendnek, az itt „pártállástól” függetlenül csatlakozhat a gátépítőkhöz.²

Békés Márton könyvével nehéz vitatkozni, akár langyosan, akár határozottan, hiszen egy vízióval általában csak egy másik vízió állítható szembe. Legegyszerűbb lenne azt mondani, hogy *Az utolsó felkelés* esetében a klasszikus „gyűlölöd vagy szereted” séma érvényesül: vagy beszippann bennünket a szöveg, orrunkban érezzük a városban élelem után kutató vaddisznók szagát, kezünkben pedig a kő súlyát, amivel a térfigyelő kamerát fogjuk leverni, vagy jobb, ha félretesszük az egészet. Mégis fontosnak tartom röviden jelezni, miben is állok vitában

2 Lábjegyzetben azért kénytelen vagyok megjegyezni: a magam részéről nem kis szomorúsággal vettem tudomásul, hogy a szerző korábbi munkáival szöges ellentétben itt ilyen magától értetődő hivatkozási alappá válnak a radikális baloldali, antiglobalista gondolatok. Ha valamire a hazai konzervatív színtérnek – ahonnan Békés Márton potenciális olvasói is kikerülnek – ma szüksége van, az semmiképpen sem a differenciálatlan antiglobalizmus.

a könyvvel, annak látásmódját, részben talán egyfajta „műfaji” sajátoságnak is betudható differenciálatlanságát illetően. Tiszteletreméltónak tartom Békés kiállítását egy jobb híján *fenntarthatónak* nevezhető civilizáció mellett, illetve azon aggodalmát, amely egyfelől természeti, másfelől kulturális örökségünk megmaradásával kapcsolatos. Ez az aggodalom azonban olyan túlzó általánosításokban és sarkított ellentétpárokból nyilvánul meg, amelyek nem segítik a tisztánlátást, sőt könnyen árnyékbokszoláshoz vezetnek.

Ami a természeti környezet pusztítását illeti: a szerzőnek ugyan teljességgel igaza van abban, hogy a modern iparosítás feltételrendszerét megteremtő nyugati civilizáció jelentős „érdemeket” szerzett ezen a téren, arról azonban már kevesebb szó esik, hogy ugyanez a civilizáció termelte ki az erre adott szellemi immunreakciót is, többek között a könyvben is példaként említett enyhe és méregzöld mozgalmak formájában (míg a legnagyobb fenyegetést azok a feltörekvő nagyhatalmak jelentik a természetre, amelyek csak a pusztítására képes technológiát veszik át a Nyugattól, annak kritikáját viszont nem). Maga Békés Márton hozza fel az egyes vadfajok visszatelepítését eredeti élőhelyükre, de számos egyéb példát is lehetne említeni, amelyek azt bizonyítják, hogy ennek a civilizációnak azért egy gondoskodó(bb) arca is létezik. S valójában maga a természet sem olyan kiszolgáltatott, mint azt a sorokat olvasva feltételeznénk: a szerző kedvenc képe, a városban felbukkanó, sőt ott új otthonra találó róka éppen az állat- és növényvilág egy részének nagyfokú adaptivitását szemlélteti, ami lehetővé teszi együttélését az ember alkotta, látszólag kietlen környezettel.

A fő probléma azonban véleményem szerint az, hogy éppen a gondolatmenet alapjául szolgáló oppozíció nem állja meg a helyét. Békés Márton olvasatában a pusztító civilizáció néz farkasszemmel a nyers és zabolátlan természetre; ez az a két pólus, amelyek egyike mellett az olvasónak le kell tennie a voksát. De mi a helyzet akkor, ha egyiket sem választjuk? A civilizáció ugyanis nemcsak pusztító, kizsákmányoló lehet, hanem építheti is a természeti környezetet, a természet pedig nem kizárólag a maga őseredeti vadságában létezik, hanem egyfajta „civilizált” formában is. Természet és civilizáció találkozása nem feltétlenül vezet konfliktushoz, hanem olyan jelenségek kialakulását is eredményezheti, mint a *kultúrtáj* vagy a *megművelt* terület, ahol – Heidegger-től kölcsönözött kifejezéssel élve – lakozhat az ember. Ilyen például az alázattal művelt szőlőföld, a „dűlő”, amely a természet és az emberi tevékenység össz munkájának egyedi lenyomatát adja, korábban soha-

sem tapasztalt esztétikai minőséggel kiegészülve (gondoljunk akár annak pusztá látványára, akár legspirituálisabb hozadékának, a bornak az élvezetére). Ha van valami, amit a civilizáció romboló aspektusával szembeszegezhetünk, akkor az minden bizonnyal sokkal inkább ez, mintsem a visszavágásra készülő, az *Avatar*-típusú filmekből is ismert idealizált „anyatermészet”.

Azért is különös, hogy ez elkerüli a szerző figyelmét, mert máskülönben a kultúra, pontosabban annak egy bizonyos szegmense, a *könyvkultúra* kiemelten fontos számára. A könyv mint „eszme” iránt elkötelezett emberként magam is osztom Békés Márton kissé nosztalgikus érzéseit, legalábbis egy bizonyos pontig. A helyzet ugyanis itt is összetettebb: a *minőségi* könyvek – melyeket a szerző vehemensen védelmébe vesz, nem csupán az elektronikus formátummal, de az általa silánynak tartott könyv(szerűs)ek dömpingjével szemben is – mindig csupán egy szűk réteg figyelmére tartottak számot, ez a réteg pedig vélhetően a fizikai hordozó változásai ellenére is megtalálja majd a számára fontos szellemi táplálékot (míg a többség beéri „táplálékkiegészítővel”). Ráadásul ha a könyvek szerelmeseit állítjuk szembe gyakorlatilag mindenki mással – afféle bibliofil harcosok klubjaként –, azzal egy olyan elitista pozíciót védelmezünk, amely nemcsak hogy életszerűtlen és anakronisztikus, de számomra az általa feltételezett társadalomkép miatt sem feltétlenül vonzó. Ha ellenben a gondolatgazdagság és a kreativitás mint általánosabb érték mellett kívánunk síkra szállni, akkor a luddita alapállás csak megszorításokkal indokolt, hiszen az előbbi az e-könyvektől egyes portálokon és blogokon keresztül a populáris kultúra megannyi termékéig számtalan, alapvetően digitális formában létező produktum is szolgálhatja (amire – értve ezalatt főként a popkultúris utalások alkalmazását – éppen *Az utolsó felkelés* kínál nem egy szemléletes példát).³

Összességében Békés Márton könyve mind természet-, mind kultúraszemléletét tekintve jellegzetesen romantikus jegyeket mutat. Ezek érvényességéről lehet – véleményem szerint kell is – vitatkozni, az viszont tagadhatatlan, hogy ennek a szemléletmódnak van egy kétség-

3 Úgy tűnik, a szerző részben azért opponálja korunk új médiumokra épülő kultúráját, mert a „tömegizlés” eluralkodásától tart. Messzire vezetne, de szerintem épp ellenkező a helyzet. Nem mintha ezek olyannyira demokratikus struktúrát kínálnának számunkra, mint azt elszánt propagálókik vélik; egyszerűen arról van szó, hogy míg a *mainstream* média mindenkor egyfajta tömegizlést közvetít, addig az interneten a nagy számok törvénye alapján minden „rétegizlésnek” kialakulhat a maga fóruma. Mindez persze szubkulturalizálódáshoz vezet – de volt-e valaha valóban széles tömegekhez szóló magaskultúra?

kívül rokonszenves oldala. Ez pedig a *kaland* iránti vonzódás, amely hol kimondva, hol kimondatlanul, de végighúzódik a könyv egészén, összetartva annak helyenként túlságosan is heterogén momentumait, s magyarázva már-már kamaszosan lázadó hevületét. Kiszámítható, közömbös, mechanisztikus életformánk valóban igényli a kizökkentést, s ha ez Békés Márton célja, akkor könyve egyes olvasóknál valóban célt érhet. Azt persze költői túlzásnak tartom, hogy a kaland csupán az „utolsó felkeléssel” veheti kezdetét. Nem muszáj lerombolni minden gépet, elég, ha egy időre képesek vagyunk kikapcsolni őket.

Lajtai L. László

„Magyar nemzet vagyok”

Az első magyar nyelvű és hazai tárgyú történelemtankönyvek nemzetdiskurzusa

Argumentum Kiadó
Budapest, 2013

Hőnich Henrik

A JELEN TÖRTÉNETEI: A MÚLT NEMZETIESÍTÉSE A TANKÖNYVEKBEN

Foucault szerint akkor érdemes a múlthoz fordulni, ha a jelen konstellációit szeretnénk megérteni. Első pillantásra persze úgy tűnhet, hogy a történelemtankönyvekben tematizált nemzetdiskurzus története a boldonság, a szexualitás vagy a börtön és a fegyelmezés nagy foucault-i témáihoz képest kevésbé „súlyos” történeti problematikát takar. Mint tudjuk, az ilyen „első pillantások” azonban gyakran elsiklanak az igazán fontos részletek felett. Az aprócska részlet, amelyre itt utalni szeretnék, az a tét, amit a modern nacionalizmus léte és mindennapi működése a kortárs jelenben is magában hordoz. Bár sok szempontból lehet a

munkát méltatni, úgy gondolom, ebben a tekintetben Lajtai L. László „*Magyar nemzet vagyok*” címmel megjelent monográfiájának igazi jelentősége abban áll, hogy oly módon képes egyszerre több szaktudományos diskurzushoz is elismerést keltő kompetenciával és részletgazdag precizitással hozzászólni, hogy megállapításai mindeközben – mintegy automatikusan, akár a szerző aktuális szándékaitól függetlenül – egy olyan dimenzióban is jelentést nyernek és egyúttal jelentőséggel bírnak, amely sok szálon kapcsolható a „jelen történetének” foucault-i víziójához.

Ugyanakkor éppen a kiterjedt és elismerésre méltóan igényes szak tudományos apparátus biztosítja, hogy a szövegben problematizált mindenkori múlt és az ehhez akár explicit módon hozzárendelt, akár csak impliciten hozzárendelhető aktuális jövő viszonylatában nem egy magától értetődő kontinuitásnak, hanem sokkal inkább folytonosságok és szakadások bonyolult szövevényének a képzete dominál. Lajtai szövegében a legalapvetőbb, minden mást meghatározó műveletnek éppen e komplexum eszmetörténeti szétszálazására irányuló kísérletet látom, mely elsősorban arra irányul, hogy a különböző időrétegekből megragadt diszkurzív megnyilatkozások közösségképző potenciáljának történetét kibontsa, mégpedig úgy, hogy mindeközben e potenciál változásainak eredetét a megnyilatkozások kontextusfüggő jelentése és mindenkori jövőjük perspektívájából szemlélt jelentősége közti állandó feszültségben fogja meg. Ebben az értelemben Lajtai munkáját – némi leg önkényesen és talán túlságosan is merész módon, a tudatos szerzői intenció ilyen irányainak meglététől avagy hiányától függetlenül is – elsősorban a nacionalizmus mint a modernitás legalapvetőbb közösségi formációképző viszonyulási módjának – ismét foucault-i metaforikát használva – archeológiájára irányuló vizsgálódásként szeretném láttatni. A foucault-i terminológia használatával pedig nem a Lajtai-féle szöveg és a francia filozófus *œuvre*-je közti explicit hatástörténeti – vagy ha tetszik, stílszerűen: genealógiai – kontinuitás sugalmazása, hanem sokkal inkább a monográfia lehető legszélesebb értelemben vett *elméleti* alapzatának tipológiai pozicionálása a célom.

Bár a kötet egyértelműen a multidiszciplinaritás jegyeit mutatja, és a szerző teljesítménye joggal kelthet elismerést és érdeklődést a kultúratudományos paradigmával rokonszenvező irodalomtudósban és történészben egyaránt, jelentőségét és különlegességét ezúttal mindennek előtt a kötetben található vizsgálódások legszélesebb paradigmatis keretét adó dimenzió, az eszmetörténet szempontjából szeretném tag-

lalni. Mindezt az Eszmetörténeti Könyvtár darabjaként megjelenő kötetrel kapcsolatban azon okból kifolyólag érdemes külön is kiemelni, mivel – Takáts József találó megfogalmazásában – a több mint ötszáz oldalas műben egyszerre „több könyv is lapul”. Lajtai, mielőtt a tankönyvek konkrét elemzésére rátérne, megmutatja, hogy az eszmetörténetben oly gyakran emlegetett „kontextualizáció” műveletét igenis lehetséges és érdemes is komolyan venni. A munka első felében „a magyar nyelvű nemzeti történetírás korai történetét” és „a történelemoktatás hazai intézménytörténetét” egyaránt kismonográfia szintű terjedelemben és igényességgel foglalja össze,¹ amivel a tankönyvek elemzése szempontjából valóban megkerülhetetlennek tekinthető eszme- és intézménytörténeti kontextust vázolja föl. Az eddigiekből is sejthető módon, de az alcímben foglaltaknak is megfelelően tehát a monográfia olvasásakor mind a szimpla pedagógia történeti ihletésű „tankönyvtörténethez”, mind pedig a szövegelemzések kontextusfüggetlen halmozáshoz képest összehasonlíthatatlanul többet kapunk.

A munka mindezen erényeit szem előtt tartva és elismerve, de immár közelebb lépve az eszmetörténet szaktudományos szempontjaihoz, úgy gondolom, hogy ami a mű ez utóbbi értelemben vett jelentőségét adja, az elsősorban Lajtai azon gesztusa, mellyel a modern magyar nacionalizmus megképződésének egyik evidens diszkurzív helyeként a 18. század végétől a 19. század közepéig-végéig terjedő időszakban megjelent, illetve használt magyar nyelvű és hazai tárgyú tankönyvek korpuszát jelöli ki.² Ezzel a nacionalizmus problematikájának újszerű történeti megközelítését ajánlja, melynek talán legfontosabb ismérve, hogy olyan forrásokra koncentrál, amelyek eszmetörténeti jelentősége mindenekelőtt a recepciós oldal felől közelítve magától értetődő.

A történelemtankönyveknek a korai modern magyar nacionalizmus kialakulása szempontjából vett meghatározó volta elsősorban azon tulajdonságuknál fogva tűnik evidensnek, hogy a nacionalista tömegkultúrának a modernista nacionalizmuskutatók által leírt, egyre inkább homogén váló közösségi tudásformáját a lehető legprecízebb formában mutatják fel, egyszerre funkcionálnak ugyanis e tudás konkrét hordozóiként, illetve a domináns közösségi múltértelmezésért folyó

diszkurzív versengés tereiként. Ebben a perspektívában tehát a történelemtankönyvek mint a kollektív identitásképzés evidens helyei tételeződnek, olyan objektumokként, amelyek adott történelmi kontextusban képesek a befogadói oldal vonatkozásában a közösségi lojalitások intenzitását és irányait hatékonyan alakítani. Miként Lajtai bemutatja, az ország iskoláinak többségét kitevő katolikus oktatási intézmények vonatkozásában az 1777-es első és az 1806-os második *Ratio educationis* rendelkezései nyomán, a történelemtanítás közép- és felsőfokú oktatásban való kötelezővé tételével, valamint az „egyetemes” helyett a „hazai” történelem oktatását előnyben részesítő új „paradigma” kialakításával állt elő az a helyzet, hogy a történelemtankönyvek e minőségükben igazán meghatározóvá válhassanak (188–189).

Úgy tűnik azonban, hogy a két *Ratio* által elvi szinten a történelemoktatás fókuszába helyezett állampatriotizmus, az állampolgári kötelességeket és az uralkodó iránti feltétlen lojalitást középpontba állító, a dinasztiahoz való hűség megteremtésén keresztül egy birodalmi horizontú patriotizmusérzet megalapozását is célzó múltértelmezés nem volt alkalmas arra, hogy domináns pozícióba kerüljön a hazai történelmet feldolgozó magyar nyelvű tankönyvek narratíváiban. Az elemzésekből kiderül, hogy a történelemtankönyvek konkrét diszkurzív gyakorlatában főként a közösségi múltnak ettől eltérő értékvonatkoztatási keretei domináltak, és a tankönyvek túlnyomó részben saját tárgyukat még akkor is a „magyar nemzet” történetének leírásában jelölték ki, ha címük adott esetben a „haza” történetének előadására utalt (395–396). A tankönyvszerzők többsége tehát nem annyira a „haza” államközösségi programjából merített, hanem sokkal inkább a „nemzet” eredetközösségi és/vagy nyelvi-etnikus értelemben vett jelentésváltozatát működtette, illetve a közösségi múlt ezeknek megfelelő, természetesen mindig az aktuális szerzői szándékok szerint is alakított értelmezését kínálta. A történelemtankönyvek tehát nemcsak a kollektív identitásképzés diszkurzív invenciók tereiként, de egyúttal az „emlékezet” olyan „helyeiként” is felfoghatók, amelyek elemzése nyomán a múlt nemzetiesítésére irányuló szerzői szándékok terepét és alapanyagát adó eszmetörténeti szubsztrátum vonatkozásában is következtetéseket lehet levonni.

Lajtai interpretációs eszközei igencsak változatosak: a kötetet egyfajta módszertani eklekticizmus jellemzi, ami éppenséggel nem következetlenséget jelent, hanem azt, hogy az elemzések általános elvi megfontolásoknak való alárendelése helyett mindig az éppen elemzett textus jellegéhez, tematikájához, problémafelvetéseihez alkalmazkodik

1 Vö. TAKÁTS JÓZSEF, *Nacionalizmus a tankönyvekben*, Élet és Irodalom 2014. február 28.

2 A tizenhét tankönyvszerző műveit tartalmazó, összesen 168 kiadásból összeálló korpuszt az 1848-ig nyomtatásban megjelent magyar nyelvű és hazai tárgyú történelemtankönyvek összessége képezi, ám mivel ezek közül nyolc tankönyv – sokszor bővített, átdolgozott formában – az 1848 utáni időszakban is megjelent, ezekben az esetekben Lajtai a kutatást a 19. század második felére is kiterjesztette.

az értelmezés perspektívája, illetve a vizsgálat léptéke és ezáltal maga a választott „módszer” is. Így a monográfiában található elemzések a retorikusság, illetve a diszkurzivitás különböző szintű és léptékű „egységeinek” egészen széles skáláját mozgatják, a társadalmi-politikai főfogalmak, a kor vonatkozásában hiposztazált politikai nyelvek, illetve a verbális és illusztrációs paratextusok elemzési léptékeit egyaránt játékba hozva. És bár a szerző saját témája szempontjából a Koselleck-féle *Begriffsgeschichte* „történeti teljesítménye által kidolgozott problémafelvetést” itéli leginkább célravezetőnek (15–16), és ennek megfelelően a konkrét szövegelemzések között is a fogalmak szemantikai jellegű vizsgálata a domináns irány, emellett a cambridge-i eszmetörténetben használt „politikai nyelv” elemzési kategóriáját is többször beveti (21, 34, 419), illetve a francia irodalomtudós, Gérard Genette paratextus-elméletére explicit módon is támaszkodva (267–268) mintegy száz oldalon, külön fejezetben tárgyalja a paratextuális apparátusok címeiből, motókból, ajánlásokból, előszókból, jegyzetekből és idézetekből konstituálódó textuális, illetve a térképekből és címerábrázolásokból összeálló illusztrációs szegmenseit, valamint az utóbbi részeként az első magyar nyelvű illusztrált tankönyv képanyagát is (268–381).

Mindebből ugyanakkor nem következik a tárgyalt témák esetlegessége: kezdettől fogva jól érzékelhetők és az elemzések során is határozottan kitapinthatók a vizsgálódások kérdésfelvetéseit motiváló eszmetörténeti problémahorizont kontúrjai. A „nemzeti önazonosság és saját időbelisége” közti viszonyrendszer feltárására irányuló eredeti kérdésfeltevés (13) a konkrét szövegelemzésekben két alapvető aspektusra bontva érvényesül: az etnikai dimenzió, illetve az „állam”, „ország(terület)”, „alkotmány” fogalmai által határolt konceptuális háló elkülönítésével nyílik lehetőség arra, hogy a múlt nemzetiesítésének a történelemtankönyvekben tetten érhető diszkurzív-retorikai műveletei, illetve az ezek során játékba hozott nyelvi eszközök a maguk több-rétegűségében legyenek ábrázolhatók.

Ami szűkebb szaktudományos szempontból elsőrendű jelentőségű, az nem más, mint hogy Lajtai a történelemtankönyvek áttekintő elemzésével a modern magyar nacionalizmus 18. század végi geneziséhez és 19. századi fejlődéstörténetéhez való eszmetörténeti közelítés egy olyan perspektíváját nyitja meg, amely a magyar szakirodalmon belül eddig egyedülállónak mondható. Szélesebb értelemben pedig a munka abból kifolyólag tarthat számot a társadalom- és kultúrtörténészeknél akár a szélesebb nagyközönség érdeklődésére is, hogy a társakhoz és a kö-

összeghez való viszonyulási mód egy adott történeti változatának (vagyis a nacionalizmusnak) eszmetörténeti historikumára irányuló problémafelvetése a kortárs jelen társadalmi valóságát meghatározó egyik legalapvetőbb dimenzió, a közösségképzés – illetve az ezt napjainkban is meghatározó nacionalista doktrína – történetiségére való rákérdezésként is felfogható. Következésképpen elmondható, hogy Lajtai L. László egy olyan problémahorizont felvázolására és tudományos igényű megközelítésére vállalkozik, amelyben a közösségiség alapvető dimenzióira vonatkozó kérdésfeltevések megválaszolása elsősorban nem a múlt önelvű megismerése, hanem a „kik vagyunk mi mint történetiek?”³ foucault-i perspektívája szempontjából tűnik fontosnak.

Miskolczi Ambrus

A múlt megszelídítése

Eszmetörténet és historiográfia határán

Gondolat Kiadó
Budapest, 2014

Lajtai Máttyás

„[...] HA JÓ, KÖZELEBB VAN ISTENHEZ” *

Miskolczi Ambrus legújabb tanulmánykötetének címe a múlt megszelídítését ígéri. Hogy ez alatt pontosan mit kell érteni, azt az előszó hivatott megmagyarázni, de sajnos a szerző igen leleményes gondolat-szövése ellenére az olvasó semmi bizonyosságra nem tehet szert, puszt-

3 TAKÁCS Ádám, *Történeti megismerés és történeti tudás Michel Foucault-nál = A történetész szerszámosládája*, szerk. SZEKERES András, L'Harmattan–Atelier, Budapest, 2002, 21.

* A recenzió az OTKA által támogatott K 108670. számú, *Művészetek és tudomány a nemzetépítés szolgálatában a 19. századi Magyarországon* című kutatási projekt keretében készült.

tán azt az érzést dédelgetheti magában, hogy nem szokványos és nem sematikus elemzésekhez lesz szerencséje a kötet további lapjain. Ennek az érzésnek a kialakítását a szerző anekdoták, idézetek, képzettársítások és egy ókori istenkultusz felelevenítésével éri el. Ugyanakkor amit ezeken keresztül ígér – a szellemi kényszerzubbony eldobása, és egy olyan történetírás vagy -mondás, amelynek révén történeti önazonosságunk megtartása mellett képesek leszünk más szemszögből vizsgálni a múltat (nem feltétlenül csak a saját szemszög narratívájából) –, az nagyon is érdeklődésre számot tartónak tűnik.

Mielőtt a részletekbe bocsátkoznánk, vegyük sorra a válogatás szerkezeti jellemzőit. A kötet nyolc, korábban már publikált tanulmányt tartalmaz. Ezek közül az első három, illetve az utolsó egyaránt 2012-ben jelent meg először, míg a másik négy tanulmány korábbi időszakokból származik. Az írások ugyan több szálon kapcsolódnak egymáshoz, és van, hogy témájukban is átfedések vannak – például Kazinczy Ferenc és Berzeviczy Gergely vitája –, de egységes tematikája nincs a kötetnek. Ez a hiány válogatott tanulmányok esetében nem probléma, az viszont már kevésbé érthető, hogy a hasonló tematikájú írások miért nem kerültek egymás mellé. Ha az olvasó lineáris sorrendben olvassa a kötet darabjait, akkor egy korszakok és tematikák közötti cikázást kénytelen áttekinteni: hol előre ugrunk egyik korszakból a másikba, hol visszatérünk korábban már tárgyalt témákhoz. A sűrű szöveg következtében hiába csak százötven oldalas a kötet, valójában igen sok olvasnivalót tartogat. A különböző hosszúságú tanulmányokhoz közös kötetvégi jegyzetapparátus tartozik, azonban két szöveg esetében nincsenek jegyzetek.

A forma után térjünk át a tartalmi részletekre. *A múlt megszelídítése* egy nagyon is eklektikus kötet, amely 18–20. századi témákat ölel fel; darabjai történeti jelenségekről, személyekről, társadalmi folyamatokról szólnak, úgy mint a „hungarus-tudat”, Eckhardt Sándor és Zolnai Béla életútja és „metapolitikai párbeszéde”, Erdély 18. századi népessége, Kazinczy Ferenc emlékezete, a magyar neorevizionizmus, illetve antiszemitizmus és a történetírás kapcsolata az I. világháború után. Ezek közül különösen az első és az utolsó tekinthető igencsak fontos, még bőven kitárgyalásra váró témának, amelyek kapcsán Miskolczy Ambrus jelen írásaival maga is határozottan állást foglal.

Mielőtt rátérnénk a két leginkább közfigyelmet érdemlő kérdésre, fontos tisztázni, hogy Miskolczy jelen kötetében egy kísérletet is végrehajt, amely tulajdonképpen a kötet címének a megfejtése is egyben. Az

előszóban Janust, a címlapon is szereplő kétarcú római istent hozza párhuzamba a történetírás gyakorlatával. Egyrészt a két arc a múlt és a jelen egyidejű figyelését jelenti, másrészt Janus isten a háborúk elmaradhatatlan résztvevője is volt azáltal, hogy temploma kapuját háború idején mindig nyitva tartották, és mint tudjuk, a rómaiak esetében ez gyakran előfordult. Miskolczy értelmezésében a történész is harcol, amikor a múltat kutatja és azt a jelen számára interpretálja, különösen ha mondanivalója eltér a múlt addig megszokott értelmezésétől. Ugyanakkor mégiscsak az interpretáció által lehet a múltat pacifikálni, vagyis amíg a történész a múlt egyre gondosabb feltárása révén leszereli annak harci értékét, ezzel párhuzamosan ennek az újabb tudásnak a köztudatba, akár csak a szakma köztudatába való bevezetése is küzdelmet generál, vagyis a békítéshez harcolni kell. A kettősség, amely Janust jellemezte, ekként a történésznek is sajátja Miskolczy szerint, és ahhoz, hogy ezt a feladatát jól el tudja látni, el kell dobnia – vagy ahogy a szerző fogalmaz: felmosórongyként kell használnia – a jelen által ráruházott történetírói kényszerzubbonyt. Ennek a gondolati felütésnek a tükrében érdemes szemlélni Miskolczy Ambrus írásait, azok stílusjegyeit és konklúzióit.

Mint fentebb már szó esett róla, a kötet tanulmányai egymástól eltérő tematikájú írások, és jelen recenzióban nem is célom mindegyiket ismertetni. Részletesebben csak két tanulmányt szeretnék bemutatni, mert úgy gondolom, hogy azok tágabb körben is érdekesek lehetnek: nemcsak a szaktörténetírás, hanem a tágabb közönség számára is fontos információkat és nézőpontokat tartalmaznak. Mint említettem, a kötet első és utolsó írásáról van szó.

„A hungarus-tudat szabatos meghatározása szerint »Magyarország lakóit a XVIII. század végéig jellemző önazonosságtudat etnikai, társadalmi különbségre való tekintet nélkül. A hungarus-tudatot a *nacionalizmus* megjelenése rombolta szét»” (9). Ez az általános kép él a hungarus-tudattal kapcsolatban. Miskolczy azonban a következőkre hívja fel a figyelmet: ez az önmeghatározás valójában nem népi eredetű, de nem is nemesi, és még csak nem is magyar, hanem az evangélikus német és szlovák értelmiség körében mutatható ki legelőször a 17. század végén. Száz év alatt a történeti folyamatok következtében kifulladt, és a 19. században kellenlenül, de átadta a helyét a magyar nacionalizmusnak. Az átmenet azonban nem volt sem szerves, sem zökkenőmentes. Itt valójában nem egy fejlődési láncolatról, hanem két különböző társadalmi valóságérzékelésből fakadó eszméről van szó,

amelyek nem egymásból következnek, hanem eltérő társadalmi folyamatokból. Az a kérdés, amelynek kapcsán a két eszmerendszer különbözősége a leginkább érzékeltethető, az államnyelv problematikája. A hungarus-tudat szempontjából a történelmi hagyományok okán a latin, míg a magyar nacionalizmus és a modernizáció szemszögéből a magyar nyelv tűnt ideálisabb államnyelvnek. A kettő között nem jó és rossz viszonya áll fenn, hanem a két eszmerendszer belső logikája határozta meg, hogy melyikük melyik nyelv mellett érvelt. Vagyis a két rendszer alaktanilag hasonlatos ugyan, de eltérő logikájúak.

Miskolczy Berzeviczy Gergely életművén mutatja be a 18–19. század fordulóján eltűnőben lévő hungarus-tudatot, mivel mint ideológia éppen ekkorra vált a legkidolgozottabbá. Ez az eszmerendszer ugyanakkor hatással volt Kossuthra, sőt az egész reformkorra. Miskolczy szerint a hungarus-tudat jelentősen befolyásolta a magyar nacionalizmus kialakulását, sőt nemcsak a magyar, hanem a többi magyarországi etnikum politikai gondolkodását és cselekvését is. Ennek egyik nagyon is konkrét jele 1848–49 időszakában a nemzetiségek eltérő viselkedése a magyar kormányzattal kapcsolatban, és ez összefüggésben volt azzal is, hogy az adott nemzetiség milyen viszonyban állt a hungarus-tudattal. Utolsó hatását a magyar politikában az 1868-as nemzetiségi törvényben véli felfedezni Miskolczy. A szerző szerint a hungarus-tudat hatása számos ellentmondást teremt: a 19. században csökkentette az állami asszimilációs politika térnyerését, ezzel párhuzamosan pedig egy befogadóbb nemzetiségi politikának adott ösztönzést, amelynek révén a hungarus-tudathoz közelebb álló németek, zsidók és szlovákok nagyobb arányban olvadtak be a magyar etnikumba. A szerző egy másik érdekes megfigyelése, hogy a hungarus-tudat búvópatakként való feltűnését véli felfedezni az I. világháború végi magyarországi román politikusi cselekvésekben is. Jól látszik tehát, hogy Miskolczy a hungarus-tudatot nem egyszerűen egy 18. századi jelenségnek vagy a magyar nacionalizmus „proto-” verziójának tekinti, hanem egy, a nacionalizmusok előtti eszmerendszernek, amely alapvetően meghatározta a Kárpát-medence etnikumainak későbbi nacionalizmusát.

A másik, szélesebb közönség számára is ismertebb és kényesebb témát az utolsó tanulmány tartogatja. Miskolczy ebben az írásban a magyar történetírás antiszemitizmushoz való viszonyát vizsgálja, és azt az „igen, de” szókapcsolattal jellemzi, amiből jól látszik, hogy a probléma feldolgozatlanságának és kibeszéletlenségének egyik legfőbb okát a kifogáskeresésben látja. A tanulmány az utóbbi évek történészberkeiben belül

kirobbant antiszemitizmus-vita apropóján született, de a kérdést nem a jelen horizontján, hanem a probléma első jelentős korszaka – a két világháború közötti időszak – történészeinek és társadalomtudósainak gyakorlatán keresztül taglalja. Miskolczy úgy gondolja, hogy a múlt felől kell közelítenünk, ha meg akarjuk érteni az egész jelenségekört. Vizsgálódása ugyanakkor nagyon is személyközpontú marad; a két leghosszabban ismertett szerző Szekfű Gyula és Hajnal István. Az ő esetük egyben lehetőséget kínál arra is, hogy Miskolczy érzékeltesse: az antiszemitizmus jelenléte életművükben nem egy önmagában álló tény, hanem fontos tekintettel lenni annak jellemzőire, történetére és körülményeire. Ezt a jelenséget nem állapotként, hanem változóként kell kezelni, melyet a személyek és a körülmények befolyásolnak – tehát nem a semmiből tűnik fel és nem is állandó. Szekfű esetén azt vizsgálja, hogy a *Három nemzedék* erősen antiszemita nézőpontja hogyan alakul át, hogyan kezdődik meg az önkorrekción, amely majd zsidó származású mestere, Marczali Henrik 1940-es halotti búcsúztatásában éri el csúcspontját. Ezen elemzés kiegészítéseként Hajnal István egyetlen írása kapcsán elemzi a zsidóságot elutasító álláspontot, azt a korabeli nemzetközi és magyar közvélekedés tükrében értelmezve. Majd általánosabb mederben, az egész magyar elitet jellemezve már döntően egyes kijelentések, írások és politikai események kommentárjai révén mutatja be a szerző az antiszemitizmus kibeszéletlenségének okait, ami elsősorban a II. világháború utáni politikai fordulatok következtében vált véglegessé.

Ugyanakkor ha szigorúak akarunk lenni, azt kell mondanunk, hogy maga a tanulmány is „igen, de” érzetet kelt, mivel sem az ítélet, sem a felmentés gesztusát nem gyakorolja; megértő próbál lenni, de közben az antiszemitizmust mint homogén egységet kezeli, és nem veszi számításba annak komplex történeti-társadalmi hátterét. A szerző megértése elsősorban a személyek, másodsorban a körülmények esetében jelenik meg, de magának a jelenségnek a vonatkozásában nem. Miskolczy úgy látja, a megértés az elsődleges eszköze annak, hogy a történész közelebb tudja hozni a múltat a jelenhez, s ezáltal pacifikálja azt, de mint megjegyzi, ez az eljárás sokkal közelebb áll a művészethez, mint a szigorúan vett tudományhoz. Mégis: „ha jó, közelebb van Istenhez” (150).

Végezetül térjünk ki arra, mennyire is lehet sikeres a múlt ezen megszelídítése. Jelen kötet az utalások tengerében időnként nehezen követhető tanulmányaival biztosan gazdagítja tudásunkat a szövegek által tárgyalt témakörökben. Ugyanakkor maga is inkább egy folyamat része; nem lehet és nem is kell egy lépéssel a munka végére érni. Ezt

Miskolczy is érzékelteti a bevezetőben, amikor történeti múltunk ismeretét egy folyóhoz hasonlítja, amely mindig azonos önmagával, holott állandóan más víz folyik benne. A másik, amit a szelídítőnek mindig szem előtt kell tartania, hogy nemcsak a múlt változik a történeti megismerés során, hanem a jelen is a megismerés ideje alatt, vagyis az egyes kutatások és azok eredményei nem egy mindenkori, hanem egy aktuális közönséghez szólnak, amelynek megvannak a maga speciális jellemzői és elvárásai – ehhez pedig valahogyan viszonyulnia kell a történésznek. Így hát a múlt megszelídítése egy soha véget nem érő feladat.

M. Kiss Sándor (szerk.)

Rendszerváltás 1989

Antológia Kiadó – RETÖRKI
Lakitelek, 2014

Harlov Melinda

RENDSZERVÁLTÁSRÓL FIATALOSAN

A *Rendszerváltás 1989* „eredeti forrásokra épülő tudományos mű”, ahogy Izsák Lajos, a kötet lektora fogalmaz a hátsó borítón. Ezt a tizenöt tanulmányt könyvvé szerkesztő tudós és tanár, M. Kiss Sándor személye is biztosítja, aki saját munkásságának alapelveként is hasonlót fogalmazott meg a hetvenedik születésnapja alkalmából rendezett ünnepségen és könyvbemutatón 2013-ban: „Csak az igazat írni.”¹

Többféle megközelítési lehetőség áll rendelkezésre egy többszerzős tudományos kötet ismertetésekor, de mindenképpen érdemes figyelembe

1 BÁRÁNY Krisztián, „Csak az igazat írni”. 70 éves M. Kiss Sándor, Magyar Nemzet 2013. június 19., <http://mno.hu/belfold/csak-az-igazat-irni-70-eves-m-kiss-sandor-1167751>.

venni az egyes szerzők személyét, munkásságát, egymáshoz való kapcsolódásukat. E könyv szerzői közül jelentős számban (hatan) még fiatalok voltak a kötet tárgyát képező esemény sor idején. Természetesen ez semmilyen szempontból nem jelent negatív értéktételeket, sőt éppen arra enged következtetni, hogy ezek a fiatal szakemberek bizonyára mentesek a kutatás objektivitását befolyásoló személyes élményektől, és nagy eséllyel állítható, hogy a kortárs forráshasználati módszereket, illetve a legfrissebb megközelítési lehetőségeket is alkalmazták kutatásuk során. Mindez nyíltan kifejezésre is kerül például Orosz Tímea írásában, aki az 1988. évi országos pártértekezlet és az 1989. évi pártkongresszus jegyzőkönyvét veti össze modern, kvantitatív módszereket is felhasználva az egyes politikai témák előfordulási arányának vizsgálatakor. De ebből a szempontból kiemelendő Simon János írása is, hiszen ő nemzetközi elméleti kontextusba helyezi a kötet tárgyában született értelmezéseket – többek közt a tranzitológia kortárs szakirodalmát ismertetve.

A szerzők hivatását tekintve találkozhatunk történészekkel, jogászokkal, politológusokkal, de újságírókkal és B. Révész László személyében egy nyugalmazott rendezővel is, aki *A változások sodrásában* címmel tárgyilagosságra törekvő esszéisztikus visszaemlékezést nyújt a Magyar Televízióban történekről. Mindemellett a kötet sokszínűségét a szerzők változatos intézményi háttere is biztosítja (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Magyar Televízió, illetve a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archivum). Az utóbbi intézmény a kötet gazdája is, ami a kiadvány egészének megértése és pozicionálása szempontjából is fontos lehet. A szervezet egyfajta kaszónak is tekinthető, amely keretet adott annak a „tudástáptalajnak”, melyből ez a kiadvány kinőtt a tizenöt szerző és a közreműködő szerkesztők, lektorok munkája révén. A RETÖRKI-t 2013-ban hozták létre, és az alapító okiratban megfogalmazott feladatai közé tartozik a magyar rendszerváltás széleskörű (eszméletörténeti, politikai, történelmi, társadalomtörténeti és egyéb szempontú) kutatása, elemzése, valamint kontextusba helyezése (mind az előzmények, mind a következmények figyelembevételével, kelet-közép-európai összefüggésben szemlélve a kutatási témákat). Maga a kötet pedig egy sorozat része: a RETÖRKI-könyvek második darabja a Simon János szerkesztette *Puccs vagy összeomlás? 8 interjú a Kádár-korszakról volt MSZMP PB-tagokkal* című munka után, míg a sorozat rá következő kiadványa a *Tün-*

tetések könyve (1988–2013) címet viseli. Az önmagában is sokszínű kötet tehát egy fiatal szervezet főként fiatal szerzőinek munkája, melynek célja, hogy a közvélemény tisztábban lássa közelmúltjának eseményeit.

De hogyan is kíván ez a tizenöt tanulmány kevesebb mint négyszáz oldalon hozzájárulni a közmegértéshez? Arról nem is szükséges említést tenni, hogy a kutatás témája nagyon friss, alig egy generációnyi távolságra van tőlünk a magyar rendszerváltás eseménysorozata, így a tudományos rálátás, a tárgyyszerűség és a következmények teljeskörű ismerete ugyanúgy gyerekcipőben jár, mint amilyen bizonytalan és hiányos a közvélemény tudásbázisa minderről. „1989-ről nem könnyű írni. A múlt itt van a jelenben, és semmi nem veszett el, csak átalakult” – így kezdi dolgozatát Bank Barbara (313), aki a Budapesti Rendőr-főkapitányság Állambiztonsági Szervezetének működésén és a napi operatív információs jelentések elemzésén keresztül közelít tárgyahoz. A tanulmány hangsúlyozza a vizsgált szervezet hierarchikus és bürokratikus jellegét, a történelmi változások következményeit, és rámutat a változások megítélésében rejlő lehetséges hibákra is. A feladat tehát nehéz és összetett, azonban a keretek szűkek, amit maguk a szerzők is szóvá tesznek: „Az eltérő nézetek, érvrendszerek átfogó ismertetésére ebben a tanulmányban nincs lehetőség. Ezért csak röviden vegyük szemügyre az eltérő – és jellemző – vélemények némelyikét” – fogalmaz Speidl Zoltán (364), aki a magyar nyomtatott sajtóban végbemenő rendszerváltásról ír, mind a sajtószabadság, mind a politikai folyamatok megjelenítése, mind pedig a külföldi tőke beáramlása szempontjából.

A *Rendszerváltás 1989* című munka egyik sajátosságaként a sokszínűséget nevezhetjük meg. A tanulmánykötetben a tisztán teoretikus írások mellett olvashatunk a médiával (televízió és nyomtatott sajtó), a törvényhozással (konkrét törvények, szavazási folyamatok, illetve pártkongresszusi események) vagy a közbiztonsággal kapcsolatos szövegeket is. Akadnak elsősorban általános képet nyújtó, esetleg fogalmakat definiáló írások (például Simon Jánosé), míg mások szinte esettanulmányszerűen konkrét példák bemutatására koncentrálnak. A második kategóriába sorolható Okváth Imre tanulmánya is, aki a kádári állambiztonsági szolgálat kémelhárítási ágával foglalkozik, azon belül is a III/II-es csoportfőnökség utolsó átalakulásával, illetve megszűnésével. Maga a szerző is hangsúlyozza a kutatási terület kuriózumjellegét, amikor az utolsó bekezdésben így fogalmaz: „a titkosszolgálati történeti kutatások állapotát figyelembe véve annyi bizonyosan állítható,

hogy az állambiztonság különböző szolgálatainak rendszerváltás alatt játszott szerepének vizsgálata és bemutatása még a feltárandó témakörök közé sorolandó” (312).

A kötetben éppúgy szerepelnek személyes élményeken alapuló és ennek megfelelő hangvételű írások, ahogyan statisztikai adatokkal vagy szaktudományos fogalmakkal operáló tanulmányok. Az első típushoz tartozik a már korábban említett B. Révész László írása mellett Zinner Tibor jogtörténész munkája is. Zinner saját tevékenységét ismerteti 1988 és 1989 októbere között, elsősorban az 1945 és 1962 közötti események felderítését és az utólagos jogorvoslat lehetőségének kialakítását. A téma, valamint a történetek bemutatásának módja remekül világít rá a rendszerváltást közvetlenül megelőző bizonytalanságokra, a nyitásra való készségre vagy éppen a nyitást tagadó központi magatartásra. A második kategóriába sorolható például Fricz Tamás összehasonlító elemzése, aki csoportosítások és viszonyrendszerek felállításával hajtja végre feladatát: a világ különböző pontjain végbemenő átmeneteket veszi górcső alá „a kommunizmus-szocializmusból a demokráciába” (40).

A tanulmányok tematikus sokszínűsége mellett a felhasznált források sokfélesége is szembeűnő. Olvashatunk idézeteket pártgyűlések jegyzőkönyveiből, újságcikkekből, interjúkból, de személyes beszélgetésekből is. Ebből a szempontból kiemelendő Kukorelli István írása az 1989. november 26-i négyigenes népszavazásról. Ebben a „mindössze egyetlen eseményt” tárgyaló írásban megjelennek forrásként újságcikkek, parlamenti felszólalások, törvénytörvények és egy rádióinterjú részlete is. A különböző típusú elsődleges forrásokat sokoldalú módszerekkel dolgozzák fel a tanulmányok szerzői, széleskörű szakirodalmi kitekintés mellett. A hazai kutatási eredményeken túl a nemzetközi vizsgálódásokat is megjeleníti a kötet: Kávássy János Előd írása például elsősorban a külföldi recepcióra tér ki a kelet-európai helyzet amerikai értékelésének bemutatásával. A forrásanyagok felhasználását tekintve elmondható, hogy a tanulmányok a sporadikusan nyomtatásba került, rövidebb szövegeket is feltérképezik, ami az olvasók számára is lényeges információkat nyújthat. Itt kell kiemelni Halmy Keve Kund írását, aki a párt tömegkommunikációját, illetve annak változásait vizsgálja elsősorban nyomtatott sajtótermékeket elemezve. Azonban a korabeli médiatermékeket nemcsak elemzendő nyersanyagnak látja a szerző, hanem felkutatja és alkalmazza a korszakban megjelent értelmezéseket, értékeléseket is (elsősorban a *Heti Világgazdaság*ot mint fórumot emeli

ki ilyen szempontból). Így kutatásának forrásanyaga a forrásfeldolgozás módszertanát is adhatja.

Néhány itt megjelent szöveg egy nagyobb kutatás része (például Orosz Tímea írása), míg mások láthatóan ebbe a tanulmánykötetbe szánták művüket – azok terjedelmét, lekerekített voltát tekintve. Itt érdemes megjegyezni azt is, hogy bár a tizenöt tanulmány négy fejezetbe rendezve követi egymást a kiadványban, az egyes fejezetek eltérő hosszúságúak és nincsenek önálló címmel ellátva, így nem alkotnak valódi egységeket. A tanulmányok különállóságát az is mutatja, hogy nincs közös bibliográfia, névmutató, esetleg fogalommutató a könyv végén, amelyek alapján a tárgyalta témakörök visszakereshetők lennének.

A *Rendszerváltás 1989* több szempontból is úttörőnek mondható kiadvány, amely terjedelmi korlátain belül a rendszerváltás értelmezéseinek rendkívül széles spektrumát fogja át: az elméleti, általános megközelítést éppúgy, mint a konkrét esettanulmányokat. Leginkább vitaindító kötetnek tekinthető, hiszen a feltett kérdésekre válasz helyett sok esetben további kérdéseket, kutatási feladatokat fogalmaznak meg a szerzők. Ennek illusztrációjaként is értelmezhetjük a borítón látható egykori választási plakátot, Orosz István alkotását, amelyen bár az új címer egyértelműen azonosítható, sok kisebb-nagyobb részlet még feltárára vár. Üdvözljük hát az új kezdeményezést, és érdeklődve várjuk a folytatást!

BIBLIOGRÁFIA

2014. július–augusztus

Bibliográfiánk az elmúlt két hónap szépirodalmi alkotásait regisztrálja, gyűjtőköre a lapunk által szemlézett, nyomtatásban is megjelenő folyóiratokra terjed ki – pontosabban azokra, amelyek közülük a 2014. év során napvilágot látnak. Frissessége kizárólag ezek rendszeres beérkezésétől függ: a negyedévi és a határon túli lapok természetüknél fogva hordozzák a csúszás lehetőségét. A korábbi évek gyűjtései a Magyar Irodalmi Repertórium eddig megjelent kötetében (2003–2006), valamint a www.repertorium.hu honlapon érhetőek el.

A feldolgozott folyóiratszámok

2000, 2014. 7–8.

Alföld, 2014. 7. 8.

Bárka, 2014. 5.

Duna-part, 2014. 2.

Élet és Irodalom, 2014. április 25.,
április 30., május 9., május 16.,
május 23., május 30., június 6.,
június 13., június 20., június 27.,
július 4., július 11., július 18.,
július 25., augusztus 1.,
augusztus 8., augusztus 15.,
augusztus 22., augusztus 29.

Életünk, 2014. 7. 8.

Eső, 2014. 2.

Forrás, 2014. 7–8.

Helikon (Kolozsvár), 2014. július 10.,
július 25., augusztus 10.,
augusztus 25.

Híd, 2014. 7. 8.

Hitel, 2014. 7. 8.

Holmi, 2014. 7. 8.

Irodalmi Jelen, 2014. 7. 8–9.

Jelenkor, 2014. 7–8.

Kortárs, 2014. 7. 8.

Liget, 2014. 7. 8.

Magyar Lettre Internationale,
2014. 2.

Magyar Műhely, 2014. 2.

Magyar Napló, 2014. 7. 8.

Mozgó Világ, 2014. 7. 8.

Múlt és Jövő, 2014. 2.

Műhely, 2014. 2, 3, 4.

Napút, 2014. 7.

Palócföld, 2014. 4.

Székelyföld, 2014. 7. 8.

Tekintet, 2014. 9–10.

Tempevölgy, 2014. 2.

Tiszatáj, 2014. 7. 8.

Új Forrás, 2014. 7. 8.

Vár, 2014. 3.

Várad, 2014. 7. 8.

Vigilia, 2014. 7. 8.

Zempléni Múzsza, 2014. 2.

Vers

1. ACZÉL Géza: *(szino)lira*. torzszótár. = Magyar Lettre Internationale, 2/46. p.
2. ÁDÁM Tamás: *Az lesz fontos*. = Napút, 7/62. p.
3. ÁDÁM Tamás: *Farkasszéiben*. = Vár, 3/17. p.
4. ÁDÁM Tamás: *Nem árulnak naptejet*. = Napút, 7/62–63. p.
5. ÁDÁM Tamás: *Zuhanás*. = Napút, 7/63. p.
6. ADORJÁNI Anna: *Közelítés*. = Élet és Irodalom, augusztus 1., 14. p.
7. ADORJÁNI Anna: *Szeretet*. = Élet és Irodalom, augusztus 1., 14. p.
8. ÁFRA János: *Az íjesztő sokaság*. = Bárka, 5/21. p.
9. ÁFRA János: *Akikkel majdnem egy*. = Székelyföld, 8/7–8. p.
10. ÁFRA János: *A kivonat*. = Helikon, július 10., 15. p.
11. ÁFRA János: *Az utolsó kérdés*. = Székelyföld, 8/5–6. p.
12. ÁFRA János: *Föld, víz, levegő*. = Bárka, 5/20. p.
13. ÁFRA János: *Már élve felejthető vagyok*. = Élet és Irodalom, június 27., 16. p.
14. ÁFRA János: *Mások így*. = Bárka, 5/20. p.
15. ÁFRA János: *Mintba, egyedül*. = Hítel, 8/111–112. p.
16. ÁFRA János: *ott, ahol nem*. = Alföld, 7/13–14. p.
17. ÁFRA János: *Szükség és kényszer*. = Bárka, 5/21. p.
18. ÁGH István: *Exzredvegi recept az író fölépítéséhez*. = Hítel, 7/3–5. p.
19. ÁGH István: *Harang-idéző*. Egy vidék viszszarendezése. Tornyaik gyásza. Kisiszkázi kisharangszó. A nyári dél kiáradása. = Kortárs, 7–8/3–5 p.
20. ÁGOSTON Tamás: *Februári utazás*. = Liget, 7/45. p.
21. ÁGOSTON Tamás: *Múterem*. = Liget, 7/42–43. p.
22. ÁGOSTON Tamás: *Parti a betediken*. = Liget, 7/43–44. p.
23. ANTALOVICS Péter: *Nulladik elégia*. = Híd, 7/17–20. p.
24. AYHAN Gökhan: *János*. A jegyzőkönyv felvétele. = 2000, 7–8/38. p.
25. AYHAN Gökhan: *Katalin*. A szentek körülírása. = 2000, 7–8/39. p.
26. AYHAN Gökhan: *Megalázzottan veszem tudomásul*. = 2000, 7–8/39. p.
27. AYHAN Gökhan: *Sienna*. Asszonyok szövik. = Palócföld, 4/3. p.
28. BABICS Imre: *Farkasvér*. = Irodalmi Jelen, 8–9/5. p.
29. BABICS Imre: *Fűfű*. = Irodalmi Jelen, 8–9/4. p.
30. BABICS Imre: *Íráskényszer*. = Irodalmi Jelen, 8–9/3. p.
31. BABICS Imre: *Kísértetház*. = Irodalmi Jelen, 8–9/6. p.
32. BALASKÓ Ákos: *Borzas*. = Holmi, 8/918. p.
33. BALASKÓ Ákos: *Csak a fákra*. = Holmi, 8/916–917. p.
34. BALASKÓ Ákos: *Erkély*. = Élet és Irodalom, augusztus 29., 14. p.
35. BALASKÓ Ákos: *Gyakorlótér*. = Élet és Irodalom, augusztus 29., 14. p.
36. BALASKÓ Ákos: *Meggyماغ*. = Élet és Irodalom, augusztus 29., 14. p.
37. BALASKÓ Ákos: *A raktár*. = Holmi, 8/917–918. p.
38. BALÁZS Tibor: *A Gare de l'Esten*. = Várad, 7/50–51. p.
39. BALÁZS Tibor: *Madár-rokon*. = Bárka, 5/17–18. p.
40. BALÁZS Tibor: *Röppálya*. = Vigilia, 7/505–506. p.
41. BALÁZS Tibor: *Senkiege*. = Bárka, 5/18–19. p.
42. BALLA Zsófia: *Asszonydalok*. Pénelopé. Be látom. Kikötő. Hogy létezz. Sietni kell. = Tiszatáj, 8/25–27. p.
43. BALLA Zsófia: *A mélyből kiszakadnak*. = 2000, 7–8/36–37. p.
44. BALLA Zsófia: *Most jó sorsom van*. = Bárka, 5/5. p.
45. BALLA Zsófia: *Az óriási hárs*. = 2000, 7–8/36. p.
46. BALLA Zsófia: *Ösztöndíjasok*. Allegória. = Bárka, 5/4–5. p.
47. BALLA Zsófia: *A reggel színe*. = 2000, 7–8/37. p.
48. BALLA Zsófia: *A szünet csodája*. = Bárka, 5/3. p.
49. BALLA Zsófia: *A zugi tó partján*. = Bárka, 5/4. p.
50. BALOGH Attila: *Numero XXXIX*. = Hítel, 7/85–86. p.
51. BÁN Tibor: *7 fejű S*. = Műhely, 3/23. p.
52. BÁN Tibor: *Legenda*. = Műhely, 3/23–24. p.
53. BARNA T. Attila: *Hendz áp, bébi, hendz áp!* = Magyar Napló, 8/49. p.
54. BARNA T. Attila: *A konyha*. = Magyar Napló, 8/48–49. p.
55. BARTA Ágnes: *Apa*. = Eső, 2/25–26. p.
56. BARTA Ágnes: *Ápluszéb*. = Eső, 2/21. p.
57. BARTA Ágnes: *Boszorkány*. = Eső, 2/22–24. p.
58. BARTA Ágnes: *Kád*. = Eső, 2/22. p.
59. BARTA Ágnes: *A legfelsőbb emelet*. = Eső, 2/24. p.

60. BARTA Ágnes: *A nagybetűs igazság*. = Eső, 2/24–25. p.
61. BARTA Ágnes: *Pingpong*. = Eső, 2/22. p.
62. BENDE Tamás: *Nem fordulsz vissza*. = Új Forrás, 8/25. p.
63. BENDE Tamás: *Visszaalszom mégis*. = Új Forrás, 8/26. p.
64. BENEDEK Leila: *Alkalmi*. = Műhely, 2/26. p.
65. BENEDEK Leila: *Nincs hajnalom*. = Műhely, 2/25. p.
66. BENEDEK Miklós: *Aranyhalaim*. = Tempevölgy, 2/21. p.
67. BENEDEK Miklós: *Testünk is törjön*. = Tempevölgy, 2/21. p.
68. BÍRÓ József: *Akkor Gemma*. = Magyar Napló, 7/56. p.
69. BÍRÓ József: *Akkor Gemma*. = Műhely, 3/27. p.
70. BÍRÓ József: *Megragyog*. = Műhely, 3/27. p.
71. BÍRÓ József: *My generation*. = Magyar Napló, 7/56. p.
72. BIRO Krisztián: *Időben mérni*. = Bárka, 5/39. p.
73. BIRO Krisztián: *Máshol nőtem*. = Bárka, 5/38. p.
74. BIRO Krisztián: *Nevek maradnak*. = Bárka, 5/38. p.
75. BÍRÓ Timea: *Egyirányú*. = Műhely, 4/30. p.
76. BÍRÓ Timea: *Fárasztó pihenés*. = Műhely, 4/30. p.
77. BÍRÓ Timea: *Megelőzés*. = Műhely, 4/30. p.
78. BODA Edit: *Ilyenek manapság*. = Helikon, augusztus 10., 7. p.
79. BODA Edit: *A kecsapos néni*. = Helikon, augusztus 10., 7. p.
80. BODA Edit: *Kopasz a buszon*. = Helikon, augusztus 10., 7. p.
81. BODA Edit: *Macskavad*. = Helikon, augusztus 10., 7. p.
82. BODA Edit: *Ok a nyelvtanulásra*. = Helikon, augusztus 10., 7. p.
83. BODA Edit: *Zsebiba*. = Helikon, augusztus 10., 7. p.
84. BODA Magdolna: *Álmatlanság*. = Magyar Napló, 8/47. p.
85. BODA Magdolna: *este*. = Hítel, 7/75. p.
86. BODA Magdolna: *hajón*. = Hítel, 7/76. p.
87. BODGÁN László: *Ovidius: Barbár vidéken*. III. Késő ősz Tomiban. IV. A nagy római költő nézi a tengert. VIII. S te nem vagy itt. IX. A hűtlen Szélené. XI. Zenét! XIII. A régi kert. XIV. Róma égése. XV. A rémálom kísértése. XXIV. Tél és tavasz közt. XXV. A nagy római költő az élet értelmén töpreng. XXVI. Levél a másvilágra egy felszabadított rabszolgához. = Helikon, július 10., 6–7. p.
88. BOGNÁR Péter: *A-1713/20060713*. = Holmi, 7/819–820. p.
89. BOGNÁR Péter: *KF-0176/20031109*. = Holmi, 7/821. p.
90. BORDA Réka: *a cső*. = Palócföld, 4/10. p.
91. BOTÁR Attila: *Kerítések és vándorlások*. = Hítel, 7/54. p.
92. BOTÁR Attila: *Az örökzöldön túliak*. = Hítel, 7/55–56. p.
93. BÖRÖNDI Lajos: *Harlekin meghajol*. Kormos '90. = Műhely, 3/28. p.
94. BÖSZÖRMÉNYI Zoltán: *Majorana a hal egzisztencialista gondjairól értekezik*. = Irodalmi Jelen, 7/22–23. p.
95. BÖSZÖRMÉNYI Zoltán: *Majorana anadyomenéje*. = Irodalmi Jelen, 7/18. p.
96. BÖSZÖRMÉNYI Zoltán: *Majorana az Arno partján sétál*. = Irodalmi Jelen, 7/19–21. p.
97. BÖSZÖRMÉNYI Zoltán: *Majorana biztatása*. = Irodalmi Jelen, 7/15. p.
98. BÖSZÖRMÉNYI Zoltán: *Majorana Dantét idézi*. = Irodalmi Jelen, 7/16. p.
99. BÖSZÖRMÉNYI Zoltán: *Majorana elköszön*. = Irodalmi Jelen, 7/28. p.
100. BÖSZÖRMÉNYI Zoltán: *Majorana három állapota*. A nyugatosokra emlékezve. = Irodalmi Jelen, 7/17. p.
101. BÖSZÖRMÉNYI Zoltán: *Majorana helyzetjelentés*. = Irodalmi Jelen, 7/13. p.
102. BÖSZÖRMÉNYI Zoltán: *Majorana Kairóban*. = Irodalmi Jelen, 7/24. p.
103. BÖSZÖRMÉNYI Zoltán: *Majorana kedve nem apad*. = Irodalmi Jelen, 7/14. p.
104. BÖSZÖRMÉNYI Zoltán: *Majorana kertje*. = Irodalmi Jelen, 7/16. p.
105. BÖSZÖRMÉNYI Zoltán: *Majorana Kolozsvárra látogat*. = Irodalmi Jelen, 7/26. p.
106. BÖSZÖRMÉNYI Zoltán: *Majorana látványa*. = Irodalmi Jelen, 7/27. p.
107. BÖSZÖRMÉNYI Zoltán: *Majorana létüres tere*. = Irodalmi Jelen, 7/13. p.
108. BÖSZÖRMÉNYI Zoltán: *Majorana triptichonja*. = Irodalmi Jelen, 7/25. p.
109. BÖSZÖRMÉNYI Zoltán: *Majoranával történt*. = Irodalmi Jelen, 7/25. p.
110. BUDA Ferenc: *Álom Csokonaival*. = Forrás, 7–8/3–4. p.
111. BUDA Ferenc: *Magán-karma*. Artis jus. Automata gépsor. Csibekeltető. Falukép. Fizikaszertár. Gombaszakértő. Haditanács. Hibajelentés. Hírmagazin. Hízőmarha. Iskolatér. Lakáshítel-akció. Látványpektség. Megelőző csapás. Paradigmaváltás. Rendezvényiroda. Stadionavatás. Szakrális erő. Tilalomfeloldás. Tekintet. Tervező-

- iroda. Törökverő. Trianoni diktátum. Vasúti resti. = Tekintet, 9–10/40–42. p.
112. CZEGŐ Zoltán: *Kitelepedés*. = Székelyföld, 8/38. p.
113. CZEGŐ Zoltán: *Valami az utókornak*. = Székelyföld, 8/39. p.
114. CZILCZER Olga: *Ajtóban ajtó*. = Műhely, 3/25. p.
115. CZILCZER Olga: *Én és a fényképezőgép*. = Liget, 7/28. p.
116. CZILCZER Olga: *Hány óra van*. Egy Garcia Márquez-motívumra. = Műhely, 3/25. p.
117. CSÁK Gyöngyi: *Elégtétel*. = Vár, 3/29. p.
118. CSÁK Gyöngyi: *Képek*. Várakozás. Bogár. November. Hóesés. Éjszaka. = Vár, 3/30. p.
119. CSÁK Gyöngyi: *Közeledési kísérlet*. = Vár, 3/28. p.
120. CSÁK Gyöngyi: *Létfeltétel*. = Vár, 3/29. p.
121. CSÁK Gyöngyi: *Várjú szállta völgy*. = Vár, 3/28. p.
122. CSEHY Zoltán: *Opera*. = Jelenkor, 7–8/841. p.
123. CSEHY Zoltán: *Patetikus-dekadens lamentó*. = Jelenkor, 7–8/841. p.
124. CSEKE J. Szabolcs: *A visszavonás balladája*. (globalizáció kesergő). = Vár, 3/31–32. p.
125. CSOBÁNKA Zsuzsa: *Mudra*. = Alföld 8/31. p.
126. CSOBÁNKA Zsuzsa: *Pécsi dülő*. = Alföld 8/31. p.
127. CSOKONAI Attila: *Kettős gyásznapom*. = Tekintet, 9–10/24–25. p.
128. CSONGOR Andrea: *Tekintet*. = Liget, 8/25. p.
129. CSONTOS Márta: *Advocatus diaboli*. = Irodalmi Jelen, 7/58. p.
130. CSONTOS Márta: *Árnyékomban helyén*. = Magyar Napló, 8/10. p.
131. CSONTOS Márta: *Kompromisszum-készség*. = Irodalmi Jelen, 7/57. p.
132. CSONTOS Márta: *Lélekdublór*. = Magyar Napló, 8/10. p.
133. CSORBA Viola: *Felre*. = Híd, 7/41. p.
134. CSORBA Viola: *Mikor pajizzal és büszkeséggel csak a sarokig jutok...* = Híd, 7/40–41. p.
135. CSORBA Viola: *Reggel*. = Híd, 7/40. p.
136. DARÁNYI Sándor: *Ariadné*. = Jelenkor, 7–8/844. p.
137. DÁVID Péter: *Abogy a szavak*. = Irodalmi Jelen, 8–9/60. p.
138. DÁVID Péter: *Dobjuk...* = Irodalmi Jelen, 8–9/62. p.
139. DÁVID Péter: *Klórszag és holdfény*. = Irodalmi Jelen, 8–9/61. p.
140. DÁVID Péter: *Nem*. = Irodalmi Jelen, 8–9/59. p.
141. DEBRECZENY György: *abafal*. = Magyar Műhely, 2/9. p.
142. DEBRECZENY György: *keresi a vitorlát*. montázs Ladik Katalin verseiből. = Új Forrás, 7/32. p.
143. DEBRECZENY György: *kietlen ünnepen sárkányt*. = Magyar Műhely, 2/7. p.
144. DEBRECZENY György: *könyökölők tenyérnyi erkélyemen*. = Magyar Műhely, 2/8. p.
145. DEBRECZENY György: *kőpadnak döntött házfalon*. = Új Forrás, 7/33. p.
146. DEBRECZENY György: *a merengőhöz vonszoljanak piros delfinek*. = Magyar Műhely, 2/10. p.
147. DEMÉNY Péter: *Könyörgés*. = Alföld, 8/30–31. p.
148. DIENES Ottó: *Mosoly és virág*. = Vár, 3/55. p.
149. DIMÉNY H. Árpád: *bová lett(él)*. = Várad, 7/34–35. p.
150. DIMÉNY H. Árpád: *II. Ima*. = Várad, 7/32–33. p.
151. DIMÉNY H. Árpád: *III. Ima*. = Várad, 7/33. p.
152. DIMÉNY H. Árpád: *IV. Ima*. = Várad, 7/32. p.
153. DIMÉNY H. Árpád: *V. Ima*. = Várad, 7/33–34. p.
154. DIMÉNY H. Árpád: *VI. Ima*. = Székelyföld, 8/30. p.
155. DIMÉNY H. Árpád: *VII. Ima*. = Székelyföld, 8/31. p.
156. DIMÉNY H. Árpád: *VIII. Ima*. = Székelyföld, 8/32–33. p.
157. DOBAI Bálint: *Bor és gumi*. = Élet és Irodalom, augusztus 15., 17. p.
158. DOBAI Bálint: *Gyere velem a sötétbe*. = Tiszatáj, 8/38–39. p.
159. DOBAI Bálint: *Az öntudatról*. = Tiszatáj, 8/39. p.
160. DOBAI Bálint: *A vendég*. = Élet és Irodalom, augusztus 15., 17. p.
161. DOBAI Bálint: *Zubatag sor*. = Élet és Irodalom, augusztus 15., 17. p.
162. DOBAI Lili: *néba a nagyon*. = Műhely, 4/23. p.
163. DOBAI Lili: *néhány levelet még*. = Műhely, 4/24. p.
164. DOBAI Lili: *az ó aranyat és a*. = Műhely, 4/23. p.
165. DÖBRENTÉI Kornél: *A mi Szabadság-szoborunk*. Püski Sándor szoboravatójára. = Hítel, 8/3–8. p.
166. DUKAY Barnabás: *mind(-)egy(?)*. = Műhely, 3/41. p.

167. DUKAY NAGY Ádám: *Magántél*. = Élet és Irodalom, augusztus 8., 14. p.
168. DUKAY NAGY Ádám: *Savas kémhatás*. = Élet és Irodalom, augusztus 8., 14. p.
169. DUKAY NAGY Ádám: *Új íz*. = Élet és Irodalom, augusztus 8., 14. p.
170. ÉBERT Tibor: *Lehetetlenség*. = Napút, 7/60. p.
171. ÉBERT Tibor: *Utolsó este*. = Napút, 7/61. p.
172. EGRESSY Zoltán: *Blokk*. = Élet és Irodalom, május 16., 14. p.
173. EGRESSY Zoltán: *Hullám, mollban*. = Élet és Irodalom, május 16., 14. p.
174. EGRESSY Zoltán: *A totális tanú*. = Élet és Irodalom, május 16., 14. p.
175. EVELLEI Kata: *Üdvözlég*. = Zempléni Múza, 2/65–67. p.
176. EVELLEI Kata: *Vonzáskörzet*. = Zempléni Múza, 2/68. p.
177. FALUDI Ádám: *előrehozott ábrándozások*. = Irodalmi Jelen, 7/11–12. p.
178. FALUDI Ádám: *önrajzok – az elősót versekből*. = Irodalmi Jelen, 7/8. p.
179. FALUDI Ádám: *üzenet elküldve*. = Irodalmi Jelen, 7/7. p.
180. FARMOSI László: *Adria ablakok*. = Vár, 3/35–36. p.
181. FECSKE Csaba: *Búcsú egy baráttól*. Szabó Bogár Imre emlékére. = Vigilia, 7/511–512. p.
182. FECSKE Csaba: *Csak életem múlik*. = Műhely, 4/19. p.
183. FECSKE Csaba: *Hűtlenek*. = Bárka, 5/16. p.
184. FECSKE Csaba: *Kert*. = Bárka, 5/15. p.
185. FECSKE Csaba: *Maradjon valami*. = Bárka, 5/15–16. p.
186. FECSKE Csaba: *Mint a bó*. = Műhely, 4/19. p.
187. FECSKE Csaba: *Ritka vendég*. = Vigilia, 7/512. p.
188. FECSKE Csaba: *Téged keres majd*. = Bárka, 5/16. p.
189. FEHÉR Renátó: *Ellenemnevel*. = Élet és Irodalom, május 23., 14. p.
190. FEHÉR Renátó: *Pest Erzsébet*. = Élet és Irodalom, május 23., 14. p.
191. FEHÉR Renátó: *Pónilovaglás, nyereggel*. = Élet és Irodalom, május 23., 14. p.
192. FEHÉR Renátó: *Ti, öregek*. = Élet és Irodalom, május 23., 14. p.
193. FEKETE Csaba: *„Azért a víz az úr”*. = Liget, 7/10. p.
194. FEKETE Csaba: *Évek*. = Hítel, 7/50. p.
195. FEKETE Csaba: *Fecskék frakkban*. = Hítel, 7/49. p.
196. FEKETE Csaba: *Síremlék*. = Hítel, 7/49. p.
197. FEKETE Csaba: *Szeles táj*. = Hítel, 7/48. p.
198. FEKETE Vince: *A begy*. = Helikon, augusztus 10., 1. p.
199. FELLINGER Károly: *Akkoriban*. = Helikon, július 25., 8. p.
200. FELLINGER Károly: *Bár*. = Bárka, 5/25. p.
201. FELLINGER Károly: *Behatolás*. = Helikon, július 25., 8. p.
202. FELLINGER Károly: *Bejártuk*. = Helikon, július 25., 8. p.
203. FELLINGER Károly: *Emelkedő*. = Helikon, július 25., 8. p.
204. FELLINGER Károly: *Esősepp-begek*. = Műhely, 3/36. p.
205. FELLINGER Károly: *Hasi CT*. = Helikon, július 25., 8. p.
206. FELLINGER Károly: *János ki-*. = Kortárs, 7–8/46. p.
207. FELLINGER Károly: *Jánosnak sírhatnékja van*. = Kortárs, 7–8/46. p.
208. FELLINGER Károly: *Járt*. = Helikon, július 25., 8. p.
209. FELLINGER Károly: *Lábtörő alatt*. = Bárka, 5/24–25. p.
210. FELLINGER Károly: *Mellkasi CT*. = Helikon, július 25., 8. p.
211. FELLINGER Károly: *Mélyen*. = Vár, 3/24. p.
212. FELLINGER Károly: *Oltár*. = Műhely, 3/36–37. p.
213. FELLINGER Károly: *Öreg város*. = Helikon, július 25., 8. p.
214. FELLINGER Károly: *Szerelmes vers*. = Műhely, 3/36. p.
215. FELLINGER Károly: *Taposóakna*. = Bárka, 5/24. p.
216. FELLINGER Károly: *Vissza a jelenbe*. = Helikon, július 25., 8. p.
217. FENYVESI Félix Lajos: *Szeptemberi levél*. = Napút, 7/124. p.
218. FENYVESI Orsolya: *Arccal a jelennek*. = Műhely, 3/33. p.
219. FENYVESI Orsolya: *Egy idős bölgy*. = Műhely, 3/33. p.
220. FENYVESI Ottó: *Halott vajdaságiakat olvasva*. Szirmai Károly. = Kortárs, 7–8/30–36. p.
221. FERENCZI László: *Amíg csak engedik*. = Magyar Napló, 7/18. p.
222. FILIP Tamás: *Csak nehogytúl gondoljuk*. = Hítel, 8/61. p.
223. FILIP Tamás: *Esély*. = Hítel, 8/62. p.
224. FÖVÉNYI Sándor: *Ha nem*. = Hítel, 8/122. p.
225. FÖVÉNYI Sándor: *Külvárosi nyár*. = Hítel, 8/120. p.
226. FÖVÉNYI Sándor: *Majd ha nem figyelnek rám*. = Hítel, 8/121. p.

227. G[ÉHER]. István László: *A Repülő szőnyegből*. 125. Ábrahám áldozata. 126. Hajléktalan szellemidézés. 127. Polgári biztonság. 128. Éhes tigris. 129. Kolonépítés. 130. Összemérhetetlen. 131. Lelki tréning. 132. Hódolat Aranyának. 133. A rabbi tanítása. 134. A létharc. 135. A brácsás. = Élet és Irodalom, augusztus 22., 17. p.
228. GÁL Éva Emese: *Tánc. Szonettkoszorú*. = Hítel, 7/23–30. p.
229. GÉCZI János: *Anima*. = Új Forrás, 7/58. p.
230. GELENCSEI Milán: *Apollón térdén*. = Tempevölgy, 2/6. p.
231. GELENCSEI Milán: *Árkádia-megkísértés*. = Tempevölgy, 2/6. p.
232. GELLÉN-MIKLÓS Gábor: *Jó mulatság, férfi munka*. = Holmi, 8/943–944. p.
233. GEREVICH András: *Poszta*. = Élet és Irodalom, június 6., 14. p.
234. GEREVICH András: *Szobor*. = Élet és Irodalom, június 6., 14. p.
235. GEREVICH András: *Voyageur*. = Élet és Irodalom, június 6., 14. p.
236. GERGELY Borbála: *Aceton*. = Élet és Irodalom, június 13., 14. p.
237. GERGELY Borbála: *Fagypon*. = Élet és Irodalom, június 13., 14. p.
238. GERGELY Borbála: *Idegen égőv*. = Holmi, 8/954. p.
239. GERGELY Borbála: *Ismeretlen vihar*. = Holmi, 8/953. p.
240. GERGELY Borbála: *Raktár*. = Élet és Irodalom, június 13., 14. p.
241. GONDOS Mária Magdolna: *Dolly*. = Irodalmi Jelen, 8–9/138. p.
242. GONDOS Mária Magdolna: *Gyufalapás*. = Irodalmi Jelen, 8–9/137. p.
243. GONDOS Mária Magdolna: *Korszerűtlen nő*. „S(A)”. Jacques Lacan = Irodalmi Jelen, 8–9/139. p.
244. GONDOS Mária Magdolna: *Sok tejjel, két cukorral*. = Irodalmi Jelen, 8–9/136–137. p.
245. GONDOS Mária Magdolna: *Tizediken*. = Irodalmi Jelen, 8–9/140. p.
246. GOTHÁR Tamás: *Amnesztia*. = Helikon, augusztus 25., 10. p.
247. GOTHÁR Tamás: *Ethon előtt*. = Helikon, augusztus 25., 10. p.
248. GOTHÁR Tamás: *Sínen vagyunk*. = Helikon, augusztus 25., 10. p.
249. GÖMÖRI György: *Kerek évfordulóra*. = Tekintet, 9–10/33. p.
250. GRENCsó István: *És mert hát miért*. = Műhely, 4/36. p.
251. GRENCsó István: *Nap mint nap*. = Műhely, 4/37. p.
252. GRENCsó István: *Sziluett*. = Műhely, 4/36. p.
253. GRENCsó István: *Vágytam*. = Műhely, 4/36. p.
254. GYÖRFI Kata: *ahogy nem hideg*. = Élet és Irodalom, június 20., 14. p.
255. GYÖRFI Kata: *egyszerre mondani*. = Élet és Irodalom, június 20., 14. p.
256. GYÖRFI Kata: *Kifúj mindent*. = Székelyföld, 7/11. p.
257. GYÖRFI Kata: *Majd elfér*. = Székelyföld, 7/12. p.
258. GYÖRFI Kata: *maradni legalább*. = Élet és Irodalom, június 20., 14. p.
259. GYÖRFI Kata: *Nem olyan kalóz*. = Székelyföld, 7/11–12. p.
260. GYÖRI László: *Dicsőség*. = Holmi, 844. p.
261. GYÖRI László: *Egy nyári délután maradekai*. = Forrás, 8/45. p.
262. HADABÁS Ildikó, H.: *Felsejések*. = Vigilia, 8/615. p.
263. HALMAI Tamás: *A legkisebb szegényangyal*. = Vigilia, 7/528. p.
264. HALMAI Tamás: *Órangyal*. = Vigilia, 7/529. p.
265. HALMAI Tamás: *A tárgyak lelke*. = Vigilia, 7/528–529. p.
266. HANGA Krisztina: *eső*. = Műhely, 3/30. p.
267. HANGA Krisztina: *villáink*. = Műhely, 3/30. p.
268. HÁRS Ernő: *Az ajtót nem szabad...* = Magyar Napló, 7/3. p.
269. HÁRS Ernő: *Áldatlan korban élünk...* = Magyar Napló, 7/5. p.
270. HÁRS Ernő: *A Duna tánc*. = Műhely, 2/21. p.
271. HÁRS Ernő: *Az életünk...* = Magyar Napló, 7/4. p.
272. HÁRS Ernő: *Mindenkinek van...* = Magyar Napló, 7/4. p.
273. HÁRS Ernő: *Nem tudom...* = Magyar Napló, 7/3. p.
274. HARTYA Csaba: *Éji kikérdés*. = Zempléni Múzsza, 2/76. p.
275. HARTYA Csaba: *Értünk jönnek*. = Zempléni Múzsza, 2/77. p.
276. HERCEG Árpád: *1. Október*. = Műhely, 2/29. p.
277. HERCEG Árpád: *3. December*. = Műhely, 2/29. p.
278. HERCEG Árpád: *5. Február*. = Műhely, 2/29. p.
279. HERCEG Árpád: *7. Április*. = Műhely, 2/29. p.
280. HÉTVÁRI Andrea: *Greco megint*. = Bárka, 5/27. p.

281. HÉTVÁRI Andrea: *Háttér-elmzés*. = Bárka, 5/26. p.
282. HÉTVÁRI Andrea: *Lekvárhoz basonló*. Dédapám, Dombay János emlékére. = Bárka, 5/26. p.
283. HÉTVÁRI Andrea: *Séta-mandala*. Markó Bélának szeretettel. = Bárka, 5/27. p.
284. HORVÁTH Előd Benjámin: *Amfetaminszerda*. = Várad, 8/35–36. p.
285. HORVÁTH Előd Benjámin: *Az egész Róma*. = Élet és Irodalom, augusztus 8., 17. p.
286. HORVÁTH Előd Benjámin: *Éjszakára*. = Várad, 8/36–37. p.
287. HORVÁTH Előd Benjámin: *Ovidius letezi a szerelmeket*. = Élet és Irodalom, augusztus 8., 17. p.
288. HORVÁTH Előd Benjámin: *Toszkánában*. = Élet és Irodalom, augusztus 8., 17. p.
289. HORVÁTH Tivadar: *egy kéz a semmiből*. = Új Forrás, 8/63. p.
290. HORVÁTH Veronika: *Mindenszentek*. = Új Forrás, 8/27. p.
291. HORVÁTH Veronika: *Szenvedő szerkezet*. = Új Forrás, 8/28. p.
292. IMRE Flóra: *Sant'Andrea della Valle*. = Holmi, 8/922. p.
293. IMRE Flóra: *Santa Prassede*. = Holmi, 8/921. p.
294. IVÁNDY Balázs: *Alkony, sivatag*. = Magyar Napló, 7/11. p.
295. IVÁNDY Balázs: *Éjjel kobold*. = Liget, 7/56. p.
296. IVÁNDY Balázs: *Elkülönülten, tépázva*. = Magyar Napló, 7/11. p.
297. IVÁNDY Balázs: *Iblet*. = Liget, 7/57. p.
298. IVÁNDY Balázs: *A múlt század megmentése*. = Magyar Napló, 7/11. p.
299. IVÁNDY Balázs: *Néba*. = Liget, 7/57. p.
300. JANCsik Pál: *Ha szívved velem maradt volna*. = Helikon, július 25., 8. p.
301. JANCsik Pál: *Keserűgomba*. = Helikon, július 25., 8. p.
302. JÁNK Károly: *Álomidő*. = Élet és Irodalom, június 6., 17. p.
303. JÁNK Károly: *Az érkező*. = Élet és Irodalom, június 6., 17. p.
304. JÁNK Károly: *Itt most minden*. = Élet és Irodalom, június 6., 17. p.
305. Jász Attila: *Átiratok*. [I.] árnyas csiga. Myth&Prae. = Irodalmi Jelen, 8–9/32. p.
306. Jász Attila: *Átiratok*. [II.] Narc&Psych. a tél fala. Narc&Psych. időben elengedett. Narc&Psych. a kép sarka. Narc&Psych. szinte észrevétlen. Narc&Psych. helyet cserél. Narc&Psych. részletekben. Narc&Psych. ne tekintsd. Narc&Psych. jég alatti szürke. Narc&Psych. a tükör túloldalán. Narc&Psych. = Irodalmi Jelen, 8–9/33–36. p.
307. Jász Attila: *egy nap, amikor*. Orp&Eur. transz. futó árnyak. hattyúdál. a hiba szépsége. kényszernémaság. három nap. készlet. = Élet és Irodalom, április 25. 17. p.
308. JÓNÁS Tamás: *Ébresztő*. (Dedukció). = Liget, 7/59. p.
309. JÓNÁS Tamás: *Szadulás*. = Liget, 8/48. p.
310. JUHÁSZ Attila: *Nemfény*. = Műhely, 4/21. p.
311. JUHÁSZ Attila: *Szótlanak*. = Műhely, 4/21–22. p.
312. JUHÁSZ Tibor: *Búra alatt*. = Bárka, 5/28–29. p.
313. JUHÁSZ Tibor: *Nyersanyagként beérkező halál*. = Bárka, 5/29. p.
314. JUHÁSZ Tibor: *Vetített rácsok*. = Bárka, 5/28. p.
315. KAKUK Tamás: *Ismeretlen áramlatok*. Feljegyzések Bartololmeu Dias naplójából. = Új Forrás, 8/64–66. p.
316. KAKUK Tamás: *Szétfut a tájon*. = Vigilia, 8/606–607. p.
317. KAKUK Tamás: *Tapintható lesz*. = Vigilia, 8/606. p.
318. KAKUK Tamás: *Zuhannak az utcákra*. = Vigilia, 8/606. p.
319. KALÁSZ Márton: *A rózsafestő*. = Műhely, 4/13. p.
320. KÁLLAY Eszter: *Ala az erkélyen*. = Műhely, 3/29. p.
321. KÁLLAY Eszter: *Átutazó*. = Műhely, 3/29. p.
322. KÁLLAY Eszter: *A tekervények helyére*. = Műhely, 3/29. p.
323. KARÁCSONYI Zsolt: *Az azték nyár, az inka szerelem*. = Helikon, augusztus 25., 1. p.
324. KARAFIÁTH Orsolya: *Bestiárium: Egy más*. = Holmi, 8/943. p.
325. KENÉZ Ferenc: *Ami a rovar- és lepkegyűjteményből majd biányizik*. = Helikon, augusztus 25., 3. p.
326. KENÉZ Ferenc: *Antarktisz*. = Helikon, augusztus 25., 3. p.
327. KENÉZ Ferenc: *A számbavétel napszaka*. = Helikon, augusztus 25., 3. p.
328. KERÉK Imre: *Egy hiú szépségbez*. = Műhely, 4/38. p.
329. KERÉK Imre: *Négysorosok*. Apám. Nocturne. Szabó Lőrinc. Kassák Lajos. Vénusz születése. = Napút, 7/64. p.
330. KERÉK Imre: *Téli fák*. = Műhely, 4/38. p.
331. KERTÉSZ Eszter: *Any*. = Credo, 2/30. p.
332. KERTÉSZ Eszter: *Búra*. = Credo, 2/31. p.
333. KERTÉSZ Eszter: *Genesis*. = Credo, 2/30. p.

334. KERTÉSZ Eszter: *Holtpont.* = Credo, 2/31. p.
335. KERTÉSZ Eszter: *Szülők.* = Credo, 2/30. p.
336. KERTÉSZ Eszter: *Tied.* = Credo, 2/31. p.
337. KERTÉSZ Eszter: *ugye.* = Credo, 2/30. p.
338. KERTÉSZ Eszter: *Zümmögés.* = Credo, 2/31. p.
339. KESZTHELYI György: *Értelmező szótár.* = Várad, 7/11. p.
340. KESZTHELYI György: *Fércel a pók.* = Várad, 7/9. p.
341. KESZTHELYI György: *Fűszálból égig.* (József Attila születésnapjára). = Várad, 7/12. p.
342. KESZTHELYI György: *Lódenes embermadár.* = Várad, 7/10–11. p.
343. KESZTHELYI György: *Mint öreg vércse.* = Várad, 7/10. p.
344. KESZTHELYI Rezső: *Csivallás.* = Irodalmi Jelen, 7/53. p.
345. KESZTHELYI Rezső: *Fázishasadás.* = Irodalmi Jelen, 7/56. p.
346. KESZTHELYI Rezső: *Jeremiád átírat.* = Irodalmi Jelen, 7/53. p.
347. KESZTHELYI Rezső: *Láthatatlan legenda.* = Irodalmi Jelen, 8–9/53. p.
348. KESZTHELYI Rezső: *Mástitások.* = Irodalmi Jelen, 7/55. p.
349. KESZTHELYI Rezső: *Rajzillúzió.* = Irodalmi Jelen, 8–9/48. p.
350. KESZTHELYI Rezső: *Réveteg.* = Irodalmi Jelen, 7/55. p.
351. KESZTHELYI Rezső: *Séta.* = Irodalmi Jelen, 8–9/48. p.
352. KESZTHELYI Rezső: *Szavát vesztett mese.* = Irodalmi Jelen, 7/53. p.
353. KESZTHELYI Rezső: *Szópillanatok.* = Irodalmi Jelen, 8–9/50–52. p.
354. KESZTHELYI Rezső: *Szűrűfény.* = Irodalmi Jelen, 8–9/49. p.
355. KESZTHELYI Rezső: *Tengerhez távolodva.* = Irodalmi Jelen, 7/54. p.
356. KESZTHELYI Rezső: *Töredék terzinák.* = Irodalmi Jelen, 8–9/46–47. p.
357. KESZTHELYI Rezső: *Tűröm.* = Irodalmi Jelen, 8–9/47. p.
358. KESZTHELYI Rezső: *Vázlat.* = Irodalmi Jelen, 8–9/52. p.
359. KIRÁLY Levente: *A gyógyító imája.* = Élet és Irodalom, május 23., 17. p.
360. KIRÁLY Levente: *Mind ki része.* = Élet és Irodalom, május 23., 17. p.
361. KIRÁLY Levente: *Nyelvöken szól.* = Élet és Irodalom, május 23., 17. p.
362. KIRÁLY Levente: *Az olajfánál.* = Élet és Irodalom, május 23., 17. p.
363. Kiss Judit Ágnes: *Fájdal (bérsonett).* = Mozgó Világ, 7/48. p.
364. Kiss Judit Ágnes: *Úrhabasznos.* = Mozgó Világ, 7/48. p.
365. Kiss Júlia: *ámen.* = Hid, 8/27–28. p.
366. Kiss Júlia: *betűrend.* = Hid, 8/30. p.
367. Kiss Júlia: *az ír tenger bangja.* = Hid, 8/28–29. p.
368. Kiss Júlia: *kérlek, gyere ma úgy.* = Hid, 8/31. p.
369. Kiss Júlia: *két pitvar, két kamra.* = Hid, 8/30. p.
370. Kiss Júlia: *sorok a ruhák szerelmeskedéséről.* = Hid, 8/29. p.
371. Kiss Júlia: *vers a cipőfűző boldogságáról.* = Hid, 8/30–31. p.
372. Kiss Ottó: *A kék fonál.* = Tempevölgy, 2/Hátsó borító.
373. Kiss Ottó: *Ne félj, apa!* Elmarad a focivébé. Nem játékok. Birok. Egyszó. Apa autót vesz. Verseny. mandula. Apa nem segít. A tengerrel I. A tengerrel II. Szép idő. Esti séta. Mindenütt abák. Felnővünk. Fecskék. Agy. Porhó. Valóság. Apa vonaton utazik. Tél. = Élet és Irodalom, július 18., 17. p.
374. Kiss-PÁL Klára: *nem értem.* = Élet és Irodalom, július 11., 17. p.
375. KLEMM József: *felismerés.* = Vigilia, 8/608. p.
376. KLEMM József: *közlekedőedények.* = Vigilia, 8/608. p.
377. KLEMM József: *A nagy talány.* (két koan). = Vigilia, 8/607. p.
378. KLEMM József: *önátadás.* = Vigilia, 8/608. p.
379. KLEMM József: *remete.* = Vigilia, 8/607. p.
380. KLEMM József: *szikra.* = Vigilia, 8/607. p.
381. KLEMM József: *vadászat.* = Vigilia, 8/608. p.
382. Kókai János: *Bizony mondom.* = Hitel, 7/115. p.
383. Kókai János: *Hal és tűz.* = Liget, 7/19. p.
384. Kókai János: *Kánon.* = Hitel, 7/116–117. p.
385. KOLLÁR Árpád: *Anyá ma nem anyá.* = Élet és Irodalom, május 30., 14. p.
386. KOLLÁR Árpád: *Éjszaki vers.* = Élet és Irodalom, május 30., 14. p.
387. KOLLÁR Árpád: *En apum.* = Élet és Irodalom, május 30., 14. p.
388. KOLLÁR Árpád: *Homoktengeri.* = Alföld, 7/12. p.
389. KOLLÁR Árpád: *Karácsony.* = Élet és Irodalom, május 30., 14. p.
390. KOLLÁR Árpád: *Megyek.* = Alföld, 7/12. p.

391. KOLLÁR Árpád: *Vágom.* = Alföld, 7/12–13. p.
392. KOMÁLOVICS Zoltán: *Rejtély.* = Új Forrás, 7/95. p.
393. KONCZEK József: *elfolyt gyöngysor.* = Tekintet, 9–10/34. p.
394. KORÁNYI Mátyás: *Az időutazás lehetetlen.* = Élet és Irodalom, július 18., 14. p.
395. KORÁNYI Mátyás: *Igy kell ezt.* = Élet és Irodalom, július 18., 14. p.
396. KORÁNYI Mátyás: *Madárvárta.* = Élet és Irodalom, július 18., 14. p.
397. Kovács András Ferenc: *Városnézés, vendéglátókkal, éjjel.* = Élet és Irodalom, május 9., 17. p.
398. Kovács Gabriella: *Apám ritkán, de szeret.* = Helikon, augusztus 25., 11. p.
399. Kovács Gabriella: *Bölcsesség nélküli.* = Helikon, augusztus 25., 11. p.
400. Kovács Gabriella: *Egy barátságára.* = Helikon, augusztus 25., 11. p.
401. Kovács Gabriella: *Hogyan legyünk balott költő.* = Helikon, augusztus 25., 11. p.
402. Kovács Gabriella: *Isten engem figyel.* = Helikon, augusztus 25., 11. p.
403. Kovács Gabriella: *November.* = Helikon, augusztus 25., 11. p.
404. Kovács Gabriella: *Pontosító.* = Helikon, augusztus 25., 11. p.
405. Kovács Gabriella: *A szeretett biány.* = Helikon, augusztus 25., 11. p.
406. KOZMA Lajos: *KokTűlŐsz.* = Hid, 8/38. p.
407. KOZMA Lajos: *Tű-kör.* = Hid, 8/39–40. p.
408. KOZMA Tamás: *Vue provençale, levendulával.* = Holmi, 8/944–945. p.
409. KÖRIZS Imre: *Költők.* = Holmi, 8/942. p.
410. KRUSOVSKY Dénese: *Pompeji azelőtt.* = Élet és Irodalom, április 30., 17. p.
411. KULCSÁR Ferenc: *Felragyog címerünk. Z.-nek.* = Vár, 3/3. p.
412. KULCSÁR Ferenc: *Impromptu.* = Vár, 3/4. p.
413. KULCSÁR Ferenc: *Szabadulások.* = Vár, 3/3. p.
414. KULIK Tamás: *Az elmúlásról.* = Napút, 7/72–73. p.
415. KÜRTI László: *anyám az irodalom áldozata.* = Eső, 2/3–4. p.
416. KÜRTI László: *a csalásról.* = Eső, 2/4–5. p.
417. LACKFI János: *Házimozi.* = Alföld, 8/35. p.
418. LACKFI János: *Szeletelt ember.* = Alföld, 8/35. p.
419. LAIK Eszter: *Aroma.* = Bárka, 5/49. p.
420. LAIK Eszter: *Ceremónia.* = Bárka, 5/49. p.
421. LAIK Eszter: *Dialógus.* = Bárka, 5/49. p.
422. LAIK Eszter: *Koordinál.* = Bárka, 5/50. p.
423. LAIK Eszter: *Maffia.* = Bárka, 5/50. p.
424. LAIK Eszter: *Nívó.* = Bárka, 5/50–51. p.
425. LAIK Eszter: *Szeretvőz.* = Bárka, 5/51. p.
426. LAKATOS Lilla: *engem.* = Eső, 2/33. p.
427. LAKATOS Lilla: *festeni fogsz te is.* = Eső, 2/33. p.
428. LAKATOS Lilla: *korholó.* = Eső, 2/34. p.
429. LAKATOS Lilla: *A költő.* = Eső, 2/32. p.
430. LAKATOS Lilla: *péntek délután.* = Eső, 2/33–34. p.
431. LAKATOS Lilla: *terajrad.* = Eső, 2/33. p.
432. LÁSZLÓFFY Csaba: *Az álmatlanság mondatzövevénye.* = Irodalmi Jelen, 7/49. p.
433. LÁSZLÓFFY Csaba: *Forró avarban.* Félelmetes tudatlanság. Az áldozat hiába tetszeleg. Jelen idejű múlt. Ébredés Szobokon. Pásztorórán. Sérv, siralom, sírkő. = Várad, 7/39–42. p.
434. LÁSZLÓFFY Csaba: *Füst Milán.* (Önarckép). = Irodalmi Jelen, 7/43. p.
435. LÁSZLÓFFY Csaba: *Két változat, Szabó Lőrinc-sorra.* = Napút, 7/125. p.
436. LÁSZLÓFFY Csaba: *Lőrinc-papa már.* = Napút, 7/126. p.
437. LÁSZLÓFFY Csaba: *A magyar költő.* = Irodalmi Jelen, 7/46–47. p.
438. LÁSZLÓFFY Csaba: *A meg nem nyugvás ígérete.* = Kortárs, 7–8/42–43. p.
439. LÁSZLÓFFY Csaba: *Pókok a sebezhetőn.* = Irodalmi Jelen, 7/44–45. p.
440. LÁSZLÓFFY Csaba: *(Rekviem).* = Irodalmi Jelen, 7/45. p.
441. LÁSZLÓFFY Csaba: *„Szürsölni agya velejét”. Sz. D. és a zene.* = Irodalmi Jelen, 7/47. p.
442. Lászlóffy Csaba: *A teremő kísértései.* = Napút, 7/126. p.
443. LÁSZLÓFFY Csaba: *Tíz kör helyett: 10 × 7.* = Irodalmi Jelen, 7/48. p.
444. LÁSZLÓFFY Csaba: *Új metamorfózis.* = Kortárs, 7–8/42. p.
445. LAUER Péter: *arcod mögött.* = Műhely, 2/32. p.
446. LAUER Péter: *meztelenítés.* = Műhely, 2/32. p.
447. LÁZÁR Bence András: *Fénykép.* = Élet és Irodalom, augusztus 29., 17. p.
448. LÁZÁR Bence András: *Halottak napja van.* = Hitel, 7/36p.
449. LÁZÁR Bence András: *Meleg tavak.* = Hitel, 7/35p.
450. LÁZÁR Bence András: *Monstrancia.* = Élet és Irodalom, augusztus 29., 17. p.
451. LÁZÁR Bence András: *Óda.* = Élet és Irodalom, augusztus 29., 17. p.
452. LÁZÁR Bence András: *Útnak.* = Élet és Irodalom, augusztus 29., 17. p.

453. LÁZÁR Júlia: *33 sor.* = Élet és Irodalom, június 27., 17. p.
454. LÁZÁR Júlia: *Camera obscura.* = Új Forrás, 8/34. p.
455. LÁZÁR Júlia: *Eleven emlékmű.* = Élet és Irodalom, június 27., 17. p.
456. LÁZÁR Júlia: *Lábjegyzet.* = Élet és Irodalom, június 27., 17. p.
457. LÁZÁR Júlia: *Navigare necesse est.* = Új Forrás, 8/35. p.
458. LÁZÁR Júlia: *Száműzetés.* = Élet és Irodalom, június 27., 17. p.
459. LÁZÁR Júlia: *Taplóország.* = Élet és Irodalom, június 27., 17. p.
460. LÁZÁR Júlia: *Tavaszz.* = Új Forrás, 8/34. p.
461. LÁZÁR Júlia: *Az utolsó utáni levél.* = Élet és Irodalom, június 27., 17. p.
462. LEGÉNDY Jácint: *Spirituális eszközökkel.* Csempészvers. = Liget, 7/24. p.
463. LOSCHITZ Ferenc: *Családi album.* = Műhely, 3/38. p.
464. LOSCHITZ Ferenc: *Fák.* = Műhely, 3/38. p.
465. LOSCHITZ Ferenc: *Kérezés az őszi parkban.* = Műhely, 3/39. p.
466. LOSCHITZ Ferenc: *A szó súlya.* = Magyar Napló, 7/12. p.
467. LOSCHITZ Ferenc: *Testet, tárgyat.* = Magyar Napló, 7/12. p.
468. LOVÁSZ Krisztina: *Álom.* = Helikon, július 10., 13. p.
469. LOVÁSZ Krisztina: *Forrás.* = Helikon, július 10., 13. p.
470. LOVÁSZ Krisztina: *Orfikus dal.* = Helikon, július 10., 13. p.
471. LOVÁSZ Krisztina: *Salomé.* = Helikon, július 10., 13. p.
472. LOVÁSZ Krisztina: *Virágüzlet a Wesselényi utcában.* = Helikon, július 10., 13. p.
473. LUKÁCS Flóra: *En voltam idegen.* = Várad, 7/27. p.
474. LUKÁCS Flóra: *Fehér.* = Várad, 7/26. p.
475. LUKÁCS Flóra: *Justin.* = Várad, 7/26. p.
476. LUKÁCS Flóra: *Türelők.* = Várad, 7/25. p.
477. LUKÁCS Flóra: *Ütkerezst.* = Várad, 7/24. p.
478. LUKÁCS Flóra: *Vasárnap.* = Várad, 7/26. p.
479. LUKÁCS Flóra: *Vonások.* = Várad, 7/24. p.
480. LUZSICZA István: *Fél mondat a méltóságról.* = Új Forrás, 7/88–89. p.
481. LUZSICZA István: *Kölyökfutballisták.* = Új Forrás, 7/90. p.
482. MARCZINKA Csaba: *Éljen április elseje!...* = Magyar Műhely, 2/1–2. p.
483. MARKÓ Béla: *Ájándek.* = Élet és Irodalom, június 13., 16. p.
484. MARKÓ Béla: *Bizonyítotték.* = Mozgó Világ, 8/84. p.
485. MARKÓ Béla: *Börönd.* = Várad, 8/4–5. p.
486. MARKÓ Béla: *Bűnbödés.* = Mozgó Világ, 8/84–85. p.
487. MARKÓ Béla: *Fagy.* = Élet és Irodalom, június 13., 16. p.
488. MARKÓ Béla: *Gyanú.* = Mozgó Világ, 8/85. p.
489. MARKÓ Béla: *Jégrevü.* = Székelyföld, 7/5–6. p.
490. MARKÓ Béla: *Parfüm.* = Élet és Irodalom, június 13., 16. p.
491. MARKÓ Béla: *Románc.* = Élet és Irodalom, június 13., 16. p.
492. MARKÓ Béla: *Visszaút.* = Várad, 8/6. p.
493. MARNÓ János: *1974.* = Magyar Napló, 8/9. p.
494. MARNÓ János: *Addikció.* = Holmi, 8/892. p.
495. MARNÓ János: *Agyag II.* = Élet és Irodalom, július 25., 17. p.
496. MARNÓ János: *Álomirat.* = Magyar Napló, 8/9. p.
497. MARNÓ János: *A bosszú álom.* = Holmi, 8/891. p.
498. MARNÓ János: *Bronzkor.* = Holmi, 8/891. p.
499. MARNÓ János: *Edényleletek.* = Élet és Irodalom, július 25., 17. p.
500. MARNÓ János: *Egy ütdött órán.* = Holmi, 8/890. p.
501. MARNÓ János: *Giacometti-agyag.* = Élet és Irodalom, július 25., 17. p.
502. MARNÓ János: *A gyönyör magva.* = Holmi, 8/893. p.
503. MARNÓ János: *A kútnál.* = Magyar Napló, 8/9. p.
504. MARNÓ János: *Lakoma.* = Holmi, 8/893. p.
505. MARNÓ János: *Lázár ébresztése.* = Élet és Irodalom, július 25., 17. p.
506. MARNÓ János: *Légy a felhők felett.* = Jelenkor, 7–8/836–837. p.
507. MARNÓ János: *Pókhasuak.* = Holmi, 8/892. p.
508. MATYIKÓ SEBESTYÉN József: *Amikor elhagytok.* = Vár, 3/53. p.
509. MATYIKÓ SEBESTYÉN József: *Angyal érinti vállam.* Buba és Ede. = Vár, 3/53. p.
510. MATYIKÓ SEBESTYÉN József: *Árnyékfolatok.* = Vár, 3/53. p.
511. MATYIKÓ SEBESTYÉN József: *Té szóltál.* = Vár, 3/53–54. p.
512. MELIORISZ Béla: *Ahogy.* = Jelenkor, 7–8/840. p.
513. MELIORISZ Béla: *Így lett.* = Műhely, 3/26. p.
514. MELIORISZ Béla: *Kirajzolódni.* = Jelenkor, 7–8/839. p.

515. MELIORISZ Béla: *Mire való.* = Jelenkor, 7–8/839. p.
516. MELIORISZ Béla: *Őszi sansz.* = Jelenkor, 7–8/840. p.
517. MELIORISZ Béla: *Tiltott költők.* = Műhely, 3/26. p.
518. MELIORISZ Béla: *Üzenet.* = Műhely, 3/26. p.
519. MESTERHÁZY Fruzsina: *Kedves Barátom.* = Élet és Irodalom, május 16., 17. p.
520. MESTYÁN Ádám: *Az északi tartomány.* = Élet és Irodalom, július 25., 14. p.
521. MESTYÁN Ádám: *Őszi szauna.* = Élet és Irodalom, július 25., 14. p.
522. MÉSZÁROS László: *Hazátlan hexameter.* = Napút, 7/74. p.
523. MÉSZÁROS László: *Magamban beszélek.* = Napút, 7/74. p.
524. MÉSZÁROS László: *Nem mondhatom el...* = Napút, 7/75. p.
525. MÉSZÁROS László: *Ősz végi hexameterek.* = Napút, 7/75. p.
526. MIKLYA Zsolt: *Aki bűjt, bűjt...* = Mozgó Világ, 7/49–55. p.
527. MOLNÁR H. Magor: *Hideg.* = Eső, 2/3. p.
528. MOLNÁR Krisztina Rita: *Apokalipszis.* = Élet és Irodalom, augusztus 1., 17. p.
529. MOLNÁR Krisztina Rita: *Iránytű.* = Élet és Irodalom, augusztus 1., 17. p.
530. MOLNÁR Krisztina Rita: *Kigyó, béka.* = Jelenkor, 7–8/842. p.
531. MOLNÁR Krisztina Rita: *Még kigyók.* = Jelenkor, 7–8/843. p.
532. MOLNÁR Krisztina Rita: *Nem, de el, csak el.* = Élet és Irodalom, augusztus 1., 17. p.
533. MOLNÁR Lajos: *Hogyan csomagolod bőröndbe magad?* = Palócföld, 4/7. p.
534. MOLNÁR Lajos: *Tengelyeden őrzöd a csendet.* = Palócföld, 4/6. p.
535. NÁDASDY Ádám: *Hínáros arcok.* = Holmi, 7/747. p.
536. NAGY Dániel: *Órlángon.* = Új Forrás, 8/29. p.
537. NAGY Dániel: *Skandináv csönd.* = Új Forrás, 8/29. p.
538. NAGY Dániel: *Szláv vezetéknevek.* = Új Forrás, 8/30. p.
539. NAGY Eszteranna: *Chanson.* = Eső, 2/34–35. p.
540. NAGY Eszteranna: *Iskola előtt.* = Eső, 2/34. p.
541. NAGY Eszteranna: *Köszönet Gustav Klimtnak.* = Eső, 2/35. p.
542. NAGY Gábor: *Bem mozi kuartett.* = Hítel, 8/71–72. p.
543. NAGY Gábor: *Csak úgy.* = Bárka, 5/9–10. p.
544. NAGY Gábor: *Kóborlások éjszakája.* = Hítel, 8/73. p.
545. NAGY Gábor: *Közel van a Zúgó.* = Bárka, 5/8–9. p.
546. NAGY Gábor: *Ugyanaz.* = Bárka, 5/10. p.
547. NAGY Sára: *A cselekmény.* = Irodalmi Jelen, 8–9/69. p.
548. NAGY Sára: *Az élő szobor.* = Irodalmi Jelen, 8–9/66. p.
549. NAGY Sára: *Eredet.* = Irodalmi Jelen, 8–9/67. p.
550. NAGY Sára: *Homály.* = Irodalmi Jelen, 8–9/68. p.
551. NAGY Sára: *Hurkok a léten.* = Irodalmi Jelen, 8–9/66. p.
552. NAGY Sára: *Ima.* = Irodalmi Jelen, 8–9/67. p.
553. NAGY Sára: *Léttorzó.* = Irodalmi Jelen, 8–9/66. p.
554. NAGY Sára: *Négy soros.* = Irodalmi Jelen, 8–9/68. p.
555. NAGY Sára: *Színpad.* = Irodalmi Jelen, 8–9/67. p.
556. NAGY Sára: *Történelem.* = Irodalmi Jelen, 8–9/68. p.
557. NÉMA Judit: *Üvegkövek.* = Műhely, 4/32–35. p.
558. NÉMETH Zoltán: *Kunstkamera.* = Palócföld, 4/4–5. p.
559. NOSZLOPI Botond: *Bordal.* = Székelyföld, 8/24. p.
560. NOSZLOPI Botond: *Járatlan út.* = Székelyföld, 8/24–25. p.
561. NOSZLOPI Botond: *A szelíd kertész.* = Székelyföld, 8/22–24. p.
562. NOVÁK Éva: *A falánkság bűne.* = Bárka, 5/35. p.
563. NOVÁK Éva: *Ház-teszt.* = Bárka, 5/35. p.
564. NOVÁK Éva: *Kezdeni mást.* = Helikon, augusztus 25., 6. p.
565. NOVÁK Éva: *Rövid.* = Helikon, augusztus 25., 6. p.
566. NOVÁK Éva: *Szertartásaink.* = Bárka, 5/34. p.
567. NOVÁK Éva: *Találgatás.* = Helikon, augusztus 25., 6. p.
568. NOVÁK Éva: *Tavaszi sétán.* = Helikon, augusztus 25., 6. p.
569. NOVÁK Éva: *Tükörben.* = Bárka, 5/34. p.
570. NOVÁK Éva: *Vigasz.* = Bárka, 5/34. p.
571. NYERGES Gábor Ádám: *Ez a hideg.* = Élet és Irodalom, május 9., 14. p.
572. NYERGES Gábor Ádám: *Összebujúk az ágakon.* = Élet és Irodalom, május 9., 14. p.
573. NYERGES Gábor Ádám: *Szinte bibáttan.* = Élet és Irodalom, május 9., 14. p.

574. NYILAS Attila: *Lépcsőházi gondolatok.* = Holmi, 7/822–823. p.
575. NYIRÁN Ferenc: *Apróságok kicsiny tárháza* 27. = Élet és Irodalom, április 30., 14. p.
576. NYIRÁN Ferenc: *Georgia.* = Élet és Irodalom, április 30., 14. p.
577. NYIRÁN Ferenc: *Vasárnap, bétűfő.* = Élet és Irodalom, április 30., 14. p.
578. OLÁH András: *egyszeri.* = Liget, 7/64. p.
579. OLÁH András: *kísértések.* 1. azt hitted. 2. különbeke. = Vigilia 8/605. p.
580. OLÁH András: *sikertelen ajánlat.* 1. [hiány]. 2. [pusztítalak]. 3. [elmaradt fogadóóra]. 4. [ördöglakat]. 5. [kiállításíron]. = Műhely, 2/33. p.
581. OLÁH Tamás: *Claire.* = Hid, 7/27. p.
582. OLÁH Tamás: *kioldás.* = Hid, 7/25. p.
583. OLÁH Tamás: *lavender mist.* = Hid, 7/26. p.
584. ORAVECZ Imre: *Ház.* = Élet és Irodalom, július 4., 14. p.
585. ORAVECZ Imre: *Múlt.* = Élet és Irodalom, július 4., 14. p.
586. ORAVECZ Imre: *Szekuláris bizonyított.* = Élet és Irodalom, július 4., 14. p.
587. ORAVECZ Imre: *Újdonságok.* = Élet és Irodalom, július 4., 14. p.
588. ORAVECZ Péter: *Ha.* = Új Forrás, 7/87. p.
589. ORCSIK Roland: *Nyáklánc.* = Tempevölgy, 2/20. p.
590. PAÁL Lajos: *Mondriani táj.* = Vár, 3/59. p.
591. PAÁL Lajos: *Néhai Malevisre gondolok – néha.* I. Fehér alapon fehér négyzet? II. Ez a jövő – már majdnem múlt? = Vár, 3/58–59. p.
592. PÁL Tamás: *az édenkert falain kívül.* = Helikon, július 25., 10. p.
593. PÁL Tamás: *ext nektek.* = Helikon, július 25., 10. p.
594. PÁL Tamás: *Imitatio Christi.* = Helikon, július 25., 10. p.
595. PÁL Tamás: *(párbeszéddé némult undor).* = Helikon, július 25., 10. p.
596. PÁL Tamás: *Resurrectio nostra.* = Helikon, július 25., 10. p.
597. PÁLFALVI András: *Álmos István balálakor.* = Vár, 3/12. p.
598. PÁLFALVI András: *En csak az istent számon.* = Vár, 3/49–50. p.
599. PÁLFALVI András: *Töredékek.* = Vár, 3/49. p.
600. PÁLFALVI András: *Virágok.* = Vár, 3/50. p.
601. PÁLINKÁS Anna: *amikor kígyó vagy.* = Élet és Irodalom, június 27., 14. p.
602. PÁLINKÁS Anna: *ki nem jelenteni.* = Élet és Irodalom, június 27., 14. p.
603. PAPP FÜR János: *Afra-körtan.* = Hitel, 8/114. p.
604. PAPP FÜR János: *ami bizalom.* = Tiszatáj, 8/17–18. p.
605. PAPP FÜR János: *anyám.* = Tiszatáj, 8/17. p.
606. PAPP FÜR János: *Egy búcsúzás margójára.* = Hitel, 8/113–114. p.
607. PAPP FÜR János: *Egy este margójára.* = Tiszatáj, 8/18–19. p.
608. PAPP FÜR János: *ígéreték.* = Tiszatáj, 8/19. p.
609. PAPP FÜR János: *készen van a fejecske.* = Bárka, 5/36–37. p.
610. PAPP FÜR János: *a legnagyobb csend.* = Bárka, 5/36. p.
611. PAPP FÜR János: *nehéz.* = Bárka, 5/36. p.
612. PAPP Katalin: *Azt mondja.* = Hid, 8/34–35. p.
613. PAPP Katalin: *Már nincs menekvés.* = Hid, 8/32. p.
614. PAPP Katalin: *A pinceszagú kabát.* = Hid, 8/32–34. p.
615. PAPP Sándor: *Sötétkamra.* = Palócföld, 4/8. p.
616. PAPP Sándor: *Világoskamra.* = Palócföld, 4/8. p.
617. PAYER Imre: *Egy hőrség címerére.* = Új Forrás, 8/58. p.
618. PAYER Imre: *Lélektől lélekig.* = Új Forrás, 8/58. p.
619. PETHŐ Lorand: *Graviton.* = Irodalmi Jelen, 8–9/19. p.
620. PETHŐ Lorand: *a hely.* = Irodalmi Jelen, 8–9/17. p.
621. PETHŐ Lorand: *nem én vagyok...* = Irodalmi Jelen, 8–9/20–21. p.
622. PETHŐ Lorand: *a részek.* = Irodalmi Jelen, 8–9/18. p.
623. PETHŐ Lorand: *üveggolyók.* = Irodalmi Jelen, 8–9/22. p.
624. PETRIK Iván: *A legdelutánabb delután.* = Holmi, 8/920–921. p.
625. PETRIK Iván: *Légy és ragtapasz.* = Holmi, 8/919. p.
626. PETZ György: *Egy istenes vers, ami mégsem csak materialista.* = Napút, 7/122–123. p.
627. PINTÉR Kitti: *gerberák.* = Műhely, 3/34–35. p.
628. POBORAI Örs: *Add a dolgot, amit szeretek.* = Hid, 8/36. p.
629. POBORAI Örs: *Csak táncolj.* = Hid, 8/37. p.
630. POLLÁGH Péter: *Fogyó tárgy.* = Élet és Irodalom, július 4., 17. p.
631. POLLÁGH Péter: *Még élnek finomak.* = Alföld, 7/11. p.
632. POLLÁGH Péter: *Posztmortem köntös.* = Alföld, 7/11–12. p.

633. PÓSA Lajos: *A csóri csuka mája.* = Vár, 3/86. p.
634. PUSZTAI Zoltán: *Lehetőség.* = Műhely, 4/20. p.
635. PUSZTAI Zoltán: *Történet.* = Műhely, 4/20. p.
636. RÉFI János: *Mélység.* (Leslie Cheung emlékének). = Vár, 3/44. p.
637. RÉFI János: *Negyednapon.* = Vár, 3/43. p.
638. RÉFI János: *Strófák.* = Vár, 3/43. p.
639. RÓNAI-BALÁZS Zoltán: *Majd gyorsan.* = Irodalmi Jelen, 7/6. p.
640. RÓNAI-BALÁZS Zoltán: *Mi volt az a szép.* = Irodalmi Jelen, 7/4. p.
641. RÓNAI-BALÁZS Zoltán: *Ott szereltek.* = Irodalmi Jelen, 7/6. p.
642. RÓNAI-BALÁZS Zoltán: *Petri Györgynek.* = Irodalmi Jelen, 7/5. p.
643. RÓNAI-BALÁZS Zoltán: *Selfie.* = Irodalmi Jelen, 7/4. p.
644. RÓNAI-BALÁZS Zoltán: *Té vagy a fárosz.* = Irodalmi Jelen, 7/3. p.
645. RÖHRIG Eszter: *Vénusz.* = Műhely, 4/31. p.
646. RÖHRIG Géza: *margitsziget.* = Múlt és Jövő, 2/9. p.
647. RÖHRIG Géza: *menetrend.* = Múlt és Jövő, 2/9. p.
648. RÖHRIG Géza: *rebeka.* = Múlt és Jövő, 2/8. p.
649. SAITOS István: *Zárthelyi az Ősférvár Tanszéken.* Ad notam Álmos István. = Vár, 3/12. p.
650. SÁRKÁNY Tímea: *Csipkebogyótea.* = Helikon, augusztus 25., 12. p.
651. SÁRKÁNY Tímea: *Édes.* = Helikon, augusztus 25., 12. p.
652. SÁRKÁNY Tímea: *Fáj.* = Helikon, augusztus 25., 12. p.
653. SÁRKÁNY Tímea: *Kell.* = Helikon, augusztus 25., 12. p.
654. SEBESTYÉN Ádám: *Csapda.* = Új Forrás, 8/31. p.
655. SEBESTYÉN Ádám: *Őszipar.* = Új Forrás, 8/32. p.
656. SEBESTYÉN Ádám: *Rozsda.* = Műhely, 2/28. p.
657. SEBESTYÉN Ádám: *Vacsoramaradék.* = Új Forrás, 8/31. p.
658. SEBESTYÉN Ádám: *Világtérképem.* = Műhely, 2/28. p.
659. SELYEM Zsuzsa: *Csernobil radioaktív farkasai.* = Várad, 7/4–5. p.
660. SERFŐZŐ Simon: *Ki vigyázná?* = Magyar Napló, 7/28. p.
661. SERFŐZŐ Simon: *Ne engem emlegessen.* = Kortárs, 7–8/53. p.
662. SERFŐZŐ Simon: *Otthon voltam.* = Kortárs, 7–8/53. p.
663. SERFŐZŐ Simon: *Örök vesztesek.* = Magyar Napló, 7/28. p.
664. SERFŐZŐ Simon: *Sose tudom.* = Magyar Napló, 7/28. p.
665. SERFŐZŐ Simon: *Tiétek.* = Kortárs, 7–8/54. p.
666. SIMEK Valéria: *Árnyékok is.* = Vigilia, 7/518. p.
667. SIMEK Valéria: *Volna még.* = Vigilia, 7/518. p.
668. SIMONFY József: *hogy veled.* = Helikon, augusztus 25., 6. p.
669. SIMONFY József: *hosszú tél elé.* = Helikon, augusztus 25., 6. p.
670. SIMONFY József: *nem hagynám.* = Helikon, augusztus 25., 6. p.
671. SIMONFY József: *pangtam.* = Helikon, augusztus 25., 6. p.
672. SIMONFY József: *Üres derű leng.* = Helikon, augusztus 25., 6. p.
673. SOMOLYÓ Zoltán: *Máglya.* = Múlt és Jövő, 2/2. p.
674. SOMOS Béla: *A középtávúfutó magányossága.* = Hitel, 8/77. p.
675. SOMOS Béla: *A legutálatosabb állat: a conchut.* = Hitel, 8/78–79. p.
676. SONYOVSKÍ László: *bőröm a kezeden.* = Napút, 7/69. p.
677. SONYOVSKÍ László: *Derűre ború.* = Napút, 7/69. p.
678. SONYOVSKÍ László: *Az utolsó.* = Napút, 7/69. p.
679. STANCZIK-STARECZ Ervin: *Élve temetett barsona.* = Magyar Napló, 8/37. p.
680. STANCZIK-STARECZ Ervin: *Óceánparton.* = Magyar Napló, 8/37. p.
681. STENZEL Rita: *(hazatérő macska dala).* = Műhely, 4/28. p.
682. STENZEL Rita: *(macska nélkül).* = Műhely, 4/28. p.
683. STENZEL Rita: *(péter).* = Műhely, 4/28. p.
684. STILLER Kriszta: *203-as kórterem.* = Élet és Irodalom, május 16., 17. p.
685. STILLER Kriszta: *Hasadt.* = Élet és Irodalom, május 16., 17. p.
686. STILLER Kriszta: *Fényszonett.* = Élet és Irodalom, május 16., 17. p.
687. STILLER Kriszta: *Kódszlató.* = Élet és Irodalom, május 16., 17. p.
688. STILLER Kriszta: *szar vers.* = Élet és Irodalom, május 16., 17. p.
689. SUMONYI Zoltán: *Érintem a köntösét.* = Alföld, 7/27 p.

690. SUMONYI Zoltán: *Hírünk a világban.* = Alföld, 7/29 p.
691. SUMONYI Zoltán: „Korforduló”. = Alföld, 7/27–29 p.
692. SZABÓ István: *Kiskönyba az ereszek alatt.* = Hid, 7/45. p.
693. SZABÓ István: *Ködbúvár.* = Hid, 7/44–45. p.
694. SZABÓ Marcell: *A neurózis előtti.* = Tiszatáj, 8/3–7. p.
695. SZABÓ Márton István: *Fogyóhold.* = Új Forrás, 7/91. p.
696. SZABÓ Márton István: *Kötött minta.* = Új Forrás, 7/91. p.
697. SZABÓ T. Anna: *Origó.* = Holmi, 7/785–786 p.
698. SZABÓ T. Anna: *Torkollattűz.* = Holmi, 7/786–787 p.
699. SZABÓ T. Anna: *Triptichon.* = Holmi, 7/784–785 p.
700. SZAKÁLLAS Zsolt: *Áthágva.* = Napút, 7/70. p.
701. SZAKÁLLAS Zsolt: *Vészfék.* = Napút, 7/71. p.
702. SZEGEDI KOVÁCS György: *Csókók.* = Magyar Napló, 8/18. p.
703. SZEGEDI KOVÁCS György: *Láttam az ablakból.* = Magyar Napló, 8/18. p.
704. SZEGEDI KOVÁCS György: *Lefekvés előtt.* = Hítel, 8/86. p.
705. SZEGEDI KOVÁCS György: *Légszomj.* = Magyar Napló, 8/18. p.
706. SZEGEDI KOVÁCS György: *Séta a Szent Márton-templomnál, Bogácsan.* = Hítel, 8/87. p.
707. SZELES Judit: *Nyár.* = Zempléni Múza, 2/81–85. p.
708. SZELES Judit: *Tisztaság.* = Műhely, 4/25. p.
709. SZELES Judit: *Uppsalla.* = Műhely, 4/26–27. p.
710. SZENTIRMAI Mária: *Majd odaát.* = Műhely, 4/29. p.
711. SZENTMÁRTONI János: *Eső előtt bazaarri.* = Magyar Napló, 8/4. p.
712. SZENTMÁRTONI János: *Férfikorom.* = Magyar Napló, 8/3. p.
713. SZEPESI Attila: *Boszorkánykör.* Vízöntő. Elkészültam. Szent Kutya. Ördögi kísértetek. Éhkopp. Boszorkánykör. Gabi bá. Tarka sügér. Haláltánc. Piros betlehem. = Életünk, 7/1–4. p.
714. SZIGETI Lajos: *Földközben.* = Magyar Napló, 8/17. p.
715. SZIGETI Lajos: *Számvetés.* = Kortárs, 7–8/55. p.
716. SZIGETI Lajos: *Szélhárfa.* = Magyar Napló, 8/17. p.
717. SZIGETI Lajos: *Széllel szemben.* = Kortárs, 7–8/55. p.
718. SZIJJ Ferenc: *Fényleírás/Napfény.* A szürkeség alatt. Rejtőzködés. = Élet és Irodalom, július 11., 17. p.
719. SZŐCS Petra: *A homloklebegy-folyamat.* = Élet és Irodalom, április 25. 14. p.
720. SZŐCS Petra: *Megnyugvás.* = Élet és Irodalom, április 25. 14. p.
721. SZTERCAY Szabolcs Benedek: *coitus infinitus.* = Várad, 8/24–25. p.
722. SZTERCAY Szabolcs Benedek: *a Dali objektív.* = Várad, 8/28–29. p.
723. SZTERCAY Szabolcs Benedek: *Dogme 95.* = Várad, 8/29–30. p.
724. SZTERCAY Szabolcs Benedek: *steal this sugar!* (meghívó kávézásra). = Várad, 8/27–28. p.
725. SZTERCAY Szabolcs Benedek: *Szabadesés.* = Várad, 8/26. p.
726. SZULY Gyula: *Mi marad?* = Holmi, 7/845–847. p.
727. TÁBORI Ádám: *Kiengesztelődés.* = Műhely, 3/42. p.
728. TÁBORI Ádám: *Kivettetés.* = Műhely, 3/42. p.
729. TAKÁCS Tibor: *Kolónia.* = Műhely, 2/24. p.
730. TAKÁCS Tibor: *Monolit.* = Műhely, 2/23. p.
731. TAKÁCS Zsuzsa: *Kész töredékek.* Idegen test. Elhagyott színterek. Odébb állnál. = Műhely, 3/22. p.
732. TAMÁS Tímea: *„Így élünk mi a végeken”.* = Vigilia, 8/614. p.
733. TANDORI Dezső: *Szétértelmeződések.* Tartsd Magad! Klausztrófiák. Fordítások. Trükkösen. Élni (N.N.Á. nyomán). Klausztrófia. Lehet-e? Napra nap. Egy nehéz tematizálási kérdés. Stíluskérdések. A kétségbeesésről. Mi nagyobb klausztrófia? Benne, neki. LD. Ha nincs mit tenni (light). Tematizálatlanság-e? Zene Jenei Zoltának (rég). Összesztet Amnézia. Weöreskései. Magam, ma. Tematizálatlanság-előttiek. = Alföld, 8/3–7 p.
734. TANDORI Dezső: *Vonaljegy, kőregy, bérlet.* (Kis toldalék). = Palócföld, 4/38. p.
735. TERÉK Anna: *Gáspár.* (részletek a Sziget című ciklusból). = Eső, 2/5–9. p.
736. TERÉK Anna: *Hannelore 2.* = Hid, 7/13–16. p.
737. TINKÓ Máté: *Életvezetők.* (Legszebb mosolyok). = Palócföld, 4/11. p.
738. TITUS Kriszta: *[Anyám új időszámítás kezd]*. = Műhely, 2/30. p.
739. TITUS Kriszta: *[Diadalo Dorogon]*. = Műhely, 2/30. p.

740. TOKAI András: *„balálos” szonett.* = Műhely, 2/22. p.
741. TOKAI András: *Istenem, az a ferde út.* = Műhely, 2/22. p.
742. TOKAI Tamás: *Feljegyzések a Szent Hegyről.* Li Jü uralkodásának 15. évében. Xuanhe periódus, 6. év. az ősz 9. napján. Chongning periódus, 2. év. tavasz 12. dala. a tavasz 12. napján. az áldozómester éneke. Chonghe periódus, 1. év. útszéli kő. alkony előtt. Zhenghe periódus, 3. év. Zhou királynőre emlékezve. = Új Forrás, 7/47–50. p.
743. TORNAI József: *Barátom, ez a tánc.* = Hítel, 8/52. p.
744. TORNAI József: *Beszélgetek magammal.* = Tekintet, 9–10/3–4. p.
745. TORNAI József: *A böllér-istenek.* = Hítel, 8/52–53. p.
746. TORNAI József: *Föld és kozmosz.* Kohán György festménye = Hítel, 8/55. p.
747. TORNAI József: *Halott angyalok.* = Hítel, 8/51. p.
748. TORNAI József: *Az ócska balál-vembes dal.* = Hítel, 8/53–54. p.
749. TORNAI József: *Zöld szem asszonya.* = Tekintet, 9–10/4–5. p.
750. TÓTH Dániel: *Ars poetica.* = Napút, 7/73. p.
751. TÓTH Klári, B.: *Anatolij atya imája.* Lungin Sziget című filmjének hatása alatt. = Hítel, 8/103–104. p.
752. TÓTH László: *Ecce.* = Műhely, 2/34. p.
753. TÓTH László: *Tél a Felső-Csallóközben.* = Műhely, 2/34. p.
754. TÓTH Mónika: *ajándék.* = Helikon, július 10., 10. p.
755. TÓTH Mónika: *Bizonytalan.* = Helikon, július 10., 10. p.
756. TÓTH Mónika: *bűnös érzélem.* = Helikon, július 10., 10. p.
757. TÓTH Mónika: *Életem.* = Helikon, július 10., 10. p.
758. TÓTH Mónika: *Kezemet fogná.* = Helikon, július 10., 10. p.
759. TÓTH Mónika: *letagadlak.* = Helikon, július 10., 10. p.
760. TÓTH Mónika: *Mextelen.* = Helikon, július 10., 10. p.
761. TÓTH Mónika: *mindenség csókja.* = Helikon, július 10., 10. p.
762. TÓTH Mónika: *Puzzle élet.* = Helikon, július 10., 10. p.
763. TÓTH Mónika: *Rosszul állna neked.* = Helikon, július 10., 10. p.
764. TÓTH Mónika: *sok.* = Helikon, július 10., 10. p.
765. TÓTH Mónika: *szerelem.* = Helikon, július 10., 10. p.
766. TÓTH Mónika: *tavasz is elmúlt.* = Helikon, július 10., 10. p.
767. TÓTH Mónika: *törvényszegés.* = Helikon, július 10., 10. p.
768. TÓTH-HEKKEL Arany (HEKKEL Aranka): *Csakjás lét.* = Vár, 3/7. p.
769. TÓTH-HEKKEL Arany (HEKKEL Aranka): *Kérdőjelek.* = Vár, 3/8. p.
770. TÖLGYESI Géza: *Kötőjelek.* = Holmi, 7/824. p.
771. TÖZSÉR Árpád: *Rémek és rímek.* = Élet és Irodalom, augusztus 15., 14. p.
772. TÖZSÉR Árpád: *Villanella macabre.* = Élet és Irodalom, augusztus 15., 14. p.
773. TURCZI István: *Csokonai Vitéz Műhely.* = Életünk, 7/11–14. p.
774. TURCZI István: *A nagy kifestőkönyv.* = Élet és Irodalom, április 25. 17. p.
775. TURCZI István: *[Vadszőlő a balusztrádon. Kazinczy Tatán].* = Új Forrás, 8/47–54. p.
776. VAJDA Gergely Balázs: *Egyszálvonal.* = Műhely, 2/27. p.
777. VAJDA Gergely Balázs: *A felejtés tele.* = Műhely, 2/27. p.
778. VAJNA Ádám: *Egy délelőtt a királlyal.* = Tempevölgy, 2/18. p.
779. VAJNA Ádám: *Én voltam az első.* = Tempevölgy, 2/18. p.
780. VARGA Melinda: *Egyszerű vallomás.* = Várad, 8/13–14. p.
781. VARGA Melinda: *Eső.* = Székelyföld, 7/23. p.
782. VARGA Melinda: *Ezüstpor.* = Székelyföld, 7/24. p.
783. VARGA Melinda: *Feládom.* = Székelyföld, 7/23. p.
784. VARGA Melinda: *Időradír.* = Várad, 8/14. p.
785. VARGA Melinda: *Nyugalom.* = Várad, 8/12. p.
786. VASADI Péter: *Emlékezés az áldozatokra.* = Alföld, 7/3–4. p.
787. VASADI Péter: *Firtató.* = Vigilia, 8/598. p.
788. VASS Barna: *Bárgyúland.* = Helikon, augusztus 10., 10. p.
789. VASS Barna: *és ha el is árusztan a vízalapú érzés.* = Helikon, augusztus 10., 10. p.
790. VASS Barna: *ezt most úgy fogom kezdeni.* = Helikon, augusztus 10., 10. p.
791. VASS Barna: *kimart gyomromonológ.* = Helikon, augusztus 10., 10. p.
792. VASS Barna: *Nem-nemző* = Helikon, augusztus 10., 10. p.
793. VÉR Georgina Mirtill: *Áporodott.* = Műhely, 3/32. p.

794. VÉR Georgina Mirtill: *Bőr*. = Műhely, 3/31. p.
795. VÉR Georgina Mirtill: *Lázás didergés*. = Műhely, 3/31. p.
796. VÉR Georgina Mirtill: *Nem*. = Műhely, 3/32. p.
797. VÉR Georgina Mirtill: *Tanulom*. = Műhely, 3/31. p.
798. VIDA Gergely: *H. n. sz. nyomozati anyag*. = Irodalmi Jelen, 7/35. p.
799. VIDA Gergely: *Leszármazás*. = Irodalmi Jelen, 7/34. p.
800. VIDA Gergely: *S. A. n. sz. nyomozati anyag*. = Irodalmi Jelen, 7/36. p.
801. VIDA Gergely: *Sequel (S. A.)*. = Irodalmi Jelen, 7/37. p.
802. VIHAR Béla: *A ház legendája*. = Múlt és Jövő, 2/3. p.
803. VILLÁNYI László: *A bennfentes*. = Bárka, 5/7. p.
804. VILLÁNYI László: *Az egyedüli*. = Jelenkor, 7–8/838. p.
805. VILLÁNYI László: *Kilenc bónap*. = Vigilia, 7/502 p.
806. VILLÁNYI László: *A műelvező*. = Bárka, 5/7. p.
807. VILLÁNYI László: *Ősz hajszál*. = Vigilia, 7/502 p.
808. VILLÁNYI László: *A sötét nő*. = Bárka, 5/6. p.
809. VILLÁNYI László: *A sportos anyuka*. = Bárka, 5/6. p.
810. VILLÁNYI László: *A szomorú*. = Jelenkor, 7–8/838. p.
811. VIOLA Szandra: *Áldozatnak*. = Műhely, 2/31. p.
812. VIOLA Szandra: *Víztörés*. = Műhely, 2/31. p.
813. VÖRÖS István: *Beteg ág elégetése, mielőtt a hidegfront ideér*. = Holmi, 7/787. p.
814. VÖRÖS István: *Közbaikuk*. = Élet és Irodalom, augusztus 22., 14. p.
815. VÖRÖS István: *A mennybe vezető úton*. A házasságról. Gyerekek. A mennybe vezető útról. Nehéz. = Műhely, 4/16–18. p.
816. VÖRÖS István: *A régi ellentétek elégetése*. = Holmi, 7/788. p.
817. VÖRÖS István: *Sárkányhegy előjárójának romlott ételt hozaték*. = Holmi, 7/788. p.
818. WIRTH Imre: *Arcok Loncival*. = Élet és Irodalom, július 4., 17. p.
819. WIRTH Imre: *Hommage (Erdély Miklós)*. = Élet és Irodalom, július 4., 17. p.
820. WIRTH Imre: *Mi ez*. = Élet és Irodalom, július 4., 17. p.
821. WIRTH Imre: *Nem tetszik*. = Élet és Irodalom, július 4., 17. p.

822. WIRTH Imre: *Változatok a tengerre*. = Élet és Irodalom, július 4., 17. p.
823. ZALÁN Tibor: *Alkonyi vers, elmosódásokkal*. = Élet és Irodalom, augusztus 15., 17. p.
824. ZÁVADA Péter: *Milyen hideg lebet*. = Zempléni Múzsza, 2/63. p.
825. ZÁVADA Péter: *Mintba két irányból*. = Zempléni Múzsza, 2/64. p.

Rövidpróza

826. ACZÉL Géza: *Az évés*. = Élet és Irodalom, április 25. 14. p.
827. ACZÉL Géza: *A rádió*. = Élet és Irodalom, május 23., 14. p.
828. ACZÉL Géza: *A víz*. = Élet és Irodalom, augusztus 15., 14. p.
829. ÁGOSTON László, T.: *A másik asszony*. = Magyar Műhely, 2/3–6. p.
830. AMBRUS Ferenc: *Bányászok*. = Élet és Irodalom, április 25. 16. p.
831. BALÁZS Attila: *Magyar Fauszt*. = Élet és Irodalom, július 4., 15. p.
832. BÁN Zsófia: *Augusztusi lán - „Hát végre”*. = Magyar Lettre Internationale, 2/9–13. p.
833. BÁN Zsófia: *Elkolomp*. = Élet és Irodalom, augusztus 22., 14. p.
834. BÁN Zsófia: *Mellbedobás*. = Élet és Irodalom, május 30., 14. p.
835. BÁN Zsófia: *Sárga*. = Élet és Irodalom, április 30., 14. p.
836. BÁN Zsófia: *Till*. = Élet és Irodalom, július 25., 14. p.
837. BÁNYAI Tamás: *A vesztés jutalma*. = Hítel, 7/37–47. p.
838. BÁRDOS József: *Kisprózáok*. Ámoré a győzelem. Régen elzengtek Sappho napjai. = Tempevölgy, 2/9–17. p.
839. BÁRDOS József: *Véres komolytalanságok*. Márai Sándor: Egy bolgár hallomásai. = Irodalmi Jelen, 7/68–71. p.
840. BARLOG Károly: *Drunken Butterfly*. (ad notam Sonic Youth). = Hid, 8/5–6. p.
841. BÁRSONY István: *A fehérek egérkéi*. = Vár, 3/87–88. p.
842. BÁTAYI Zoltán: *Szóló jó lesz halál előtt?* = Tiszatáj, 8/42–48. p.
843. BECK Tamás: *Kossuth-ötös*. = Élet és Irodalom, május 23., 16. p.
844. BECK Tamás: *Néma oroszlán*. = Élet és Irodalom, augusztus 22., 15. p.
845. BENCSIK Orsolya: *Topola*. = Élet és Irodalom, június 27., 16. p.
846. BENE Zoltán: *Ferde tornyok*. = Tiszatáj, 8/21–24. p.

847. BENE Zoltán: *Magány*. = Hítel, 7/31–34. p.
848. BENEDEK Miklós: *Találkozások*. Egy buszmegállóban. Topolyán. Lehet(ne) más a politika. Overdosed. Folytathatatlan. = Hid, 8/7–17. p.
849. BENEDEK Szabolcs: *Anna csapdája*. = Élet és Irodalom, június 27., 15. p.
850. BERNICZKY Éva: *Roncswellness*. = Új Forrás, 8/44–46. p.
851. BERTA Ádám: *A túlsó part*. = Élet és Irodalom, augusztus 8., 16. p.
852. BIRÓ Zsuzsa: *Tegnap dörömböltek, holnap dörömbölnek...* = Liget, 8/5–23. p.
853. BÓDIS Kriszta: *Ezres*. (Bármilyen hasonlóság a véletlen műve). = Élet és Irodalom, augusztus 15., 16. p.
854. BÓDIS Kriszta: *Tollez*. (Bármilyen hasonlóság a véletlen műve). = Élet és Irodalom, május 9., 16. p.
855. BODÓ Márta: *Örökbefogadás 1. Örökbefogadás 2.* = Vigilia, 7/507–511. p.
856. BONCZIDAI Éva: *Békaszív*. = Várad, 28–31. p.
857. BONCZIDAI Éva: *Porcelánbalerina*. = Helikon, augusztus 10., 11–12. p.
858. BOZSIK Péter: *Ruhavizsgálat*. = Élet és Irodalom, június 13., 15. p.
859. BÖSZÖRMÉNYI Zoltán: *Malacs felbök bűjtatják a lenyugvó napot*. = Irodalmi Jelen, 8–9/7–16. p.
860. BUGARSZKI Zsolt: *Örményországáról*. = Magyar Lettre Internationale, 2/66–67. p.
861. CSÁK Gyula: *Emelkedők*. = Tekintet, 9–10/6–23. p.
862. CSEPCSÁNYI Éva: *Aranyrózsák*. = Irodalmi Jelen, 8–9/70–74. p.
863. CSERNA-SZABÓ András: *Halál ugyanis nincs*. = Mozgó Világ, 7/70–78. p.
864. CSERNA-SZABÓ András: *A nemeuklideszi geometria története*. = Élet és Irodalom, július 11., 15. p.
865. CSIKÓS Attila: *Játszótér*. = Hítel, 8/74–76. p.
866. DALOS György: *Irodalmi ügyek*. = Mozgó Világ, 7/88–91. p.
867. DALOS György: *Sportszerűségek*. = Mozgó Világ, 8/106–108. p.
868. DARVASI László: *Kút*. = Magyar Lettre Internationale, 2/45–46. p.
869. DARVASI László: *Livius Prokub bal füle*. Kleist-átirat. = Jelenkor, 7–8/761–764. p.
870. SZÍV Ernő [DARVASI László]: *Apa bazajon*. = Élet és Irodalom, augusztus 1., 14. p.
871. SZÍV Ernő [DARVASI László]: *Böhm Aranka*. – az irodalom ellenségei – = Élet és Irodalom, május 9., 14. p.

872. SZÍV Ernő [DARVASI László]: *Rienzi Mariska*. – az irodalom ellenségei – = Élet és Irodalom, július 4., 14. p.
873. SZÍV Ernő [DARVASI László]: *Sommer Jánosné*. – az irodalom ellenségei – = Élet és Irodalom, június 6., 14. p.
874. SZÍV Ernő [DARVASI László]: *Te balsz meg*. Az irodalom ellenségei. = Élet és Irodalom, augusztus 29., 14. p.
875. DÉVAI Lilla: *206*. = Élet és Irodalom, augusztus 1., 16. p.
876. DIENES Eszter: *Bugyiverzum*. Részletek egy készülék ciklusból. = Eső, 2/14–18. p.
877. DRAGOMÁN György: *Hazudok*. = Élet és Irodalom, június 20., 15. p.
878. DUKAY Barnabás: *Az életet valójában nem az én időmben van*. = Új Forrás, 8/10–16. p.
879. EGRESSY Zoltán: *Röhög az egész évfolyam*. = Élet és Irodalom, június 20., 15. p.
880. ELMER István: *Hullám*. = Hítel, 8/63–66. p.
881. ELMER István: *A ruha*. = Hítel, 8/67–70. p.
882. ESTERHÁZY Péter: *Egyszerű történet vesző száz oldal*. – a Márk változat – = Élet és Irodalom, június 6., 15. p.
883. FALUDI Ádám: *Bányi Lajos Szikvízgyára*. = Irodalmi Jelen, 8–9/23–24. p.
884. FALUDI Ádám: *És máról holnapra végleg elnyered a jámborzászlót*. = Irodalmi Jelen, 7/9. p.
885. FALUDI Ádám: *Gallapagos*. = Irodalmi Jelen, 8–9/26–27. p.
886. FALUDI Ádám: *Gépregény*. = Irodalmi Jelen, 8–9/28–31. p.
887. FALUDI Ádám: *Próbálj meg a csúcsra jutni*. = Irodalmi Jelen, 8–9/24–26. p.
888. FALUDI Ádám: *Szteroid aszteroida, nehegombázók*. = Irodalmi Jelen, 7/10. p.
889. FALUSSY Mórincz: *Utánérzés*. (Miskolc-Budapest). = Zempléni Múzsza, 2/69–73. p.
890. FEKETE Vince: *Erdei karok*. (Lóra, magyar!). = Élet és Irodalom, augusztus 22., 16. p.
891. FENYVES Marcell: *Nudliász*. = Életünk, 7/50–54. p.
892. FERDINANDY György: *Daily (deli) news*. = Élet és Irodalom, július 18., 16. p.
893. FERDINÁND György: *A fiú látogatása*. = Holmi, 7/804–805. p.
894. FERDINANDY György: *Szavak*. = Vár, 3/33–34. p.
895. FISCHER Botond: *Anyá a zsebben*. = Helikon, augusztus 10., 12. p.
896. FISCHER Botond: *Jázmín*. = Várad, 7/36–38. p.
897. FLEISZ Katalin: *Találkozások*. = Várad, 7/43–44. p.

898. FLEISZ Katalin: *Távolságok*. = Várad, 7/45–46. p.
899. FORGÁCH András: *A felbő a fontos, vagy a begy?* = Magyar Lettre Internationale, 2/64. p.
900. GALÁNTAI Zoltán: *Teremtés nyomai*. = Irodalmi Jelen, 8–9/63–65. p.
901. GARACZI László: *Genya*. = Új Forrás, 8/37–39. p.
902. GÉCZI János: (23. hang). = Élet és Irodalom, július 4., 15. p.
903. GERLÓCZY Márton: *Tittes-Szotyori Anna*. = Élet és Irodalom, augusztus 1., 15. p.
904. GERŐCS Péter: *A névtelen diagnosztika*. = Forrás, 7–8/205–208. p.
905. GOMBKÖTŐ Magdás Emőke: *Életmozaik*. = Helikon, július 10., 11–12. p.
906. GRECSÓ Krisztián: *Húsz év múlva*. = Élet és Irodalom, június 20., 15–16. p.
907. HÁY János: *A bukkottabb férfi*. = Élet és Irodalom, június 20., 16. p.
908. HEROLD Ágnes: *A biliárdasztal lovagjai*. = Mozgó Világ, 7/56–69. p.
909. HERTZA Mikola: *Felkészülés*. = Helikon, július 10., 15. p.
910. HERTZA Mikola: *Három alma*. = Helikon, július 10., 15. p.
911. HERTZA Mikola: *Néhány örült pillanatban*. = Helikon, július 10., 15. p.
912. INCZÉDY Tamás: ... *alma a fájától*. = Liget, 7/13–16. p.
913. JÁMBORNÉ BALOGH Tünde: *Parasztzsoltár*. = Hítel, 8/56–60. p.
914. JANÁKY Marianna: *Megoldások*. = Műhely, 4/44. p.
915. JÁNOS Tamás: *Anyuanyuanyu*. (Halottakról semmit). (Halottakról halottak). (Halottakról halottaknak). (Halott). = Eső, 2/9–11. p.
916. JÁSZBERÉNYI Sándor: *A varaszkos disznó, aki bivalynak hitte magát*. = Élet és Irodalom, május 23., 15. p.
917. JENEI László: *Miniatúra*. = Élet és Irodalom, április 30., 15. p.
918. KABAI Ióránt: *Mintba élném*. = Élet és Irodalom, augusztus 29., 15. p.
919. KALÁSZ István: *Közös dolgok*. = Tekintet, 9–10/35–39. p.
920. KALI Kinga: *Felfalmi Arméniát*. = Magyar Lettre Internationale, 2/61–63. p.
921. KAPITÁNY Máté: *Gyapjas Morpheus*. = Liget, 7/5–9. p.
922. KARÁTSON Endre: *Derülátó vertigó*. = Műhely, 2/35–38. p.
923. KÁVAI Katalin: *Ösvényen*. = Élet és Irodalom, április 25. 16. p.
924. KEMÉNY István: *Magyarázom a bizonyítványom*. = Élet és Irodalom, június 20., 16. p.
925. KEMSEI István: *A szederina szeme*. (A kili-bótok népe). = Műhely, 4/39–43. p.
926. KISS László: *Curriculum vitae*. = Élet és Irodalom, április 30., 15. p.
927. KISS László: *Nyár, Aníval*. = Élet és Irodalom, augusztus 22., 15. p.
928. KISS Noémi: *Inkább folyton csak futottak*. = Élet és Irodalom, augusztus 8., 15. p.
929. KISS Noémi: *Singen, énekl*. = 2000, 7–8/40–45. p.
930. KISSLAKI László: *Mihály napi búcsú*. = Vigilia, 8/616–620. p.
931. KOLLÁR-KLEMECZ László: *Lacika*. = Élet és Irodalom, július 11., 16. p.
932. KOMÁROMI Dóra: *Keksz*. = Hid, 7/36–39. p.
933. KOVÁTS Judit: *Nemzetek, magyarok, kollaboránsok!* = Élet és Irodalom, július 25., 16. p.
934. KÖRÖSI Zoltán: *Szövekvár*. = Élet és Irodalom, augusztus 29., 16. p.
935. KÖTTER Tamás: *Kagyló belga módra*. = Magyar Napló, 8/38–47. p.
936. KRUSOVSKY Dénés: *Ramszesz szeme*. = Tiszatáj, 8/8–16. p.
937. KUTAS József: *A vízbordó*. = Liget, 7/21–23. p.
938. LÁBADI Dávid: *Kertben*. = Hid, 7/42–43. p.
939. LÁNG Zsolt: *A mellguru*. = Új Forrás, 8/55–57. p.
940. LÁNGH Júlia: *Orrszarvútűlök és titkos megfigyelés*. = Mozgó Világ, 7/85–88. p.
941. LÁNGH Júlia: *Tengereink*. = Mozgó Világ, 8/102–105. p.
942. LENGYEL József: *Nemzeti jellegvonás*. = Élet és Irodalom, augusztus 8., 9. p.
943. MAGOLCSAY NAGY Gábor: *Anyu énekel*. = Hid, 7/29–35. p.
944. MAJOR Nándor: *Csillagfénynél nézem a várost*. = Élet és Irodalom, május 23., 16. p.
945. MAJOROS Sándor: *A nyúl*. = Magyar Napló, 7/19–22. p.
946. MAKLÁRI Éva, P.: *Találkozás az ördöggel*. = Vár, 3/51–52. p.
947. MARTON László: *Távolodó: Bolha*. = Élet és Irodalom, május 9., 15. p.
948. MATUZ János: *Zsé*. = Eső, 2/26–32. p.
949. MÉHES Károly: *Béks vasárnap*. = Műhely, 3/44–50. p.
950. MÉHES Károly: *Egyiptom helyett*. = Bárka, 5/22–23. p.
951. MÉHES Károly: *Élni Balakán*. = Jelenkor, 7–8/779–797. p.
952. MÉHES Károly: *Karácsonyi tűzek*. = Élet és Irodalom, július 18., 15. p.
953. MERÉNYI Ágnes: *Hát aludj, kedvesem*. = Élet és Irodalom, június 6., 16. p.

954. MIHÁLYCSA Erika: *[Álláskeresés]*. = 2000, 7–8/46–50. p.
955. MOHAI V. Lajos: *Mélyen bevésődött*. (rekviem – a kanizsai hidegház). = Új Forrás, 7/92–94. p.
956. MOHAI V. Lajos: *„Sorsunk: távolodás”*. (Mikro Kovacs emléke; bekezdések A kanizsai Hidegházhoz). = Műhely, 4/54–55. p.
957. MOLNÁR János: *Platty*. = Székelyföld, 7/7–10. p.
958. MOLNÁR LAMOS Krisztina: *Slajbi*. = Irodalmi Jelen, 7/50–52. p.
959. MRENA Julianna: *Hídon*. = Eső, 2/37–38. p.
960. MRENA Julianna: *A pesti kosz*. = Eső, 2/38–41. p.
961. MURÁNYI Sándor Olivér: *Penitencia*. = Székelyföld, 8/34–37. p.
962. MUSKOVICS Marianna: *Szertartás*. = Liget, 8/27–29. p.
963. NÁDASDY Ádám: *Ásó, kapa, alpaka*. = Élet és Irodalom, május 16., 14. p.
964. NÁDASDY Ádám: *Férfiszoba*. = Élet és Irodalom, július 11., 14. p.
965. NÁDASDY Ádám: *Ganümedesz és a kukás*. = Élet és Irodalom, augusztus 8., 14. p.
966. NOVÁK Gábor: *Nyugati földek*. = Liget, 8/55–57. p.
967. NOVÁK Zsüliet: *Egy relatíve tiszta szoknya*. = Eső, 2/18–21. p.
968. NYERGES András: *Hogyan kell észnél lenni?* = Élet és Irodalom, május 16., 15. p.
969. OBERCZIÁN Géza: *Néma vadászat*. = Magyar Napló, 7/29–32. p.
970. ODZE György: *Okszegán Marci naplója*. = Élet és Irodalom, május 30., 15. p.
971. ONAGY Zoltán: *Temetés alatti kisdolgozat*. = Tekintet, 9–10/26–32. p.
972. ORAVECZ Imre: *Old country*. = Élet és Irodalom, április 25. 15. p.
973. ORCZI Orsi: *Érintés*. (valóság). = Műhely, 4/45–53. p.
974. PALÁDI Zsolt: *A Tűz és a Halál arca*. = Palócföld, 4/15–29. p.
975. PAPP Sándor Zsigmond: *A haza szeretete*. = Holmi, 7/812–819. p.
976. PAPP-ZAKOR Ilka: *A mozdony árnyékában*. = Várad, 7/6–8. p.
977. PARÁSZKA Boróka: *Fiaink kedvenc tortája*. = Mozgó Világ, 8/96–99. p.
978. PARÁSZKA Boróka: *Haza*. = Mozgó Világ, 7/79–82. p.
979. PARTI NAGY Lajos: *Kísérletezem*. = Élet és Irodalom, június 10., 17. p.
980. PATAK Márta: *Kései áldozat*. = Élet és Irodalom, július 4., 15. p.
981. PATAKI-PÉTER Hanna: *A 13-as számú körház*. = Helikon, augusztus 25., 13. p.
982. PÁTKAI Tivadar: *Baltacimfölkdek*. = Műhely, 4/57–60. p.
983. PETRIK Iván: *Lagúna*. = Liget, 8/31–41. p.
984. PINTÉR Lajos: *Öt bagatell*. = Forrás, 7–8/185–189. p.
985. PODMANICZKY Szilárd: *Az ártatlan vendég*. = Alföld, 7/5–10. p.
986. PODMANICZKY Szilárd: *A nagy szépség*. = Élet és Irodalom, július 25., 15. p.
987. POLLÁGH Péter: *Apás tárca*. = Új Forrás, 8/67–68. p.
988. POVAZSÁNSZKI Csilla: *Bombabiztos*. = Hid, 8/22–25. p.
989. SÁNDOR Zoltán: *A feleség*. = Helikon, július 25., 11–12. p.
990. SCHREINER Dénés: *Időszakadék*. = Bárka, 5/30–33. p.
991. SCHREINER Dénés: *Végképp*. = Élet és Irodalom, július 18., 15. p.
992. SELYEM Zsuzsa: *Égből a föld*. = Alföld, 8/32–33. p.
993. Sopotnik Zoltán: *Kút*. = Élet és Irodalom, augusztus 8., 15. p.
994. SPIRÓ György: *A rossz tanuló felel*. = Élet és Irodalom, június 20., 17. p.
995. SZABÓ Elvira: *Enyveskező Andie*. = Liget, 7/61–63. p.
996. SZABÓ Elvira: *Végtisztesség*. = Liget, 8/51–52. p.
997. SZABÓ R. Ádám: *Hazalátogatás*. = Várad, 8/31–34. p.
998. SZANISZLÓ Judit: *Repce*. = Élet és Irodalom, május 9., 15. p.
999. SZÁRAZ Pál: *Szárdá szőnyege*. = Vár, 3/37–42. p.
1000. SZIL Ágnes: *Szamártestvér*. = Tempevölgy, 2/19–20. p.
1001. SZILASI László: *A nyolcadik gyermek*. = Holmi, 8/945–949. p.
1002. TÁBORI Zoltán: *Bolhapiac*. Bors professzor pormérője. Mosolygenerátor. Reklámgyömbös a világháborúból. Lépésmérő. Palacsintafokoló. Főúri lámpa. Röviditalos tartó. Csöngetős zsebóra. Légnyedességmérő. Fekete óvszer. Sakkóra. = Mozgó Világ, 8/86–95. p.
1003. TASNÁDI-SÁHY Péter: *Zőrej*. = Várad, 7/47–49. p.
1004. TELLÉRY Márton: *Sivatag*. = Liget, 7/31–34. p.
1005. TOROCZKAY András: *Angéla és Weltraum*. = Eső, 2/41–51. p.
1006. TOROCZKAY András: *Bajszos*. = Bárka, 47–48. p.
1007. TÓTH Marcsi: *Morning glory*. = Jelenkor, 7–8/820–826. p.

1008. TÓTH Mária: *A lámpa*. = Helikon, augusztus 10., 8–9. p.
1009. UNGVÁRY Rudolf: *Egy bérház élménye 1944/1945 fordulóján*. = Jelenkor, 7–8/765–778. p.
1010. URBÁN Péter: *Sámán-szabadság*. = Magyar Napló, 8/30–33. p.
1011. VAMOS Miklós: *Kolt fákija*. (fiction és non fiction közt félúton). = Élet és Irodalom, augusztus 1., 16. p.
1012. VÁRI Attila: *A lovag*. = Élet és Irodalom, augusztus 15., 15. p.
1013. VASS István: *A váradi Földvár közepén*. = Irodalmi Jelen, 7/116. p.
1014. VASS István: *Álom*. = Irodalmi Jelen, 7/115. p.
1015. VASS István: *Kútásd János esete*. = Irodalmi Jelen, 7/116–117. p.
1016. VASS István: *Marketing*. = Irodalmi Jelen, 7/118–119. p.
1017. VASS István: *Az utolérhetetlen*. = Irodalmi Jelen, 7/114–115. p.
1018. VASS István: *Az utolérhetetlen*. = Irodalmi Jelen, 7/119–120. p.
1019. VASS István: *Zénó maradása*. = Irodalmi Jelen, 7/117–118. p.
1020. VÉCSEI Rita Andrea: *Bűnös egy valami*. = Élet és Irodalom, június 13., 15. p.
1021. VÉCSEI Rita Andrea: *Rosina hangja rögtön ébredés után*. = Palócföld, 4/13–14. p.
1022. VÉGEL László: *Budapest-Belgrád, via Neoplanta*. = Mozgó Világ, 7/82–85. p.
1023. VÉGEL László: *ReformGodot-ra várva*. = Mozgó Világ, 8/99–102. p.
1024. VICTOR András: *A csapból is ez folyik*. = Liget, 8/43–46. p.
1025. VINCZE Ferenc: *Ágyneműtartó*. = Helikon, július 10., 8–9. p.
1026. WIRTH Imre: *Legyen*. = Élet és Irodalom, május 23., 15. p.
1027. ZÁVADA Pál: *Diák úr kérem*. = Élet és Irodalom, június 20., 17. p.
1028. ZOLTÁN Gábor: *Ezen út alatt*. = Élet és Irodalom, június 6., 16. p.

Hosszúpróza

1029. BALÁZS Attila: *Magyar Fauszt*. (az Örögi színjátékból). = Új Forrás, 7/24–28. p.
1030. BALÁZS Attila: *Magyar Fauszt*. = Magyar Lettre Internationale, 2/6–7. p.
1031. CSÁK Gyula: *Háttér*. (Önéletrajzi részlet 20.) = Életünk, 7/15–35. p.
1032. CSÁNYI Vilmos: *Haás Dániel barátnőjét látogatja*. = Új Forrás, 8/59–62. p.

1033. DÉVAI Attila: *Hotelparallel*. Részletek egy novellafüzérből. = Irodalmi Jelen, 8–9/54–58. p.
1034. FEKETE. I. Alfonz: *Az elsüllyedt világom III*. = Hid, 8/19–21. p.
1035. FERENCZES István: *Veszedelemkről álmodom 3/1. rész*. = Kortárs, 7–8/7–29. p.
1036. GÉCZI János: *Hang*. = Alföld, 7/15–26. p.
1037. GÉCZI János: *A hang*. (regényrészlet). = Irodalmi Jelen, 8–9/37–45. p.
1038. GÉCZI János: *A hang*. (regényrészlet). = Új Forrás, 7/65–69. p.
1039. GÉCZI János: *A hang*. (regényrészlet). = Új Forrás, 7/77–79. p.
1040. GYÖRFFY Ákos: *A hegyi füzetből*. = Székelyföld, 8/26–29. p.
1041. KEMSEI István: *A szederina szeme*. (részletek). (A gátör). (Erdőben élni). = Műhely, 2/39–43. p.
1042. KISS Tamás, T.: *Samu sejt*. Részlet egy készülő regényből. = Hid, 7/5–12. p.
1043. KÖRÖSI Zoltán: *Szökevár*. (regényrészlet). = Várad, 8/15–23. p.
1044. LANCZKOR Gábor: *Az új naptár*. = Tempevölgy, 2/3–5. p.
1045. LOKODI Imre: *Szép Angelika*. = Székelyföld, 8/9–21. p.
1046. MÁRTON Evelin: *Ki ez a föld?* (részlet a Szalamandrák éjszakája című regényből). = Várad, 8/7–11. p.
1047. MOLNÁR Miklós: *Újabb rövidkék és hosszabbkák*. A radingi génusz. Adalékok a magyarok természetrajzához. A legderekabb tündér. Bűnbocsánat katolikus módra. Itt a bolha, hol a bolha. Nem érjük föl észszel. A föltámasztott oroszlán. = Életünk, 7/43–49. p.
1048. NÁDAS Péter: *Világoló részletek (I)*. Emléklapok egy elbeszélő életéből. = Holmi, 7/750–765. p.
1049. NÁDAS Péter: *Világoló részletek (II)*. Emléklapok egy elbeszélő életéből. = Holmi, 8/894–916. p.
1050. ORAVECZ Imre: *Old country*. (regényrészlet). = Bárka, 5/11–14. p.
1051. POTOZKY László: *Tigriscsikok*. (regényrészlet). = Eső, 2/51–55. p.
1052. POTOZKY László: *Tigriscsikok*. (regényrészlet). = Holmi, 8/949–953. p.
1053. PRÁGAI Tamás: *Kabak*. (regényrészlet). Az állhatatosság az ostobák erénye. Az üresség. Milyen vigaszt talál a hitetlen? = Irodalmi Jelen, 7/38–42. p.
1054. SEPSI László: *Pinky*. (regényrészlet). = Eső, 2/55–61. p.

1055. SIROKAI Mátyás: *A káprázatbeliekhez*. [1]. [2]. = Tiszatáj, 8/20. p.
1056. SZABÓ Róbert Csaba: *Verhetetlenek*. = Székelyföld, 7/13–22. p.
1057. SZÖKE Imre Mátyás: *Selfie 5*. = Irodalmi Jelen, 7/29–33. p.
1058. TOKAI András: *A Jófíú*. (Előhang egy regényhez). = Műhely, 3/51–55. p.
1059. ZSIDÓ Ferenc: *Arról, hogy mi a normális*. (részletek). = Várad, 7/13–23. p.

Közönség előtti előadásra szánt mű

1060. BEREMÉNYI Géza: *Kincsem*. = Alföld, 8/8–29. p.
1061. KOVÁCH Aladár: *Megállt az óra*. (Schönbrenn regénye). Schratt. = Életünk, 8/45–69. p.
1062. NAGY Dániel-BODOLAY Géza: *A 14/19-es világcirkusz*. = Várad, Dráma melléklet/3–35. p.
1063. PRAX Levente: *A pályázat*. dramatikus jelenet. = Vár, 3/25. p.
1064. SZÁLINGER Balázs: *Becsüölgye*. Színmű egy felvonásban. = Kortárs, 7–8/56–101

Átmeneti műfajok

1065. BÍRÓ József: *14böl7*. = Tempevölgy, 2/8. p.
1066. CSÁJI László Koppány: *Ismerős-ismeretlen tengelyen*. = Napút, 7/68. p.
1067. ÉBERT Tibor: *Halotti menet*. = Napút, 7/61. p.
1068. ÉBERT Tibor: *Menetrend. (Halotti beszéd)*. = Napút, 7/60. p.

1069. HANDÓ Péter: *forogó*. = Magyar Műhely, 2/12. p.
1070. HANDÓ Péter: *idő*. = Magyar Műhely, 2/11. p.
1071. HANDÓ Péter: *N. P.* = Magyar Műhely, 2/13. p.
1072. MAGOLCSAY NAGY Gábor: *Elégiák*. = Élet és Irodalom, július 11., 14. p.
1073. SALL László: *a zöld nadrágot, azt*; = Napút, 7/78–79. p.
1074. SZABÓ Imola Julianna: *Versprózádk*. Szakadt felhők Zugló felett. Ritmikus röntgen. = Tempevölgy, 2/7. p.
1075. TÉREY János: *Beáll a jég*. = Új Forrás, 8/40–43. p.
1076. TÉREY János: *Szurikáta, szalakóta!* (Részlet A Legkisebb Jégkorszak című regényből). = Bárka, 5/40–46. p.
1077. ZALÁN Tibor: *és néhány haiku... 16*. = Új Forrás, 7/56–57. p.

Kevert műfajok

1078. ANTAL Zsuzsanna: *Három*. Karculatok papírrepülőn. = Tempevölgy, 2/22–27. p.
1079. TANDORI Dezső: *Az ember trilógiája*. = Palócföld, 4/30–37. p.
1080. TANDORI Dezső: *Hadi költőnk no. 1*. MEGVAN. Apollinaire emlékére. Kis mozaik, mégis. = Tiszatáj, 7/57–64. p.

(Összeállította: ZAHARI ISTVÁN)

SZÁMUNK SZERZŐI

DANYI GÁBOR (1984) irodalomtörténész

HARLOV MELINDA (1982) történész

HÖNICH HENRIK (1980) történész

KÉPES GÁBOR (1980) muzeológus, költő, kritikus

KORPA TAMÁS (1987) költő, irodalomtörténész, a SZIFONline felelős szerkesztője

LAJTAI MÁTYÁS (1986) történész

PÁPAY GYÖRGY (1978) filozófiatörténész, a Szépirodalmi Figyelő főszerkesztője

PAPP MÁTÉ (1987) kritikus

PETHŐ ANITA (1980) szerkesztő, kritikus

SERES NIKOLETTA (1989) egyetemi hallgató

NAGY CSILLA

Megvont határok

Tér, táj, énkoncepció József Attila
és Szabó Lőrinc 1930-as évekbeli költészetében

2014, 144 oldal, 2000 Ft

Az alábbi kötet a későmodern poétika egyes jellemzőinek ítélt tulajdonságai, jelenségei bemutatását tűzi ki célul, József Attila és Szabó Lőrinc harmincas évekbeli szövegeinek vizsgálatára támaszkodva. Ezt az időszakot mindenekelőtt az én és a másik (a szerző értelmezésében a mindenkori másik: a táj, a környezet, a megszólított stb.) versbeli megjelenéseinek kontextusában viszi színre, azonban nem teljes körű vizsgálat során (nem célja az adott korszakban, a két szerző életművében megjelenő tematikus és retorikai énkonstrukciók és kölcsönviszonyok teljes körű áttekintése). A kérdésfelvetés arra irányul,

hogy a különböző tematikák köré épülő önértelmezési metódusok milyen poétikai megvalósulást feltételeznek: részletesen tárgyalja a táj- és térpoétika, a testpoétika, valamint az én retorikai felbontásának és konstruálódásának jelenségét a két szerző művei alapján, és rámutat azokra a hasonlóságokra és párhuzamos tapasztalatokra, kapcsolódási pontokra, amelyek az egymással ellentétes utakat bejáró szerzők életművén belül találhatók. Az utolsó fejezet József Attila és Szabó Lőrinc költészetét a kortárs irodalom felől olvassa újra, Lövétei László és Kukorelly Endre verseinek elemzésével a hagyomány létmódjáról mutat pillanatképet.

NAGY CSILLA 1981-ben született Balassagyarmaton, jelenleg a besztercebányai Bél Mátyás Egyetem Hungarisztika Tanszékének vendégtanára. Első tanulmánykötete 2008-ban jelent meg *Magánterület* címmel a Palóc-föld Könyvek sorozatban.

A kötet megrendelhető vagy kedvezményesen megvásárolható a kiadó szerkesztőségében: Ráció Kiadó • 1072 Budapest, Akácfa utca 20.
tel.: (1) 321-8023 • fax: (1) 321-4757 • e-mail: racio@racio.hu • www.racio.hu

LŐRINCZ CSONGOR
Költői képek testamentuma

2014, 264 oldal, 2900 Ft

Jelen kötet alapvetően a költői képek – mint képi jelölteiket kioltó referenciális effektusok – összetett viselkedésére és kihívásaira igyekszik koncentrálni két évszázad magyar és német lírai terméséből vett, történetileg és poétikailag (műfajilag) jelentősen különböző példák alapján. Azonban nem afféle „képanyomozás” végrehajtása vagy ekphraszisz-stratégiák leírása a célja, hanem a költői képek keletkezés-jellegű, ugyanakkor jelszerű létmódját a líra textualitásának egyéb központi vonásaival igyekszik összekapcsolni (például a lírai hang alakzataival, az aposztrofikus megszólalás kódjaival, a vers performatív

stratégiáival és konfigurációival stb.). Az elemzések figyelembe vesznek költészettörténeti horizontokat, ezen belül például egyes poetológiai koncepciókat, de a médiatörténeti környezet bizonyos vonásait is. A tét nem utolsósorban az, hogy egy nagy tekintélyű esztétikaelméleti hagyománnyal szemben miként lehet úgy rákérdezni a költészet bizonyos alapvető jellegzetességeire, hogy ezeket ne a képzelőerő vagy „az eszme érzéki látszásának” körébe vonjuk (és például „motívumok”-ként tárgyaljuk), hanem reprezentációkritikai nyomatékkal visszautaljuk és -fordítsuk őket (akár a „translatio” értelmében) a költői nyelv textuális medialitásába, megőrizve ugyanakkor ellenállásukat a nyelv(használat) bizonyos elemeivel és kódjaival szemben. A képek eme köztessége láthatatlan differenciákat, kép és szöveg közötti, magába a szövegbe áthelyeződő (abban aktivizálódó), nem-megjelenő határokat implikál, vagyis ezek a textuális képek tulajdonképpen e határokon billegnek, egyfajta jelölhetetlen, ám csak nyelvileg tanúsítható túlnanra, mintegy a nyelv másik oldalára utalván.

LŐRINCZ CSONGOR a berlini Humboldt Egyetem Magyar Irodalom és Kultúra Tanszékének vezetője.

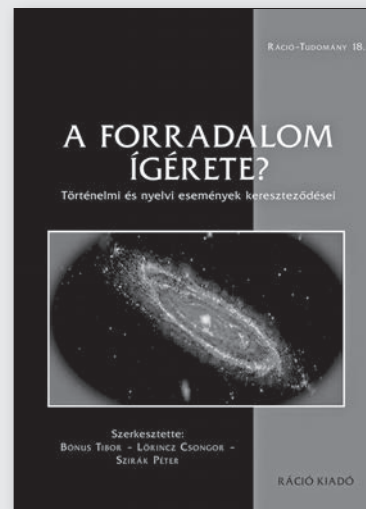
A kötet megrendelhető vagy kedvezményesen megvásárolható a kiadó szerkesztőségében: Ráció Kiadó • 1072 Budapest, Akácfa utca 20.
tel.: (1) 321-8023 • fax: (1) 321-4757 • e-mail: racio@racio.hu • www.racio.hu

BÓNUS TIBOR – LŐRINCZ CSONGOR – SZIRÁK PÉTER (SZERK.)

A forradalom ígérete?

Történelmi és nyelvi események kereszteződései

2014, 568 oldal, 3500 Ft

Az esemény olyan történés, mely után nem marad minden ugyanaz, mint ami volt – ön- és világtérünk megváltozik. Amennyiben az eseménnyé válás egyúttal megértésemény is – azaz időbeli, tapasztalatként meghatározható esemény –, úgy nyelvi színrevitel, értelmezés is egyben, amelynek a diszkurzív feltételek mellett a mindenkor nyilvánosság mediális feltételeire kell hagyatkoznia. Az esemény eseményként való megjelenése mindig médiumokhoz, lejegyző, tároló és közvetítőrendszerekhez kapcsolódik. Módszertani-teoretikus szinten

azért került előtérbe a „forradalom” toposza, fogalma és jelensége, mert mintegy ez ígéri az Általános Irodalomtudományi Kutatócsoport korábban e sorozatbeli publikációiban kikristályosodó két alapvető komplexumnak a funkcionális közvetítését egymással, és pedig a *performativitás* (nyelvi esemény) és a *temporalitás* reflexiójának összekapcsolását. Az interdiszciplináris tudományos gyakorlat itt szisztematikus módon adott magában a kérdésfeltevésben, empirikus szinten is megvalósul irodalmárok és történészek együttműködésében.

A kötet szerzői: Bednatics Gábor, Bengi László, Bónus Tibor, Fodor Péter, Gyáni Gábor, Halász Hajnalka, Hansági Ágnes, Kulcsár-Szabó Zoltán, Lénárt András, Lénárt Tamás, Lőrincz Csongor, Mezei Gábor, Molnár Gábor Tamás, Simon Attila, Smid Róbert, Szirák Péter, Tamás Ábel, Török Ervin, Vajda Károly, L. Varga Péter, Vásári Melinda

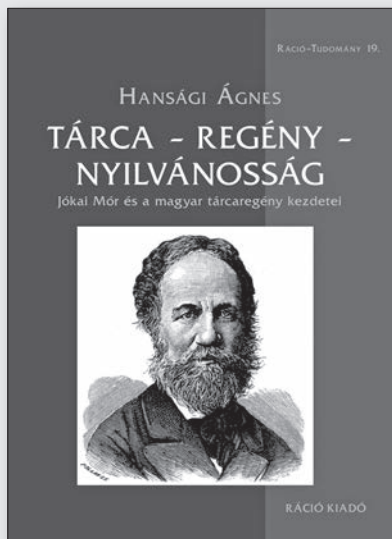
A kötet megrendelhető vagy kedvezményesen megvásárolható a kiadó szerkesztőségében: Ráció Kiadó • 1072 Budapest, Akácfa utca 20.
tel.: (1) 321-8023 • fax: (1) 321-4757 • e-mail: racio@racio.hu • www.racio.hu

HANSÁGI ÁGNES

Tárca – regény – nyilvánosság

Jókai Mór és a magyar tárcaregény kezdetei

2014, 424 oldal, 3500 Ft

A jelen kötetben olvasható elemzések egyfelől arra keresték a választ, hogy milyen kontextusban, az irodalmi és kritikai nyilvánosságnak milyen terében lépnek be Jókai regényei az irodalmi piacra. Legalább ennyire lényeges kérdésként tűnt fel az is, hogy a tárcaregény, a szerializáció ténye miként alakult át olyan stigmává, amely a regények kanonizációját az autonóm irodalom rendszerében akkor is aláásta, amikor azok már régén átkerültek a könyv médiumába. Ehhez szükséges volt a tárcaregény működésmódjának,

a szerializáció 19. századi gyakorlatának a vizsgálata mellett annak számbavétele, hogy az autonóm irodalom irodalomfogalmait, értékkepzeteit mely tényezők befolyásolták a 19. század második felében. A szoros szövegolvasatok egy része ugyan kritikai szövegek értelmezésére vállalkozik, a kötet gerincét azonban azok a szövegeértelmezések alkotják, amelyek, Zsigmond Ferenc intenciója szerint, azzal a szerénytelen ambícióval készültek, hogy megmutassák a két médiumba egyszerre szánt regényszövegek kettős kódolásának működését, a Jókai-szövegek nyelvi, retorikai, elbeszéléstechnikai komplexitását.

HANSÁGI ÁGNES 1997 óta a Károli Gáspár Református Egyetemen tanít irodalomelméletet és kultúratudományt.

A kötet megrendelhető vagy kedvezményesen megvásárolható a kiadó szerkesztőségében: Ráció Kiadó • 1072 Budapest, Akácfa utca 20.
tel.: (1) 321-8023 • fax: (1) 321-4757 • e-mail: racio@racio.hu • www.racio.hu

KOMMENTÁR: A MAGYARÁZAT

A 2014/4. SZÁM TARTALMÁBÓL

Takács Nándor: *Otthon a Bakonyban*

1956, TE CSILLAG

Müller Rolf: *A harc helyszíne – a bűn színhelye.*

Egy 1956-os fénykép emlékezetei

MŰHELY

Keményfi Róbert: *Teleki Pál utolsó államföldrajzi víziója – A déli német ütközőállam magyar képzete [II.]*

Balázs Zoltán: *A befogadás és a kizárás politikai esztétikája*

Megadja Gábor: *A törvény uralma és a bíraskodás*

ÉGTARTÓ MAGYAROK

Sárközi Mátyás: *Cs. Szabó László nehéz évei*

Petrik Béla: *Az őrző halálhírére – In memoriam Borbándi Gyula (1919–2014)*

MESSZELÁTÓ

Jeszenszky Géza: *A skóciai népszavazás üzenete*

Békés Márton: *A háború váltóláza*

KELET-KÖZÉP

Muszatics Péter: *Kelet-Közép – európai városportrék V. Pozsony, Ruritánia fővárosa*

SZEMLE

Kömlödi Ferenc: *Szingularitáson innen, Szingularitáson túl – Gondolatok a Transzcendensről* (Wally Pfister filmjéről)

Csunderlik Péter: *Te csodás* (John Lukacs könyvéről)

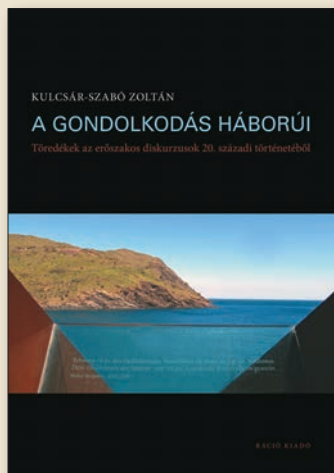
Papp István: *Az ügynökkérdésről másképp?* (az *Ügynök arcai* című tanulmánykötetről)

Paksa Rudolf: *Mesterkurzus történetkedvelőknek* (Kövér György könyvéről)

Kovács Tamás: *Történelem újragondolva* (Máthé Áron könyvéről)

KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN
A gondolkodás háborúi

2014, 328 oldal, 3125 Ft

A mai kor demokratikus intézményei többek közt azoknak a dilemmáknak az elfojtása árán tartják fenn (és ezzel persze bizonyos értelemben gyengítik) magukat, amelyek megvilágításához nem utolsósorban azok a gondolkodók és művészek járulhatnak hozzá, akik e dilemmák előzményeire nem a demokratikus-liberális keretek között kerestek megoldásokat. Akár úgy is lehetne fogalmazni, hogy az ilyen elfojtás bizonyos értelemben immunizálta magát ezekkel a dilemmákkal szemben, vagyis mintegy önmagán belül igyekezett neutralizálni olyan kérdéseket, amelyeket olykor éppen

eme belső elszigeteltségük ruház fel romboló erővel. Ezek közé tartozhat például erőszak és igazságosság viszonyának problematikája, a reprezentáció logikájának, a gazdasági szuverenitás formáinak, a biopolitika stratégiáinak vagy a művészi autonómia eszméjének számos fontos aspektusa, továbbá egyáltalán az a kérdés, hogy közelebb juttat-e a politika az ember – a politikai állat – megértéséhez. Már csak ezért is érdemes fontolóra venni, hogy miként is lehet – ahogyan Jacques Derrida fogalmazott – „igazságossággal válaszolni az igazságtalanságra”.

KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN az ELTE Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetében tanít. Legutóbbi kötete a Ráció Kiadónál: *Tükörszínháza agyadnak. Poétikai problémák Szabó Lőrinc költészetében* (2010).

A kötet megrendelhető vagy kedvezményesen megvásárolható a kiadó szerkesztőségében: Ráció Kiadó • 1072 Budapest, Akácfa utca 20.
tel.: (1) 321-8023 • fax: (1) 321-4757 • e-mail: racio@racio.hu • www.racio.hu

ISSN 1585-3829

9 771585 382140

1 4 0 0 5

Ára: 600 Ft

